

JAZA

RVO

Algemeen Pensioenfonds KLM

ERIS

LA5G

2012

JAA

RV

Algemeen Pensioenfonds KLM jaarverslag 2015

ERS

LAG

INTRODUCTIE

Dit is het jaarverslag over 2015 van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM. Al met al was het een uitdagend jaar voor het pensioenfonds. Aan het eind van 2015 was er niet voldoende dekkingsgraad om te indexeren. De belangrijkste oorzaken daarvan waren de lage rente en nieuwe wettelijke spelregels. De beleidsdekkingsgraad daalde van 120,5% (beleidsdekkingsgraad eind 2014) naar 111,1% eind 2015. Het fonds heeft hiermee ook eind 2015 een reservetekort.

Sinds 2015 is een nieuw wettelijk Financieel Toetsingskader van toepassing op alle pensioenfonds. Dit betekent onder meer verhoogde buffervereisten. Er mag pas (gedeeltelijk) geïndexeerd worden bij een dekkingsgraad hoger dan 110%. De indexatieregeling van het pensioenfonds is in lijn met de nieuwe wettelijke voorschriften. Kort samengevat is de verwachting voor de komende jaren dat er niet of nauwelijks geïndexeerd kan worden. Het indexatieperspectief is daarmee aanzienlijk minder gunstig dan we gewend waren. Voor actieve deelnemers is de indexatie al enkele jaren 0%, aangezien er bij KLM geen exogene loonrondes zijn geweest.

In 2015 stond pensioen onverminderd in de belangstelling van media en politiek. Er zijn grote zorgen over de lage rente, de lage dekkingsgraden en het afnemend indexatieperspectief. Andere pensioenfonds hebben hier ook mee te maken. In toenemende mate wordt in het publieke debat gesproken over een nieuw pensioenstelsel. De eerste contouren daarvan worden stilaan duidelijk: mede door de kort voor vaststelling van dit jaarverslag gepubliceerde verkenning van de SER over een persoonlijke pensioenvermogen en de reacties hierop. Elementen zijn: meer risico's voor de deelnemers en pensioengerechtigden, geen verdere premieverhogingen en een vaste premie voor de werkgever. Ook is sprake van individuele eigendomsrechten op een eigen 'pensioenpot', geflankeerd door collectieve risicodelingen voor zaken die individueel niet goed te verzekeren zijn en individuele bijspaarmogelijkheden voor bepaalde inkomensgroepen.

De invoering van een nettoregeling binnen het pensioenfonds, als gevolg van de wettelijke aftopping tot 100.000 euro, is in die zin ook een teken van grotere veranderingen die eraan zitten te komen.

Een andere tendens in de pensioensector is de verdergaande professionalisering. Bestuursleden zien hun agenda's overlopen, de bestuurslast neemt toe. Op alle vakgebieden (governance, pensioenadministratie, beleggingen, risicomanagement, communicatie) gaan de regels uit de financiële wereld van banken en verzekeraars ook gelden voor de pensioenfonds, met sterk stijgende kosten tot gevolg. De complexiteit neemt toe. Het bestuur bezint zich op deze ontwikkelingen.

Het bestuur bedankt de bestuursleden P. Schelvis en H. de Bruijn, die vanwege het verstrijken van hun zittingstermijn per 31 december 2015 afscheid namen van het bestuur. Het bestuur bedankt de heer H. Nijse die vanwege het einde van zijn zittings- termijn afscheid nam als voorzitter van de visitatiecommissie. Het bestuur bedankt ook de heer H. van der Koogh en mevrouw M. Donders, die beiden afscheid namen als lid van de beleggingscommissie. Allen leverden in hun eigen rol belangrijke bijdragen aan het pensioenfonds, waar het bestuur hen erkentelijk voor is.

Amstelveen, 10 juni 2016

Het bestuur van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

A.R. de Jong
vicevoorzitter

G.K.R. Lagendaal
vicevoorzitter

INHOUDSOPGAVE

Kerncijfers	6
Bestuursverslag	8
Hoe wij waarde creëren	12
Onze doelen en prestaties	14
Vooruitblik 2016	25
Ontwikkelingen na balansdatum	25
Hoe wij het geld belegd hebben	26
Hoe wij de pensioenregeling financieren	35
Hoe het pensioenfonds is georganiseerd	39
Hoe wij communiceren	49
Hoe wij de risico's beheersen	51
Bevindingen visitatiecommissie	60
Verslag Verantwoordingsorgaan	66
Jaarrekening	70
Balans per 31 december	72
Rekening van baten en lasten	73
Kasstroomoverzicht	74
Toelichting algemeen	75
Toelichting op de balans	88
Toelichting rekening van baten en lasten	118
Overige gegevens	134
Bestemming van het resultaat	134
Actuariële verklaring	135
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	138
Bijlagen	146
Personalia (stand per 10 juni 2016)	148
Functies en nevenfuncties bestuur	150
Deelnemersbestand	152
Ontwikkelingen 2006-2015	154

KERNCIJFERS

(bedragen in miljoenen euro's)

2015

2014

Deelnemers

Aantal actieve deelnemers	14.308	14.654
Aantal gewezen deelnemers	8.103	8.161
Aantal pensioengerechtigden	9.912	9.782

Totaal

32.323 32.597

Pensioenactiviteiten

Feitelijke premie	151,5	151,4
Extra premie overgangsmaatregel 3	-	12,4
Kostendekkende premie	214,2	171,8
Gedempte kostendekkende premie	150,6	157,9
Pensioenuitkeringen	143,2	143,9
Pensioenuitvoeringskosten	4,5	4,6

Vermogen

Stichtingskapitaal en reserves	620,8	974,3
Voorziening pensioenverplichtingen	6.770,6	6.361,7

Dekkingsgraad

Nominale dekkingsgraad	109,2%	115,3%
Vereiste dekkingsgraad op basis van strategische beleggingsmix	124,3%	119,2%
Beleidsdekkingsgraad	111,1%	120,5%
Reële dekkingsgraad	81,1%	85,8%
Wettelijke reële dekkingsgraad	90,4%	n.v.t.

Indexering

Pensioenrechten actieve deelnemers	0,0%	0,0%
Ingegane pensioenen en premievrije pensioenrechten	0,0%	0,4%

(bedragen in miljoenen euro's)

2015

2014

Beleggingen

Vastgoed	770,0	788,7
Aandelen	2.612,5	2.911,2
Vastrentende waarden	3.905,1	3.667,5
Overig	86,9	- 60,6

Totaal

7.374,5 7.306,8

Rendement

Rendement vastgoed	9,6%	15,5%
Rendement aandelen	3,0%	10,6%
Rendement vastrentende waarden	- 0,9%	12,6%
Totaalrendement	0,9%	14,0%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	7,1%	9,0%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	5,2%	6,6%

Kostenratio's

Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	184	189
Kosten vermogensbeheer / gemiddeld belegd vermogen	0,43%	0,34%
Transactiekosten / gemiddeld belegd vermogen	0,28%	0,27%

Meer informatie?

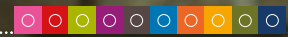
Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmgrondfonds.nl. Hier kunt u ook een begrippenlijst bekijken met een toelichting op technische termen uit dit jaarverslag. Vragen over het fonds of het gevoerde beleid kunt u stellen aan het bestuur met een e-mail naar bestuur@klmgrondfonds.nl.

2015

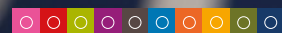

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

BESTUURSVERSLAG

2015

BESTUURSVERSLAG

Hoe wij waarde creëren

Het Algemeen Pensioenfonds KLM wil waarde creëren voor alle stakeholders, nu en in de toekomst. Daarbij gaat het niet alleen om financiële waarde. Ook duidelijke deelnemerscommunicatie is hier onderdeel van, zodat deelnemers in staat zijn de juiste keuzes te maken en risico's te begrijpen. Pensioen is voor veel mensen niet erg inzichtelijk. De veranderingen in het pensioenlandschap maken het er niet gemakkelijker op. Om het onderwerp toegankelijker te maken hanteren wij dit waardecreatiemodel. Hier ziet u hoe wij als pensioenfonds 'werken'.

Belangrijke middelen zijn het vermogen van het fonds en de premies die worden betaald door de deelnemers en KLM. Ook de competenties van het bestuur, dat bestaat uit vertegenwoordigers van KLM, werknemers en pensioengerechtigden, zijn van veel waarde.

Ons doel is het verzorgen van een goed en betaalbaar pensioen. Om dat – nu en later – waar te kunnen maken, is beleggen een belangrijk aspect van ons businessmodel. Het beleggingsrendement draagt bij aan onze dekkingsgraad en stelt het pensioenfonds in staat aan de pensioenverplichtingen te voldoen.

Tot slot voegt het pensioenfonds waarde toe op sociaal en economisch gebied. We leveren bijvoorbeeld een bijdrage aan meer risico- en pensioenbewustzijn bij deelnemers. Doordat wij beleggen in aandelen, vastgoed en obligaties leveren we een bijdrage aan de economische ontwikkeling.

IEDER PENSIOEN...

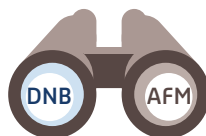
arbeidsvoorwaardelijke afspraken van KLM

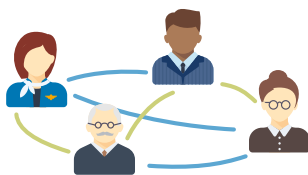
pensioenreglement

...wordt uitgevoerd volgens geldende wetten en regels

...staat onder toezicht

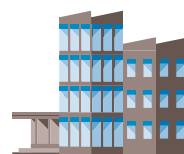

...komt voort uit collectiviteit & solidariteit

MET WELKE MIDDELEN WERKT HET PENSIOENFONDS?

€ 152 mln premie, waarvan ca. 86% van KLM en ca. 14% van de deelnemers

Pensioenuitvoerder Blue Sky Group

Een bestaand vermogen van € 7,3 miljard (eind 2014) ten behoeve van deelnemers, slapers en pensioengerechtigden

Uitvoerings- en bestuurlijke competenties

Tijd voor bestuursleden, beschikbaar gesteld door KLM, werknemersorganisaties en vereniging van gepensioneerden

Kennis van de regeling, administratie, vermogensbeheer en communicatie

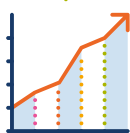
WAT GEBEURT DAARMEE?

Administratie en uitvoering van de regeling per individuele deelnemer

28.500 mutaties in de pensioenadministratie, waaronder 6.000 adreswijzigingen, 425 nieuwe relaties en 443 pensioneringen

Beleggen van de premie tegen een aanvaardbaar risico

Beantwoorden van vragen in 7.284 telefoontjes, 2.109 e-mails en 96 spreekuren

Uitleggen van de regeling in diverse communicatiemiddelen, zo had het fonds eind 2015 679 fans op Facebook en 6.637 abonnees op de digitale nieuwsbrief

Onttrekken van uitvoerings- en beleggingskosten aan de ingeleegde premie

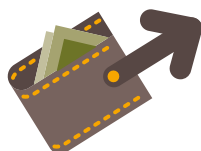
WAT LEVERT HET OP (EIND 2015)?

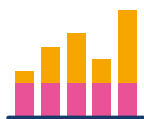
Uitgekeerde pensioenen ter waarde van € 142,9 mln, waarvan € 105,3 mln aan gepensioneerden, € 34,1 mln aan nabestaanden en € 3,5 mln aan arbeidsongeschikten

Een totaalrendement van 0,9%

Een toename van het vermogen met € 55 mln

Een beleidsdekkingsgraad van 111,1%

Een goede en juiste administratie voor ruim 32.000 deelnemers, slapers en pensioengerechtigden

DE TOEGEVOEGDE WAARDE

Optimale invulling van de arbeidsvoorwaarde pensioen

Een goed pensioen voor alle deelnemers

Bijdrage aan meer risico- en pensioenbewustzijn

Bijdrage aan economische ontwikkeling door beleggingen van het fonds ter waarde van ca. € 7,4 mld

Tevreden actieve deelnemers (zij gaven een 7,6 in 2014) en pensioengerechtigden (zij gaven een 8,4 in 2014)

ONZE DOELEN EN PRESTATIES

Voor 2015 had het fonds meerdere belangrijke doelstellingen, waaronder:

1. Voldoen aan het nieuwe Financiële Toetsingskader (nFTK);
2. Implementatie van het nieuwe fiscale kader en invoeren van een netto pensioenregeling;
3. Waar mogelijk verlagen van de uitvoeringskosten;
4. Omgaan met een lage rente en het herijken van het beleggingsbeleid;
5. Opvolging geven aan de bevindingen van het DNB-beleggingsonderzoek.

Na afloop van het jaar constateren we dat de meeste doelstellingen zijn gehaald. Ten aanzien van doelstelling 1 voldoet het pensioenfonds nu volledig aan de nieuwe regels. De pensioenregeling, de uitvoeringsovereenkomst, het herstelplan en de actuariële en bedrijfstechnische nota (ABTN) zijn aangepast. Arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben nieuwe pensioenafspraken gemaakt. Alle bestaande pensioenafspraken rond premie, indexatie en dergelijke zijn gehandhaafd, behalve daar waar ze knelden met het nFTK. In paragraaf 'Hoe we de pensioenregeling financieren' wordt dit nader toegelicht. Voor onder meer de tekortenregeling heeft het fonds belangrijke wijzigingen doorgevoerd in de uitvoeringsovereenkomst.

Het pensioenfonds heeft doelstelling 2 ook gehaald. In het najaar van 2015 kwam een netto pensioenregeling tot stand, waarvoor de arbeidsvoorwaardelijke partijen afspraken hadden gemaakt. Eerder waren al de verlaging van de opbouwpercentages door de nieuwe fiscale regels verwerkt in het pensioencontract en de reglementen.

Ten aanzien van doelstelling 3 geldt dat de uitvoeringskosten van het pensioenfonds licht zijn gedaald tot 184 euro per deelnemer (2014: 189 euro).

Ten aanzien van doelstelling 4 gaf de aanhoudende rentedaling prioriteit aan de beleidsvraag of en zo ja wat het bestuur zou moeten doen aan de samenstelling van de beleggingsportefeuille en het renteafdekkingspercentage. Het bestuur besloot tenslotte in het verslagjaar om de bestaande beleggingsmix en het afdekpercentage in stand te houden. Op grond van de nFTK mogen pensioenfondsden het risicoprofiel van hun beleggingsbeleid eenmalig herzien. De besluitvorming dienaangaande is nog niet afgerond.

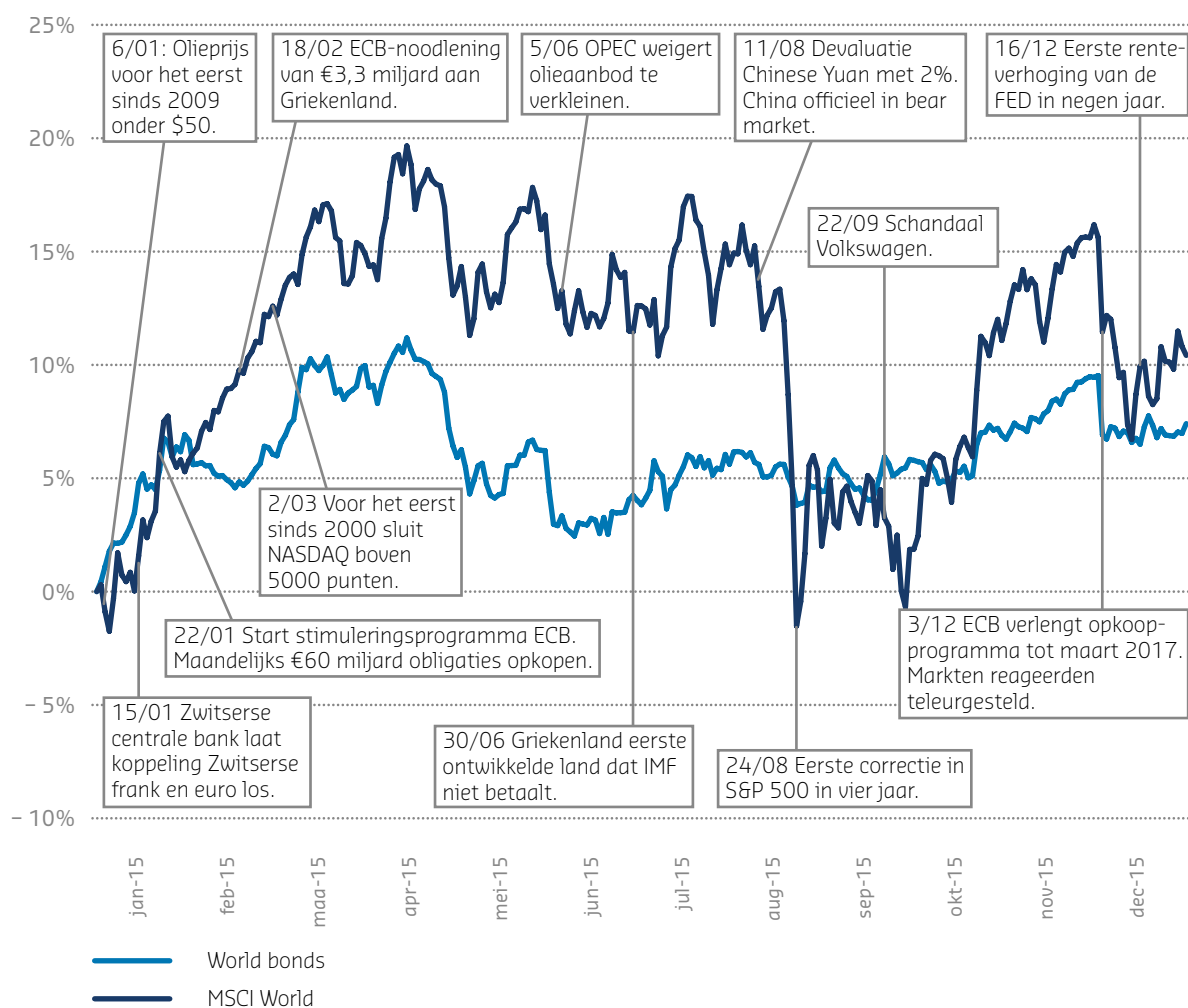
Ten aanzien van doelstelling 5 geldt dat het fonds alle bevindingen van DNB heeft opgepakt. Op pagina 23 en 24 van dit jaarverslag lichten we dit verder toe.

De financiële positie van het fonds

Financiële markten in 2015

Het pensioenfonds belegt zijn vermogen in verschillende beleggingscategorieën, te weten obligaties, aandelen en vastgoed. De ontwikkelingen op de financiële markten beïnvloeden daarom de financiële positie. Het beleggingsjaar 2015 was het jaar van de beweeglijkheid. De belangrijkste ontwikkelingen waren in het kort:

- In euro's sloten zowel aandelen- als obligatie-indices hoger (zie figuur 1). In dollars eindigden zij negatief; het pad was uiterst grillig;
- Evenals in 2014 daalde de olieprijs, dit jaar met bijna 31%. Nervositeit en negatief sentiment op de financiële markten zorgden voor stijgende credit spreads over de gehele linie;
- De devaluatie met 5% van de Chinese renminbi door de Chinese overheid verslechterde het sentiment op de financiële markten;
- De Amerikaanse centrale bank (de Fed) verhoogde haar beleidsrente voor het eerst sinds 2006, terwijl de Europese Centrale Bank (ECB) de markten nog stimuleerde met lage rentestanden en kwantitatieve verruiming (QE).

Figuur 1 – Tijdslijn belangrijke gebeurtenissen in 2015 en verloop van de MSCI World Index (lichtblauw) en de Citigroup World Government Bond Index (donkerblauw) in euro's.

Dekkingsgraad

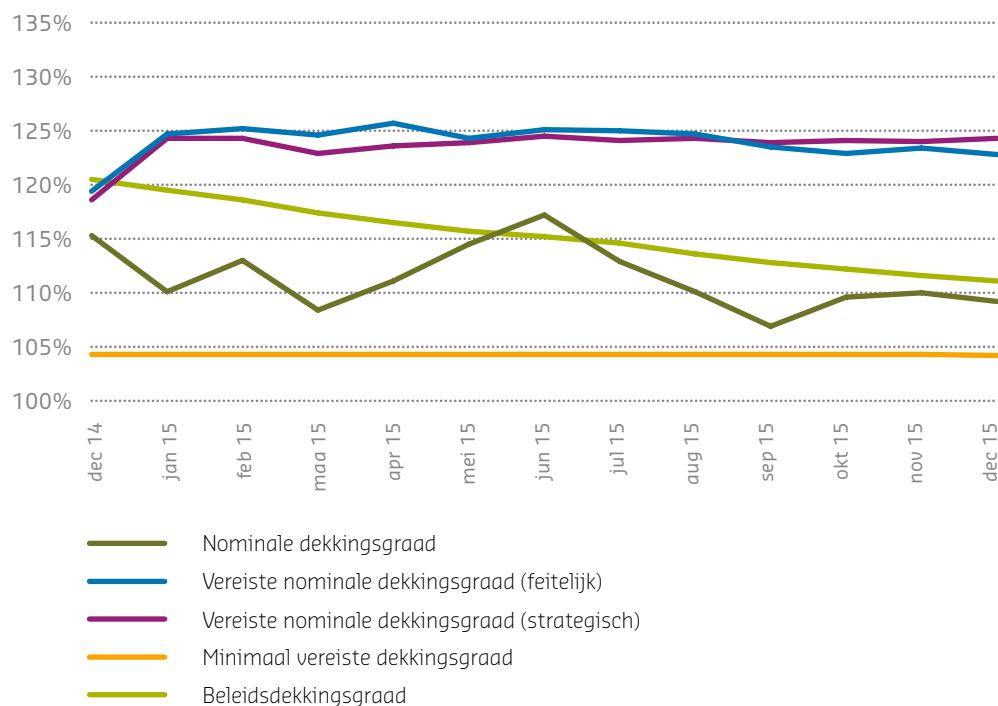
De dekkingsgraad laat zien of het fonds voldoende vermogen heeft om alle tot nu toe opgebouwde pensioenverplichtingen nu en in de toekomst te betalen. De waarde van de verplichtingen stellen wij vast via de rente en die staat op dit moment op een historisch laag punt. Hoe lager de rente, hoe 'hoger' (omgerekend) de verplichtingen van het pensioenfonds. Volgens wettelijke richtlijnen moeten pensioenfondsbeheerders bepaalde extra reserves aanhouden die als buffer kunnen dienen in slechte tijden.

De dekkingsgraad ontwikkelde zich in 2015 als volgt:

	Verloop nominale dekkingsgraad	Verloop reële dekkingsgraad
Beginstand 31 december 2014	115,3%	85,8%
Premies	- 0,9%	- 0,9%
Uitkeringen	0,4%	- 0,2%
Toeslagen	0,0%	0,5%
Wijziging rentetermijnstructuur	0,9%	0,9%
Wijziging inflatieverwachting	-	0,1%
Overrendement	0,6%	0,5%
Wijziging actuariële grondslagen	- 7,1%	- 5,5%
Overige oorzaken	0,0%	- 0,1%
Eindstand 31 december 2015	109,2%	81,1%

Op 1 januari 2015 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 120,5%. Eind 2015 was de beleidsdekkingsgraad gedaald tot 111,1%. De hoofdoorzaak van de verlaging van de beleidsdekkingsgraad was de renteontwikkeling in 2014 en 2015.

Ontwikkeling dekkingsgraden

Aangezien de wettelijk vereiste dekkingsgraad (wettelijk minimum vermeerderd met reserves) voor het pensioenfonds 124,3% bedraagt, was er aan het begin van 2015 al sprake van een zogenoemd reservetekort en had het pensioenfonds een herstelplan opgesteld. In een herstelplan geeft het pensioenfonds aan op welke wijze en binnen welke termijn het reservetekort wordt opgeheven.

Door de inwerkingtreding van het nFTK vervielen alle bestaande herstelplannen op 1 januari 2015. Pensioenfondsen moesten voor 1 juli 2015 een nieuw herstelplan indienen, uitgaande van de spelregels van het nFTK. Het pensioenfonds diende zijn herstelplan op 30 juni 2015 in bij De Nederlandsche Bank (DNB) en kreeg kort daarop goedkeuring van de toezichthouder. Het plan voorzag in een herstel binnen de wettelijke termijn van twaalf jaar.

Actuariële analyse

Hieronder wordt het saldo van baten en lasten geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

(bedragen in miljoenen euro's)

	2015	2014
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	92,3	- 209,0
Resultaat op premies	- 31,5	- 18,8
Resultaat op waardeoverdrachten	-	- 0,2
Resultaat op uitkeringen	0,5	- 0,1
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	2,0	2,3
Wijziging actuariële grondslagen	- 417,5	12,3
Actuariële resultaten	0,1	12,5
Resultaat op indexering	0,6	- 9,2
Overige resultaten	-	-
Totaal	- 353,5	- 210,2

Vermogensontwikkeling en rendement

Het bestuur streeft naar een goed evenwicht tussen rendement en risicobeperking. Het beleggingsbeleid heeft een gematigd offensief karakter, waarbij het fonds de belangrijkste risico's – het renterisico en het valutarisico – gedeeltelijk afdekt.

Het vermogen van het pensioenfonds steeg in 2015 licht van 7,3 miljard naar (afgerond) 7,4 miljard euro. Over 2015 behaalde het fonds een totaalrendement van 0,9%. Gemeten over een langere termijn ligt het totaalrendement op gemiddeld 7,1% over vijf jaar en gemiddeld 5,2% over tien jaar.

Indexatie

Het streven is ieder jaar de pensioenen en pensioenaanspraken te indexeren. Het pensioenfonds heeft de pensioenaanspraken van actieve deelnemers over 2015 niet verhoogd. Voor de indexatie voor de actieve deelnemers zijn de algemene KLM-loonrondes vanaf 2 januari 2015 tot en met 1 januari 2016 bepalend. In deze periode waren er bij KLM geen algemene loonrondes. Het pensioenfonds verhoogde de pensioenuitkeringen van pensioengerechtigden en gewezen deelnemers over 2015 eveneens met 0%.

Kosten

Het pensioenfonds maakt kosten om de doelstellingen te realiseren. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit:

- de uitvoering van de pensioenregeling en het beheer van het fonds ('uitvoeringskosten');
- het beheren van het pensioenvermogen ('vermogensbeheerkosten');
- het mogelijk maken en uitvoeren van (beleggings)transacties ('transactiekosten').

Een deel van de kosten houdt verband met het in stand houden van een pensioenfonds. Deze kosten zijn veelal niet beïnvloedbaar. Het bestuur signaleert met zorg dat met name de kosten die voortvloeien uit toezicht, controle en naleving van nieuwe wetgeving een steeds groter deel van de kosten bedragen.

Uitvoeringskosten

De kosten van het pensioenbeheer waren 4,5 miljoen euro in 2015. Dit was 184 euro per deelnemer/pensioengerechtigde. Deze zijn iets lager dan in 2014, toen het bedrag 189 euro was.

Vermogensbeheerkosten

De kosten voor het vermogensbeheer waren 32,7 miljoen euro in 2015. Dit was 0,43% van het belegd vermogen (2014: 0,34%).

Kosten per categorie

	2015	2014
Categorie		
Vastgoed	0,08%	0,07%
Aandelen	0,22%	0,17%
Vastrentende waarden	0,13%	0,10%
Totaal	0,43%	0,34%

In de eerste plaats is er sprake van een negatief effect doordat de Amerikaanse dollar in waarde is gestegen ten opzichte van de euro. De vergoedingen aan externe vermogensbeheerders luiden in dollars. Doordat de dollar ca. 11% in waarde is gestegen, zijn de vermogensbeheerkosten in euro's zo'n 0,07% hoger. Daarnaast houdt de stijging van de vermogensbeheerkosten verband met de verschuiving binnen de portefeuille aandelen en vastrentende waarden. Het belang in de 'duurdere' categorieën private equity, high yield en leveraged loans is toegenomen. Dit leidt tot een verhoging van de kosten vermogensbeheer van 0,02%. Tenslotte is sinds 2015 wettelijk verplicht (AIFM-richtlijn) om een depositary aan te stellen. Deze houdt toezicht op de beleggingen en zorgt voor een verhoging van de kosten van vermogensbeheer over de gehele linie (0,02%).

Transactiekosten

De transactiekosten waren 20,7 miljoen euro, oftewel 0,28% van het belegd vermogen (2014: 0,27%).

Kosten nettoregeling

Het pensioenfonds voerde eind 2015 een netto pensioenregeling in. De kosten daarvan bedroegen 27 duizend euro en zijn voor een belangrijk deel implementatiekosten. Vanwege de startfase is een bepaling van de kosten per deelnemer over 2015 niet zinvol.

Pensioenregeling en uitvoering

In 2015 zijn geen arbeidsvoorwaardelijke afspraken gemaakt over een nieuwe pensioenregeling. In 2016 onderhandelen de arbeidsvoorwaardelijke partijen hier verder over. Wel maakten partijen in 2015 afspraken over wijzigingen die voortvloeien uit het nFTK. Het bestuur heeft in kaart gebracht welke arbeidsvoorwaardenafspraken aangepast moeten worden en heeft dit voorgelegd aan de partijen. Het is ook om input gevraagd voor het bepalen van de risicohouding van het fonds. Ook ontwikkelde het fonds op verzoek van de arbeidsvoorwaardelijke partijen een netto pensioenproduct en speelde het in op wijzigingen in de AOW-wetgeving.

Netto pensioenregeling

Vanwege in 2015 doorgevoerde wetwijzigingen is het niet langer mogelijk om pensioen op te bouwen boven een pensioengevend salaris van 100.000 euro. Het fonds heeft daarom een aanvullende netto pensioenregeling opgezet voor deelnemers voor wie dit geldt (op basis van het loonniveau in 2015). Net als de basispensioenregeling bevat deze voorzieningen voor het nabestaanden- en wezenpensioen. De doelgroep voor de netto pensioenregeling omvatte 353 deelnemers. Eind 2015 maakten 147 deelnemers (42%) gebruik van de regeling.

Versnelde stapsgewijze verhoging AOW

Ook stelde het fonds per 1 januari 2016 een reglementswijziging vast waarmee het een extra flexibiliseringsmogelijkheid introduceerde. Het inkomensgat dat ontstaat door de versnelde verhoging van de AOW-leeftijd kan het fonds hiermee repareren.

Het nieuwe Financieel Toetsingskader

Als onderdeel van het nFTK heeft het fonds de haalbaarheidstoets geïntroduceerd. Deze vervangt de vroegere continuïteitsanalyse en de consistentietoets die het fonds uitvoerde tot 1 januari 2015. Pensioenfondsen moeten jaarlijks toetsen of het verwachte koopkrachtbehoud van de pensioenen en de daarbij behorende risico's in lijn zijn met de ambities van het pensioenfonds. Het doel van de haalbaarheidstoets is om de afweging expliciet te maken tussen het streven naar beleggingsrendement en het pensioenresultaat en de daarbij horende risico's. Hierbij houdt het pensioenfonds op een evenwichtige manier rekening met de belangen van verschillende generaties. Het resultaat van de toets kan ertoe leiden dat het pensioenfonds samen met KLM en de bonden overlegt over een aanpassing van de pensioenambities.

De kwantitatieve normen die de haalbaarheidstoets kent, zijn door het pensioenfonds bepaald in overleg met de betrokken partijen bij het arbeidsvoorwaardenoverleg. Hierbij is vastgesteld binnen welke grenzen het verwachte reële pensioenresultaat op fondsniveau moet blijven. In september 2015 voerde het pensioenfonds de wettelijk voorgeschreven aanvangshaalbaarheidstoets (0-meting) uit. De ambitie daarbij was en is een waardevast pensioen dat door indexatie meestijgt met het algemene prijspeil. De Nederlandsche Bank (DNB) stelt de kaders en richtlijnen voor de aanvangshaalbaarheidstoets vast. Het fonds voert de toets voortaan jaarlijks uit, dient deze jaarlijks in bij DNB en communiceert erover met de deelnemers.

HAALBAARHEIDSTOETS

Fondsen worden door de nieuwe regels verplicht een langetermijnplanning op te stellen. Zo moeten ze explicieter vastleggen wat hun risicohouding is op zowel de korte als lange termijn. De risicohouding van een pensioenfonds is van belang om te bepalen hoe groot de bandbreedte is waarbinnen het pensioenresultaat zich mag bewegen. Ze komt tot stand na overleg met arbeidsvoorwaardelijke partijen en het verantwoordingsorgaan van het pensioenfonds.

Als onderdeel van de eerste haalbaarheidstoets in september 2015 heeft het pensioenfonds de risicohouding bepaald. Dit leidde tot het volgende beeld. Rekening houdend met de voorgeschreven parameters bereikt het fonds na de voorgeschreven rekenperiode van zestig jaar een pensioenresultaat van circa 95%. Dat wil zeggen dat het fonds de ambitie om de pensioenen mee te laten bewegen met gestegen prijzen voor het overgrote deel kan realiseren. De toekomst is uiteraard zeer onzeker. Ondanks dat de eerste haalbaarheidstoets op lange termijn een redelijk positief beeld geeft, verwacht het bestuur dat het fonds de pensioenen de komende jaren niet (volledig) kan indexeren. Op basis van de haalbaarheidstoets heeft het fonds het volgende beleid vastgesteld:

Kwalitatieve risicohouding

Diverse belanghebbenden hebben eigen, maar ook gedeelde voorkeuren met betrekking tot langere- en korteretermijnrisico's. Belanghebbenden delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Hun voorkeur voor de te nemen lange- en kortetermijnrisico's varieert. Premiebetalers (werkgever en werknemers) geven de voorkeur aan een stabiele (te betalen) pensioenpremie, die past bij de ambitie van het fonds. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, gepensioneerden en overige belanghebbenden) hebben voorkeur voor een waardevast pensioen. Ze willen het korten op nominale rechten of pensioenopbouw zo veel mogelijk voorkomen. Onverhoopt gemiste opbouw of indexatie moet het fonds volgens de deelnemers zo veel mogelijk inhalen. Daarbij moet het gemiste indexatie in de uitkeringssfeer zonder terugwerkende kracht herstellen.

Kwantitatieve risicohouding

Voor de korte termijn wordt de kwantitatieve risicohouding uitgedrukt in de hoogte van het wettelijk vereist eigen vermogen (VEV). Per 1 januari 2015 was het VEV 18,6% van de verplichtingen van het pensioenfonds. Met de benoemde kwalitatieve risicohouding, de eigen beleidsuitgangspunten en vastgestelde kwantitatieve risiconormen op basis van uitgevoerde ALM-analyses heeft het fonds ondergrenzen vastgesteld.

De kwantitatieve risicohouding op korte termijn wordt uitgedrukt in de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de aanvangshaalbaarheidstoets. Bij de haalbaarheidstoets, gebaseerd op de financiële situatie van het fonds per 1 januari 2015, zijn deze ondergrenzen niet overschreden:

- mediaan scenario: pensioenresultaat 90%;
- relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in een slechtweerscenario: 35%;
- mediaan scenario vanuit dekkingsgraad die voldoet aan het vereist eigen vermogen: 90%.

Herijking beleggingsbeleid

De toekomstige uitkomst van de haalbaarheidstoets is onzeker. Daarom vormt een onverhoopte overschrijding van deze grenzen geen aanleiding tot automatische aanpassing van beleid. Wel kan het gevoerde beleid herijkt worden in dialoog met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het verantwoordingsorgaan.

Na uitvoering van de eerste haalbaarheidstoets begon het fonds in 2015 aan de herijking van het beleggingsbeleid. Daarbij bekijkt het onder andere of het huidige risicoprofiel moet worden aangepast. Binnen de regels van het nieuwe FTK mag het pensioenfonds eenmalig het risicoprofiel verhogen, ook bij een reservetekort (mits boven minimum vereist eigen vermogen). Dit proces is nog niet afgerond.

BELEGGINGSONDERZOEK DNB

Begin 2015 deed De Nederlandsche Bank (DNB) onderzoek naar de beheersing van het beleggingsbeleid door het bestuur van het pensioenfonds. Dit themaonderzoek voerde DNB bij diverse fondsen in Nederland uit.

Uit het onderzoek van DNB kwam een middelhoge risicoscore naar voren. Ook waren er enkele bevindingen over de uitvoeringsorganisatie (BSG). De conclusies hielden geen grote tekortkomingen in. De belangrijkste bevindingen betroffen:

- *De countervailing power van het bestuur richting BSG is in de ogen van DNB onvoldoende geborgd.*
- *DNB beoordeelt het risicomanagementproces van het fonds nog als onvoldoende ingericht en gedocumenteerd.*
- *De structuur en het functioneren van de gemeenschappelijke beleggingsadviescommissie voor de drie KLM-pensioenfondsen is volgens DNB voor verbetering vatbaar.*

Deze bevinding heeft onder andere te maken met de gezamenlijke beleggingsadviescommissie van de drie KLM-fondsen.

Het bestuur stelde vorig najaar een actieplan op, dat het met DNB heeft besproken en dat inmiddels is geïmplementeerd. De uitwerking vond plaats langs de volgende zeven werkstromen:

1. Investment beliefs

Het bestuur stelde in een aantal sessies investment beliefs op. Dit is een set van tien principes. Deze vormen het uitgangspunt voor bijvoorbeeld de overtuigingen rond actief of passief beleggen, diversificatie, duurzaam beleggen, risicomanagement en het kostenniveau. De investment beliefs bieden richting aan het bestuur, de vermogensbeheerder en andere betrokkenen.

2. Onafhankelijk inrichten van de risicomanagementfunctie

De taken van de risicomanagementcommissie zijn explicieter gemaakt. Ook krijgt de commissie meer en onafhankelijke ondersteuning. De uitvoeringsorganisatie richt een dienst risk & compliance op. Deze zal onafhankelijk opereren en de bestuurlijke risicomanagementcommissie ondersteunen bij het uitvoeren van taken.

3. Verbeteren functioneren beleggingsadviescommissie, besluitvorming en beleidsvoorbereiding

Het bestuur heeft besloten tot de oprichting van een eigen, fondsspecifieke bestuurscommissie beleggingszaken (CBZ). De taken van de CBZ zijn:

- *het voorbereiden van beleggings- en investeringsbeslissingen voor het bestuur;*
- *het monitoren van de implementatie van beleggings- en investeringsbesluiten;*
- *het vergroten van pensioenfondsspecifieke, bestuurlijke aandacht voor beleggen met een focus op countervailing power ten opzichte van de vermogensbeheerder.*

Daarnaast heeft het fonds de organisatie en de werkwijze van de gemeenschappelijke beleggingsadviescommissie herzien.

4. Concretisering van het strategisch en operationeel beleggingsbeleid (SOB)

Het fonds heeft in het SOB meerdere tekstuele en inhoudelijke verbeteringen doorgevoerd. De volgende begrippen zijn helderder omschreven en vastgelegd: risicobereidheid, investment beliefs, het huidige selectiebeleid, beleggingsrestricties, implementatie van private equity, begrippen rondom aandelenbeleggingen, due diligence, renteafdekking/derivaten, landenverdeling ILB-portefeuilles (ILB staat voor inflation linked bonds) en de verhouding tussen publiek en privaat vastgoed.

5. Verbeteren beleggingsrapportage

De beleggingsrapportage is verbeterd. Daarbij heeft het fonds zoveel mogelijk rekening gehouden met de inbreng van bestuursleden en beleggingsadviescommissieleden. De nieuwe rapportage is minder instrumenteel en uitvoeringstechnisch van karakter en voorziet meer in de bestuurlijke informatiebehoefte.

6. Beleggingscyclus

Het bestuur heeft een document opgesteld waarin het de uitgangspunten en de samenhang tussen de verschillende onderdelen van het beleggingsproces toelicht. De beleggingscyclus kent een gemeenschappelijke taal die een duidelijk verband tussen meerdere onderliggende documenten mogelijk maakt.

7. Evaluatie van beleggingen en BSG als vermogensbeheerder

Het bestuur is verantwoordelijk voor de evaluatie van de beleggingen. Daarvoor heeft het fonds een robuust proces opgesteld. Ook heeft het de evaluatie van BSG als vermogensbeheerder duidelijker geregeld dan voorheen.

In het eerste halfjaar van 2016 is het pensioenfonds gestart met de feitelijke inwerkingtreding van alle verbeterlagen. Het fonds verwacht dat DNB in de loop van 2016 de effecten toetst.

VOORUITBLIK 2016

Nieuwe pensioenregeling

Afhankelijk van de ontwikkeling van de onderhandelingen in het arbeidsvoorwaardelijk overleg is het mogelijk dat het pensioenfonds te maken krijgt met een nieuwe pensioenregeling. De wens die KLM al in 2015 in het arbeidsvoorwaardelijk overleg heeft geuit, is dat de pensioencontracten zogenoemde CDC-contracten worden (collective defined contribution). De gesprekken hierover zijn gestart in 2015.

Financiële verwachtingen in 2016 en later, beleidsmatige consequenties

De dekkingsgraad van het pensioenfonds staat door de eerder geschetste rente-ontwikkeling onder grote druk. De twaalfmaands middelende werking van de beleidsdekkingsgraad maskeert in zekere zin de onderliggende, actuele dekkingsgraad-ontwikkeling. Projecties geven aan dat bij ongewijzigde externe omstandigheden het fonds in de loop van 2016 onder het MVEV (minimum vereist eigen vermogen) kan komen. Dat betekent dat de beleidsdekkingsgraad onder het minimum vereist vermogen ligt (104,2%). Het bestuur moet voor die tijd besluiten of ze het risicoprofiel van het fonds verhoogt of niet. Zolang het fonds onder het minimum vereist vermogen zit, mag het bestuur het risicoprofiel niet meer verhogen.

Het bestuur zal de komende tijd de pensioencommunicatie aan deelnemers en pensioengerechtigden intensiveren. Hierbij hanteert het fonds al langer een grote mate van voorzichtigheid ten aanzien van indexatieverwachtingen. De komende tijd zal het fonds met prioriteit zoeken naar nieuwe wegen om meer rendement te halen uit zijn beleggingen.

Strategisch plan

Het bestuur legde begin 2016 zijn toekomstvisie en strategie vast in een strategiedocument. Onderdeel van dat document was een strategisch plan met de onderwerpen die het bestuur in de komende periode aanpakt. Voor 2016 staat het verbeteren van de efficiëntie en effectiviteit van het bestuursmodel op de agenda. Hierbij wordt zowel naar praktische verbetermogelijkheden op de korte termijn gekeken, als naar mogelijke langetermijnoplossingen, zoals een ander bestuursmodel.

ONTWIKKELINGEN NA BALANSDATUM

Herstelplan

In maart 2016 heeft het fonds het nieuwe herstelplan vastgesteld. Dit herstelplan laat zien dat het pensioenfonds op tijd uit herstel kan komen. Vergelijken met het vorige herstelplan kost het herstel wel meer tijd. In de communicatie met deelnemers en pensioengerechtigden moet het fonds het herstelplan steeds in zijn specifieke context verduidelijken.

Het herstelplan gaat uit van een herstelpad, waarbij op termijn de beleggingen een hoger rendement opleveren dan nu het geval is. Het bestuur heeft vanuit een oogpunt

van consistentie dezelfde parameters gebruikt als bij het vorige herstelplan. In de herstelplannen 2015 en 2016 zijn kortingen niet nodig om herstel te bevorderen. Het bestuur zal rond maart 2017 beoordelen of dat dan nog steeds geldt voor het dan in te dienen herstelplan. Veel zal afhangen van onder meer de startdekkingsgraad die het fonds dan mag hanteren en van de renteontwikkeling.

Dalende beleidsdekkingsgraad

In het eerste kwartaal van 2016 daalde de beleidsdekkingsgraad van 111,1% naar 108,8%. Oorzaak was wederom de renteontwikkeling.

HOE WIJ HET GELD BELEGD HEBBEN

Algemeen

Het vermogen van het pensioenfonds wordt belegd om een zo goed mogelijk pensioen te bieden. Met de rendementen op de beleggingen kan het fonds de pensioenafspraken nakomen en de premies betaalbaar houden.

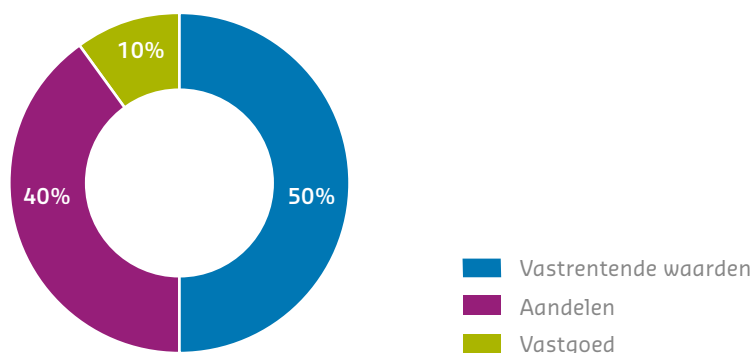
Ieder jaar stelt het fonds een beleggingsplan op. Daarbij wordt gekeken naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden en de wettelijke kaders waarbinnen pensioenfondsen moeten opereren.

De beleggingen zijn gespreid over drie beleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. Deze categorieën zijn verder verdeeld in regio's en subcategorieën. Hierbij gaat het om bijvoorbeeld Amerikaanse versus Europese aandelen en staatsobligaties versus bedrijfsobligaties. Bij de uitvoering van het beleid houden we rekening met onder andere het valutarisico, het renterisico en het koersrisico van zakelijke waarden. (Zie ook paragraaf 'Hoe wij de risico's beheersen'.)

Rendementen per strategische assetcategorie

	Strategische mix in 2015	Rendement
Vastrentende waarden	50%	- 0,9%
Aandelen	40%	3,0%
Vastgoed	10%	9,6%

Strategische mix

Over 2015 behaalde het pensioenfonds een totaalrendement van 0,9% (inclusief rendement op derivaten ter afdekking van risico's).

Strategisch beleggingsbeleid

Een belangrijk onderdeel van het beleggingsbeleid is de afstemming van het renterisico van de beleggingen met het renterisico van de verplichtingen. Dat is de beheersing van het rentemismatchrisico. De waarde van de pensioenverplichtingen is gevoelig voor veranderingen in de rente. Wanneer de rente daalt, stijgen de pensioenverplichtingen. Een rentedaling leidt ook tot een hogere waarde van de obligatieportefeuille. Dit compenseert de waardevermindering van de verplichtingen enigszins, hoewel de verplichtingen een grotere rentegevoeligheid hebben. De waarde van de aandelen- en vastgoedportefeuille wordt ook beïnvloed door het niveau van de rente, maar op de korte termijn is er geen sprake van een expliciet verband.

Het pensioenfonds heeft de ambitie de pensioenen te indexeren voor de opgetreden inflatie. Daarom vormt het inflatierisico een onderdeel voor de beoordeling en beheersing van het rentemismatchrisico.

In de volgende tabel is de verdeling over de vermogenscategorieën per eind 2015 gegeven.

Beleggingsportefeuille naar categorieën (bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF%	BM%
Vastrentende waarden	3.825	51,9%	50,3%
Aandelen	2.659	36,1%	38,0%
Onroerend goed	770	10,4%	10,5%
Nominale renteswaps	54	0,7%	0,7%
Aandelenderivaten (APO)	5	0,1%	0,1%
Banktegoeden	38	0,5%	0,0%
Overig	24	0,3%	0,3%
	7.375	100,0%	100,0%

(PF = Pensioenfonds, BM = benchmark)

Wijzigingen strategisch beleggingsbeleid

Het bestuur voerde enkele wijzigingen in het strategisch beleggingsbeleid door. In juni 2015 ging het fonds akkoord met de wijziging in de landenallocatie binnen de portefeuille inflation linked bonds. Het fonds verhoogt de allocatie naar Duitse inflation linked bonds ten laste van Franse inflation linked bonds. Ook besloot het pensioenfonds de renteafdekking af te bouwen door een deel van de swapportefeuille te verkopen. Het pensioenfonds gebruikte de ruimte die ontstond door de verschuiving binnen de vastgoedportefeuille. Hierbij verhoogde het fonds de allocatie naar privaat vastgoed van 70% naar 80%. Het bestuur besloot verder geen swaps meer aan te kopen. Hierdoor is de onderkant van de strategische bandbreedte losgelaten. Maandelijks meet het fonds de renteafdekking op basis van de ultimate forward rate (UFR), maar het stuurt niet actief op een streefpercentage.

Rendementsontwikkelingen totale portefeuille

Over 2015 kwam het totaalrendement van het fonds uit op 0,9%. De behaalde rendementen worden beoordeeld op basis van een vergelijking met de benchmark-portefeuille. Dat is een referentieportefeuille die is toegesneden op de specifieke situatie van het fonds. Bij het bepalen van de strategische verdeling van het fondsvermogen over de beleggingscategorieën, en daarbinnen over regio's en beleggingsstijlen, neemt het pensioenfonds uitdrukkelijk de verplichtingenstructuur en initiële vermogenspositie mee. Het portefeuillerendement was 0,12% lager dan de benchmark. Dit komt door beleggingen die tijdens het jaar afwijken van de benchmark-portefeuille (over- en onderwegingen). Daarnaast hebben ook beleggingskosten en het aanpassen van de beleggingsportefeuille invloed.

Onderstaand tabel toont de verdeling van het fondsvermogen over de beleggings-categorieën en de bijbehorende rendementsontwikkelingen. Ook staan de verdeling en rendementsontwikkeling van de betreffende benchmark in de tabel.

Portefeuille- en benchmarkgewichten plus portefeuille- en benchmarkrendement

	PF	BM	PF	BM
Vastrentende waarden	51,9%	50,3%	- 0,9%	- 0,3%
Aandelen	36,1%	38,0%	3,1%	2,4%
Onroerend goed	10,4%	10,5%	9,6%	9,3%
Nominale renteswaps	0,7%	0,7%	- 1,0%	
Aandelenderivaten (APO)	0,1%	0,1%	- 0,1%	
Banktegoeden	0,5%	0,0%	- 21,4%	- 0,2%
Overig	0,3%	0,3%	0,1%	
Totaal	100,0%	100,0%	0,9%	1,0%

(PF = Pensioenfonds, BM = benchmark)

Door de vermogensbeheerder gevoerd (tactisch) beleid

Begin 2015 werd op hoofdniveau met een licht overwogen positie in aandelen ten laste van obligaties gestart. In april en juli werd besloten om deze overweging te versterken. Verder neutraliseerde de uitvoerder in juni de licht overwogen positie in publiek vastgoed ten gunste van aandelen. Na een correctie op de aandelenmarkten in augustus steeg de volatiliteit en verslechterde het sentiment op de markten. Tegelijkertijd werd een negatieve draai in het TAA-model (Tactical Asset Allocation) gezien. Daarom werd er in oktober gekozen voor een onderwogen positie in aandelen ten gunste van obligaties.

Binnen de beleggingscategorieën werd in februari en april de overwogen positie in emerging market debt, genoteerd in Amerikaanse dollars, geneutraliseerd ten gunste van langlopende Europese staatsobligaties (Euro 20+ en EMU AAA). In april en juli werd de regioverdeling binnen aandelen gewijzigd. Europese en Japanse aandelen werden overwogen ten laste van aandelen uit Noord-Amerika, opkomende landen en defensieve aandelen. De regio's Europa en Japan zijn aantrekkelijker vanwege de monetaire verruiming in die regio's.

Vastrentende waarden

De obligatieportefeuille liet over 2015 een licht negatief resultaat zien. Het beleid van de centrale banken wereldwijd ging in 2015 verschillende kanten op. Dit werd veroorzaakt door verschillende snelheden van economisch herstel in de verschillende regio's. Eind 2014 stopte het stelsel van Amerikaanse centrale banken (Fed) met zijn kwantitatieve verruimingsbeleid. In 2015 zinspeelde de Fed op verkrappende maatregelen. Uiteindelijk verhoogde ze in december 2015 voor het eerst sinds 2006 haar referentierente, met 0,25%.

De eurozone kampte in 2015 nog steeds met een gematigde groei en lage inflatieverwachtingen. Daarom kondigde de ECB in januari 2015 aan staatsleningen op te gaan kopen. De totale omvang van de aankopen zou 60 miljard euro per maand bedragen tot ten minste september 2016. In december kondigde de ECB een verlenging van dit programma van nog minstens zes maanden aan (tot en met maart 2017). Gedurende 2015 steeg de volatiliteit op de obligatiemarkten. In april bereikte de Duitse rente met een looptijd van tien jaar een laagterecord met een stand van zeven basispunten. Daarna lieten de rentes ook stijgingen zien. Terwijl de marktrente iets steeg in 2015, daalde per saldo de DNB rente die wordt gehanteerd voor de verplichtingen.

Kortlopende Europese staatsobligaties deden het beter in 2015. De rentes op langlopende stukken stegen namelijk meer dan bij kortlopende. Negatieve uitschieters waren US high yield, mede door de onrust op de energiemarkten, en emerging market debt genoteerd in lokale valuta door de sterker geworden Amerikaanse dollar. Ook inflation linked bonds (ILB) vielen negatief op door gedaalde inflatieverwachtingen.

Vastrentendewaardenportefeuille naar segment (bedragen in miljoenen euro's)			
	EUR	PF%	BM%
Global ILB 10+	1.335	34,9%	35,0%
EURO 20+ Buy & Hold	284	7,4%	7,3%
Eurozone staatsobligaties 10+	300	7,8%	7,5%
Eurozone staatsobligaties	246	6,4%	6,0%
UK bedrijfsobligaties 10+	–	0,0%	0,0%
Global Credits	317	8,3%	8,2%
US high yield	223	5,8%	5,8%
Emerging Markets Debt	294	7,7%	7,8%
Emerging Markets Debt (local)	248	6,5%	6,8%
Nederlandse woninghypotheek	259	6,8%	7,0%
Emerging markets Credits	89	2,3%	2,6%
Leveraged Loans	232	6,1%	6,1%
Totaal vastrentend	3.825	100,0	100,0

* Conform het beleggingsbeleid is deze beleggingscategorie het afgelopen jaar verkocht.

Aandelen

De aandelenportefeuille liet een positief resultaat van 3,0% zien in 2015. Tijdens het eerste kwartaal van 2015 profiteerden aandelenmarkten van het positieve markt-sentiment en werd de stijging vanuit 2014 voortgezet. Hierna nam de volatiliteit op aandelenmarkten toe. De verder dalende olieprijs, onzekerheid over de werkelijke groei van de Chinese economie, de devaluatie van de Chinese renminbi en de onrust in Griekenland droegen hieraan bij.

Medio augustus had dit de grootste impact op aandelenmarkten en waren er voor het eerst sinds vier jaar correcties (een daling van meer dan 10%) te zien op verscheidene aandelenmarkten. De aandelenmarkten herstelden zich hierna redelijk, maar het pad bleef grillig. Beleggers ervoeren de extra verruimende maatregelen aangekondigd door de ECB in december als teleurstellend. De aandelenmarkten daalden als gevolg.

De afzonderlijke rendementen liepen sterk uiteen. De verschillen in het beleid van centrale banken hadden daarop grote invloed. Aandelen uit Europa lieten het beste resultaat zien, dankzij het accommoderende beleid van de ECB. Ook het resultaat van aandelen uit de Pacific was goed. Dat werd voornamelijk veroorzaakt door het accommoderende beleid in Japan. Ongeveer 65% van de aandelen in deze regio is Japans. Japan is daarmee de drijvende kracht in de regio.

In de Verenigde Staten was er onzekerheid over het verhogen van de referentierente door de Fed. Beleggers anticipeerden op het moment van deze verhoging. Dit zorgde voor extra volatiliteit op de markten. Ook een sterker wordende dollar en de daarmee goedkopere euro droegen daaraan bij. Als gevolg daarvan steeg de vraag naar

Europese aandelen. Aandelen uit opkomende landen lieten het minste resultaat zien vanwege de verdere daling van de olieprijs. De samenhang tussen de olieprijs en koers van aandelen uit opkomende landen is dan ook zeer hoog. Defensieve aandelen vertoonden een positief resultaat. Dit is te verwachten van dit type aandelen in een periode van toegenomen volatiliteit.

Een onderdeel van de aandelenportefeuille is private equity. Het fonds ging in 2015 door met de opbouw van dit type belegging. Binnen Europa selecteerde het fonds de eerste private-equitybeleggingen. In Azië en de VS gaf het fonds verder invulling aan de portefeuille. Tegelijkertijd droegen herwaarderings bij aan het positieve resultaat van deze portefeuille.

Aandelenportefeuille naar regio (bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF%	BM%
Europa & Midden Oosten	842	31,7%	28,6%
Noord Amerika	436	16,4%	17,6%
Pacific	220	8,3%	7,2%
Opkomende markten	529	19,9%	22,1%
Aandelen defensief	551	20,7%	21,6%
Private equity	80	3,0%	2,8%
Totaal aandelen	2.659	100,0%	100,0%

Vastgoed

De vastgoedportefeuille vormde de best renderende beleggingscategorie in 2015, met een rendement van 9,6%. Net als de vorige jaren waren de rentestanden laag. Hierdoor waren de financieringskosten voor vastgoed ook laag. Dit was een belangrijke oorzaak van het positieve rendement. Tegelijkertijd was het monetaire beleid in Europa nog steeds verruimend en werd het beleid in de VS juist krapper. Dit had lagere rentes en lagere financieringskosten in Europa tot gevolg. Hierdoor liet de publieke Europese vastgoedmarkt het beste resultaat zien. Binnen de private vastgoedportefeuille behaalde het pensioenfonds de beste rendementen in de VS. Een derde werd gegenereerd door huurinkomsten en twee derde door waardegroei. Goede economische vooruitzichten in de VS leidden tot stijgende huurinkomsten en een dalende leegstand. Dit zorgde voor waardestijging van privaat vastgoed.

Vastgoedportefeuille naar segment (bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF%	BM%
Europa beursgenoteerd	174	22,6%	22,7%
Verenigde Staten beursgenoteerd	72	9,3%	9,4%
Azië beursgenoteerd	120	15,6%	15,7%
Totaal beursgenoteerd	366	47,6%	47,9%
Europa privaat	100	13,0%	12,9%
Verenigde Staten privaat	147	19,1%	19,0%
Azië privaat	31	4,0%	4,0%
Nederland privaat	125	16,3%	16,2%
Totaal privaat	404	52,4%	52,1%
Totaal vastgoed	770	100,0%	100,0%

Valuta

Het pensioenfonds past valuta-afdekking toe om risico te beperken. In 2015 werden de valutapositities in Amerikaanse dollars, Britse ponden, Japanse yens, Zweedse kronen en Canadese en Australische dollars voor 100% afgedekt met de euro.

Vermogensbeheer netto pensioenregeling

Het pensioenfonds biedt een netto pensioenregeling aan waarbij de beleggingen voor risico van de deelnemers worden aangehouden. Het risicoprofiel van de beleggingen is per individuele deelnemer afgestemd op de pensioendatum van die deelnemer. Naarmate de pensioendatum dichterbij komt, past het pensioenfonds het risicoprofiel van de beleggingen aan. Bij dit life-cyclebeleggen maakt het fonds gebruik van een mixfonds en twee matchingfondsen.

In het mixfonds belegt het pensioenfonds in een combinatie van aandelen, beursgenoteerd vastgoed, bedrijfsobligaties en staatsobligaties van opkomende landen. Het mixfonds mikt op vermogensgroei tegen een acceptabel risicoprofiel. In matchingfonds 1 belegt het pensioenfonds in langlopende staatsobligaties uit Nederland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk met een resterende looptijd van tenminste twintig jaar. Het fonds belegt in matchingfonds 2 in AAA-staatsobligaties uit de eurozone en in staatsobligaties uit de eurozone met een resterende looptijd van minstens tien jaar. De waardeontwikkeling van de twee matchingfondsen komt overeen met de prijsontwikkeling van een netto pensioenuitkering, die deelnemers op de pensioendatum aan moeten kopen.

Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt periodiek of de samenstelling van het mixfonds en de twee matchingfondsen nog optimaal is. Hierbij zal het bestuur de rendementsverwachtingen van de verschillende categorieën beoordelen, maar ook de bijbehorende risico's.

Samenstelling mixfonds

	BM%
Aandelen ontwikkelde landen	40%
Aandelen opkomende landen	10%
Beursgenoteerd vastgoed	10%
Global Credits	20%
US high yield	10%
Emerging Markets Debt	5%
Emerging Markets Debt (local)	5%
	100%

Samenstelling matchingfonds 1

	BM%
Nederlandse staatsobligaties	20%
Duitse staatsobligaties	30%
Franse staatsobligaties	30%
Oostenrijkse staatsobligaties	20%
	100%

Samenstelling matchingfonds 2

	BM%
Euro staatsobligaties 10+	50%
AAA euro staatsobligaties	50%
	100%

Belegd vermogen nettoregeling (bedragen in duizenden euro's) en rendement over 2015

	Waarde ultimo 2015	Rendement 2015
Matchingfonds 1	30	-2,5%
Matchingfonds 2	35	-1,6%
Mixfonds	518	-3,9%
Overig	67	
Totaal	650	-3,7%

Sinds de eerste premiebelegging in december, behaalde het fonds een negatief rendement van -3,7% over de totale inleg van deelnemers.

Environmental, social and governance (ESG)

Het zorg dragen voor een goed en betaalbaar pensioen voor deelnemers in het pensioenfonds gaat hand in hand met de maatschappelijke verantwoordelijkheid van het fonds als institutioneel belegger. Het fonds hanteert een beleggingsbeleid dat gericht is op waardecreatie op de lange termijn, waarbij voortdurend een afweging wordt gemaakt tussen rendement en risico. Het fonds investeert aldus in een goede toekomst van huidige en komende generaties en daarbij wordt naast financiële aspecten in toenemende mate ook rekening gehouden met maatschappelijke, governance en milieuaspecten.

Het beleid heeft een economische benadering, waarbij het behoud van een solide dekkingsgraad voorop staat en maatschappelijke factoren die daarop van invloed kunnen zijn, worden meegewogen. Het bestuur heeft ervoor gekozen om zoveel mogelijk vrijheid in het beleggingsbeleid te behouden. Met een actieve houding als belegger kan het fonds op het bestuur van ondernemingen invloed uitoefenen. Met uitsluitingen geeft het fonds ook zijn invloed op.

Om dit beleid in praktijk te brengen hanteert het fonds een praktische benadering om duurzaamheid en winstgevendheid te combineren. Hiertoe onderneemt het fonds op een zestal punten concrete acties:

1. **Wettelijk kader en uitsluitingen.** Het fonds houdt zich aan de wet en heeft de externe vermogensbeheerders geïnstrueerd geen effecten te kopen van producenten van clustermunitie. In geval van een schending volgt onverwijld een melding van Northern Trust, de bewaarder van de stukken.
2. **Actief aandeelhouderschap.** Stemmen op aandeelhoudersvergaderingen is een effectief instrument om de belangen van het fonds te beschermen en om invloed uit te oefenen op het bestuur van een onderneming. Het fonds ziet het uitoefenen van stemrecht bij volmacht als een belangrijk actief onderdeel van het beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen. Daarom wordt gestemd op basis van de UNPRI-principes en over de uitgebrachte stemmen wordt gerapporteerd. Het uitoefenen van stemrecht over aandelen in de pools is in 2015 in eigen hand genomen in plaats van dit over te laten aan de externe vermogensbeheerders. Hierdoor wordt het stemrecht nog meer toegespitst op eigen normen en waarden. Er is een gespecialiseerde partij aangetrokken om de uitoefening van stemrecht te coördineren, collectief met meerdere institutionele beleggers. Op de website van het pensioenfonds staan rapportages die inzicht geven in de uitvoering van het stembeleid.
3. **Class actions.** Het fonds sluit zich waar mogelijk aan bij class actions, gezamenlijke rechtszaken tegen een onderneming door een groep van gedupeerden. Hiermee wordt ook druk uitgeoefend op de onderneming om de governance te verbeteren.

4. **Aansturing van de externe vermogensbeheerders.** Het fonds dringt er bij de externe managers op aan om bij de investeringsbeslissingen niet alleen financiële aspecten mee te nemen in de risico-rendementsafweging, maar ook maatschappelijke aspecten zoals vervuiling, arbeidsnormen en corruptie. In de selectieprocedure worden de externe vermogensbeheerders mede getoetst op hun ESG-beleid.
5. **Gezamenlijke actie.** Het fonds sluit zich waar mogelijk aan bij andere institutionele beleggers om op die manier meer gewicht in de schaal te leggen in het gesprek met ondernemingen en overheden. Daartoe wordt op continue basis namens het fonds direct of indirect geparticipeerd in diverse fora die maatschappelijk verantwoord beleggen bevorderen. In de tweede helft van 2015 is de eerste rapportage volgens UNPRI-normen gemaakt.

Het pensioenfonds heeft samen met het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel een bestuurlijke werkgroep die nadere beleidsvorming op het gebied van ESG voorbereidt. In dat kader is op 4 september 2015 in opdracht van de werkgroep een seminar georganiseerd waarin meerdere sprekers van collega-pensioenfonds en vermogensbeheerders presentaties hebben gegeven. Een rode draad in dit seminar was dat ESG een 'mainstream' onderwerp is geworden en waardoor integratie in het proces van selectie en monitoring van externe vermogensbeheerders wordt bereikt.

In het najaar van 2015 heeft het bestuur investment beliefs vastgesteld, waarin ook het ESG beleid naar voren komt.

HOE WIJ DE PENSIOENREGELING FINANCIEREN

Premiebeleid 2015

Het beleid van het bestuur is gericht op het uitvoeren van een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling. Dit is een regeling waarbij het pensioen gebaseerd is op het gemiddelde salaris in de periode dat de deelnemer actief was. De premie is bedoeld voor het pensioen van de actieve deelnemers. Dit bedrag wordt grotendeels betaald door KLM en voor een kleiner deel door de werknemers.

Het pensioenfonds heeft een vast premiepercentage. Bij de vaststelling daarvan kijkt het fonds ook naar de risicohouding van het bestuur en de economische vooruitzichten. Voor het bepalen van de economische verwachtingen houdt het pensioenfonds rekening met wettelijke, maximale parameters.

Als het premiebedrag dat hieruit volgt, lager is dan het benodigde bedrag voor pensioenopbouw, overleggen de arbeidsvoorwaardelijke partijen over de benodigde aanpak. Als dat overleg zonder resultaat blijft, kort het fonds de pensioenopbouw voor actieve deelnemers.

Hieronder lichten we de verschillende beleidsterreinen toe, inclusief de eventuele toepassing van het nieuwe Financieel Toetsingskader.

Doorsneepremie

Voor de financiering van de pensioenen gaat het pensioenfonds sinds 2007 uit van een vaste doorsneepremie. De premie voor deze regeling is voor 2015 gelijk aan 21,5% van de premiegrondslag (exclusief opslag termijnbetaling). Daarnaast is een aanvullende bijdrage verschuldigd van 0,5% van de premiegrondslag. Dit is de 0,5% die het fonds voor het arbeidsvoorwaardelijk overleg beheert. De doorsneepremie wordt verminderd met de kosten die het fonds eerder toerekende aan de pensioenopbouw boven 100.000 euro. Dit bedrag heeft het fonds voor 2015 vastgesteld op 4,6 miljoen euro.

In de doorsneepremie zijn opslagen opgenomen voor de onderdelen arbeids-ongeschiktheid, wezenpensioen, uitzending en administratiekosten. Het totaal van deze opslagen is 1,7% (niveau 2015). Het fonds verhoogt de doorsneepremie met een deelnemersbijdrage van 1% van de bijdragegrondslag bij verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen. De premie wordt ook verhoogd wanneer de deelnemer ervoor kiest het Anw-hiaat mee te verzekeren.

Opslag termijnbetaling

De premie wordt in principe maandelijks betaald. Voor deze termijnbetaling vraagt het fonds een opslag op de premie van 0,5% van de premiegrondslag. KLM kan voorafgaand aan het verslagjaar aangeven of zij de premie in plaats van maandelijks op kwartaalbasis achteraf wil voldoen. De opslag op de premie wordt dan verhoogd met 0,2% van de premiegrondslag tot 0,7% van de premiegrondslag. In 2015 heeft KLM de premie achteraf voldaan op kwartaalbasis.

Tekortenbeleid

In het herstelplan staat hoe het fonds met de beschikbare middelen het eigen vermogen herstelt naar het wettelijk vereiste niveau. Het doel daarbij is een dekkingsgraad die minimaal gelijk is aan de vereiste dekkingsgraad en de in de uitvoeringsovereenkomst vastgelegde afspraken worden daarbij gevolgd. Op aangeven van arbeidsvoorwaardelijke partijen is de uitvoeringsovereenkomst bij invoering van het nFTK aangepast. Hierin staat nu dat in het herstelplan wordt uitgewerkt hoe het fonds uiterlijk binnen 10 jaar zal voldoen aan het vereist eigen vermogen op basis van de strategische beleggingsportefeuille. Op grond van overgangsrecht is deze termijn in 2015 nog 12 jaar en in 2016 nog 11 jaar. Uitgangspunt is dat wordt uitgegaan van de natuurlijke herstelkracht van het fonds. Indien de eigen herstelkracht van het fonds niet binnen 10 jaar tot het vereist herstel leidt, worden extra premiebetalingen tijdsevenredig verspreid over de duur van het herstelplan, ingezet om binnen 10 jaar (2015: 12 en 2016: 11 jaar) weer te voldoen aan het vereist eigen vermogen. Bij de vaststelling van het herstelplan wordt rekening gehouden met de naar verwachting toe te kennen indexatieverlening. In de situatie dat een herstelplan moet worden opgesteld waarbij de beleidsdekkingsgraad lager ligt dan de dekkingsgraad uitgaande van het minimaal vereist vermogen worden overlegpartijen hier direct bij betrokken. De mogelijkheid bestaat dat overlegpartijen daarbij aanvullende afspraken maken. Indien de beleidsdekkingsgraad vijf jaar opeenvolgend ligt onder de bij of krachtens artikel 131 van de Pensioenwet gestelde eisen ten aanzien van het minimaal vereist

vermogen en de dekkingsgraad bij die laatste vaststelling ook onder dat niveau ligt, neemt het pensioenfonds binnen zes maanden maatregelen waardoor de dekkingsgraad van het pensioenfonds direct voldoet aan de gestelde eisen ten aanzien van het minimaal vereist vermogen. Voor zover het bij de maatregelen vermindering van pensioenaanspraken en pensioenrechten betreft, worden deze direct in de technische voorzieningen verwerkt en in beginsel evenredig gespreid in de tijd gedurende maximaal de termijn die wordt gebruikt voor het herstelplan dat is opgesteld na constatering van de situatie, bedoeld in de eerste zin. De spreidingsperiode voor kortingen wordt ingekort indien blijkt dat de korting per jaar, in het geval van hanteren van de maximale termijn die wordt gebruikt bij het herstelplan, onder een niveau van 0,5%-punt blijft. Kortingen tot 0,5%-punt worden echter direct doorgevoerd.

Overschottenbeleid

Naast het tekortenbeleid hanteert het fonds een overschottenbeleid. Bij een voldoende solvabiliteitspositie is er premiekorting voor de actieve deelnemers en KLM.

Er is onder de nieuwe regels sprake van premiekorting indien er geen indexatieachterstand is. Dat wil zeggen: als het fonds de tien voorgaande jaren volledig heeft geïndexeerd, inclusief inhaalindexatie.

In het licht van de nieuwe wetgeving evalueert het pensioenfonds het overschottenbeleid. Voor een evenwichtige behartiging van de belangen van alle deelnemers heeft het bestuur de arbeidsvoorwaardelijke partijen geadviseerd mogelijke aanpassingen van het tekortenbeleid in samenhang met het overschottenbeleid te bekijken.

Indexatiebeleid

Het pensioenfonds hanteerde een voorwaardelijk indexatiebeleid, dat is vervangen door het indexatiebeleid volgens de nFTK-richtlijnen.

Jaarlijks stelt het bestuur vast of indexatie plaats kan vinden. Dit hangt af van de financiële positie van het pensioenfonds, uitgedrukt in de beleidsdekkingsgraad en de vermogenspositie per eind november van het voorgaande jaar. Het gaat hier om toekomstbestendig indexeren.

- Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager indexeert het fonds niet.
- Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% kent het fonds zoveel indexatie toe dat deze ook in de toekomst gerealiseerd kan worden.
- Bij een voldoende hoge dekkingsgraad, ruwweg boven de grens van het vereist eigen vermogen, kan het fonds 100% indexeren.

Inhaalindexatie

Het pensioenfonds kent ook een inhaalindexatiebeleid. Een achterstand in de indexering kan het in principe inhalen. Ook voor dit beleid gelden voortaan de nieuwe regels, waarbij strenge eisen gelden voor de hoogte van de dekkingsgraad en het aanwezige vermogen. Voorwaarde is dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het vereist vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad. Daarnaast moet het fonds de inhaalindexatie ook in de toekomst kunnen realiseren.

Het fonds kent indexatieachterstanden. De tabel hieronder geeft een overzicht van de beoogde index, de feitelijk toegekende index en de cumulatieve indexatieachterstand.

	Actieve deelnemers			Premievrije en pensioengerechtigde deelnemers		
	Feitelijk		Cumulatieve	Feitelijk		Cumulatieve
	Beoogde loonindex	toegekende loonindex	achterstand loonindex	Beoogde prijsindex	toegekende prijsindex	achterstand prijsindex
1 januari 2012	3,0%	1,5%	1,5%	2,3%	1,2%	1,1%
1 januari 2013	0,0%	0,0%	1,5%	2,0%	1,0%	2,1%
1 januari 2014	0,0%	0,0%	1,5%	0,9%	0,5%	2,5%
1 januari 2015	0,0%	0,0%	1,5%	0,7%	0,4%	2,8%
1 januari 2016	0,0%	0,0%	1,5%	0,4%	0,0%	3,2%

Een inhaalindexatie kan niet leiden tot een hoger pensioen dan bij volledige indexatie zou zijn verkregen.

Feitelijke en (gedempte) kostendeekkende premie

De kostendeekkende premie volgens artikel 128 lid 1 van de Pensioenwet bedroeg 214,2 miljoen euro. Volgens het Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen is het mogelijk jaarlijkse premieschommelingen in de kostendeekkende premie door fluctuerende markttrentes te dempen. Deze zogeheten gedempte kostendeekkende premie stelt het fonds vanaf 2015 vast op basis van een verwacht rendement. Bij de bepaling van de verwachte rendementscurve gebruikt het fonds een netto meetkundig rendement op de strategische beleggingsportefeuille. Daarbij hanteert het fonds de in het artikel 23a Besluit financieel toetsingskader pensioenfondsen vermelde parameters. Ten aanzien van de verwachtingswaarde voor het loonindexcijfer sluit het fonds aan bij de groeivoet van het prijsindexcijfer. Voor het jaar 2015 is gebruik gemaakt van het overgangsrecht. De gedempte rentevoet was in 2015 gelijk aan 3,4%.

Premie 2015 (bedragen in miljoenen euro's)

	Kostendeekkend	Gedempt kostendeekkend
Pensioenopbouw	166,2	114,0
Risicopremies overlijden en arbeidsongeschiktheid	13,2	11,7
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten	1,6	1,6
Solvabiliteitsopslag	33,2	23,3
Totaal	214,2	150,6

Het fonds werkt de feitelijke premie niet jaarlijks bij met de geldende rentetermijnstructuur, rendements- en inflatieverwachtingen en de prognosetafels. Dit zorgt voor verschillen tussen de (gedempte) kostendeekkende en feitelijke premie.

Solvabiliteitstoets

Met de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's te kunnen opvangen. Als maatstaf geldt dat het fonds voldoende vermogen moet hebben om de kans op onderdekking binnen een jaar kleiner of gelijk te laten zijn aan 2,5%. Voor het vaststellen van het vereist vermogen maakt het fonds gebruik van de standaardtoets. De bij deze toets en op basis van de strategische beleggingsportefeuille vereiste solvabiliteit bedroeg 1.647 miljoen euro ultimo 2015. Het feitelijke eigen vermogen van het pensioenfonds eind 2015 was 620,8 miljoen euro. Het pensioenfonds verkeerde ultimo 2015 in een reservetekort.

Herstelplan

De beleidsdekkingsgraad eind 2015 bedroeg 111,1% bij een vereiste dekkingsgraad van 124,3%. Op grond van het reservetekort van 13,2 procentpunt eind 2015 diende het fonds ook in 2016 een herstelplan in bij DNB. In dit herstelplan toont het fonds aan dat het met beschikbare sturingsmiddelen binnen de huidige wettelijke termijn van elf jaar weer voldoet aan het wettelijk vereist eigen vermogen. Het verwachte herstel zal voornamelijk voortkomen uit het verwachte rendement.

Zolang de financiële situatie onvoldoende blijft, moet het Algemeen Pensioenfonds KLM ieder jaar een nieuw herstelplan opstellen en indienen bij DNB.

HOE HET PENSIOENFONDS IS GEORGANISEERD

Organisatie en governance

Juridische vorm

Het pensioenfonds is een onafhankelijke stichting die geheel losstaat van KLM NV. Om de belangen van de deelnemers en pensioengerechtigden te beschermen, is het wettelijk verplicht dat het fonds het pensioenvermogen afgescheiden van de verbonden onderneming beheert. Omdat het pensioenfonds geen winst nastreeft, is de stichtingsvorm in de praktijk gebruikelijk.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds wordt bestuurd door vertegenwoordigers van de werknemers, pensioengerechtigden en KLM NV. Een onafhankelijke voorzitter leidt de vergaderingen van het bestuur. Het bestuur legt verantwoording af over zijn gevoerde beleid aan een verantwoordingsorgaan, waarin alle belanghebbenden zijn vertegenwoordigd.

Het interne toezicht op het pensioenfonds wordt uitgevoerd door een visitatiecommissie, die bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen.

De uitvoering van de activiteiten van het pensioenfonds is opgedragen aan de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group. Het fonds is voor een derde deel aandeelhouder van de Blue Sky Group Holding. Het bestuur heeft functionarissen van Blue Sky Group aangewezen als directeur, secretaris en risicomanager (vanaf 2016).

Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het fonds en Mercer Certificering B.V. als certificerend actuaire. De functie van adviserend actuaire wordt vervuld door het actuaariaat van Blue Sky Group.

Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en optimale ondersteuning van het bestuur. In de visie van het bestuur is voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer een professionele organisatie nodig. Deze beschikt over de benodigde kennis en ervaring. Het pensioenfonds heeft onvoldoende omvang om de benodigde activiteiten zelf te organiseren. Het heeft daarom gekozen voor uitbesteding van de werkzaamheden en samenwerking op dit terrein met het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel en Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM. Dit heeft vorm gekregen in de onderneming Blue Sky Group, waarvan de fondsen aandeelhouder zijn.

De uitbesteding vindt plaats op basis van overeenkomsten die wat betreft diensten, service en tarieven marktconform zijn. Belangrijk voordeel van deze constructie is dat sprake is van bekendheid van de uitvoerder met de context waarin het fonds opereert en van gedeelde belangen. Via deze 'warme uitbesteding' wordt een zakelijke relatie gecombineerd met een langjarige partnerrelatie.

Met ingang van 2015 is Blue Sky Group vanwege nieuwe toezichtwetgeving juridisch geherstructureerd. Er is nu sprake van de holdingvennootschap Blue Sky Group, met drie werkmaatschappijen: BSG Asset Management, BSG Fund Management en BSG Pension Management. Het fonds heeft contracten met de werkmaatschappijen. In de nieuwe structuur is het pensioenfonds aandeelhouder in de holdingvennootschap. Via de statuten en aandeelhoudersovereenkomst is echter geregeld dat de feitelijke zeggenschap van het fonds over de gehele onderneming ongewijzigd is.

Taken en werkwijze

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie naar belanghebbenden. Het bestuur bepaalt de strategie van het fonds en het te voeren beleid, geeft leiding aan de organisatie (inclusief de uitbestede activiteiten) en houdt toezicht op de uitvoering. Risicomanagement is een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Het bestuur legt verantwoording af aan belanghebbenden via het verantwoordingsorgaan.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur en van bestuurscommissies. Het bestuur heeft op de verschillende beleidsterreinen, zoals audit, asset liability management (ALM), beleggingen, communicatie, pensioenzaken en risicomanagement, bestuurscommissies ingesteld. Deze commissies bereiden besluiten voor en dragen in voorkomende gevallen ook zorg voor de uitvoering van besluiten.

Commissies bestaan over het algemeen uit bestuursleden. In de beleggingsadviescommissie zitten echter vijf externe beleggingsdeskundigen. Daarnaast nemen enkele bestuursleden deel aan de vergaderingen van deze commissie. De uitvoeringsorganisatie zorgt voor de inhoudelijke en secretariële ondersteuning van de commissies.

Wijzigingen in de beleggingsadviescommissie

In 2015 waren er twee wijzigingen in de beleggingsadviescommissie. In mei trad de heer H. van der Koogh terug wegens het eindigen van zijn termijn en in december stopte mevrouw M. Donders vanwege het aanvaarden van een functie bij een vermogensbeheerder. De heer H. van der Koogh werd per september 2015 als voorzitter opgevolgd door de heer J. de Wit. Per april 2016 benoemde het bestuur twee nieuwe leden. Mevrouw M. van Beusekom volgt mevrouw M. Donders op en mevrouw I. van den Doel treedt in september 2016 in de plaats van de heer C.L. Dert die dan zijn maximale termijn heeft vervuld.

Bepaalde bestuursbesluiten moeten vooraf voor advies aan het verantwoordingsorgaan worden voorgelegd. In de overige gevallen geeft het verantwoordingsorgaan na afloop van het jaar een oordeel over het gevoerde beleid. Hiervoor vinden er gedurende het jaar gezamenlijke vergaderingen van bestuur en verantwoordingsorgaan plaats of lichten bestuursleden onderwerpen toe in vergaderingen van het verantwoordingsorgaan.

Samenstelling en benoeming

Het bestuur bestaat vanaf 2016 uit tien leden (tot 2016 telde het bestuur twaalf leden) en de externe voorzitter. De aanstellingstermijn van bestuursleden is vier jaar, met de mogelijkheid van twee herbenoemingen. In bijzondere omstandigheden kan een benoeming voor een extra termijn plaatsvinden. De wijze van benoeming van bestuursleden verschilt per geleding. KLM wijst vertegenwoordigers van KLM aan. Vertegenwoordigers van de actieve deelnemers worden benoemd door de ondernemingsraad van KLM en pensioengerechtigden kiezen hun eigen vertegenwoordigers. Bestuursleden kunnen pas benoemd worden, nadat zij door DNB zijn getoetst op geschiktheid en betrouwbaarheid.

De selectie van bestuursleden vindt plaats op basis van een profielschets. Het bestuur beoordeelt of kandidaten voldoen aan het profiel. Waar nodig kunnen kandidaten opleidingen volgen en als toehoorder bij vergaderingen van het fonds ervaring opdoen. De leden van het verantwoordingsorgaan worden benoemd door verenigingen van werknemers en gepensioneerden en door KLM. Voor leden van het verantwoordingsorgaan gelden geen wettelijke eisen.

Per 31 december 2015 zijn zes bestuursleden teruggetreden vanwege het verstrijken van de termijn. In verband met de verkleining van het bestuur zijn twee bestuursleden definitief teruggetreden: de heren H. de Bruijn en P. Schelvis. De bestuursleden J. van den Brink, H. Essenberg, R. Kies en M. Stienen zijn herbenoemd. Met het oog op voorgenomen wijzigingen in 2016 zijn mevrouw K. Pronk en de heer Z. Boufangacha als toehoorders aan het bestuur toegevoegd.

Externe relaties

Het pensioenfonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Deze koepelorganisatie behartigt de gezamenlijke belangen van pensioenfondsen bij de Nederlandse en Europese overheden en toezichthouders. Verschillende functionarissen van de uitvoeringsorganisatie nemen namens het fonds deel aan commissies van de Pensioenfederatie. Het pensioenfonds is verder lid van Eumedion. Eumedion behartigt de belangen van de bij haar aangesloten institutionele beleggers op het gebied van corporate governance en duurzaamheid.

Toezicht

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van twee toezichthoudende instanties: De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). Dit toezicht is gericht op de bescherming van de belangen van belanghebbenden. DNB richt zich met name op de financiële positie van pensioenfondsen. Het gaat daarbij om het kunnen nakomen van verplichtingen door een prudent financieel beleid en een solide beheersing van alle bedrijfsprocessen. DNB ziet daarnaast toe op de naleving van wetgeving. De AFM houdt met name toezicht op de communicatie naar belanghebbenden. Deze moet tijdig, juist en volledig zijn. Het toezicht van DNB heeft daarnaast ook betrekking op de stabiliteit van de financiële sector. Het toezicht vindt plaats via periodieke rapportages aan DNB, gerichte onderzoeken en periodieke contacten. Als een pensioenfonds zich niet aan de regels houdt, kan DNB sancties treffen.

Het pensioenfonds nam in 2015 deel aan verschillende toezichtactiviteiten. De belangrijkste activiteit was het onderzoek van DNB naar de beheersing van het beleggingsproces. Elders in dit verslag (Pensioenregeling en uitvoering - Kader beleggingsonderzoek DNB) gaan we in op de maatregelen die het bestuur naar aanleiding van dit onderzoek nam. Verder vond in 2015 een vervolg plaats van het onderzoek naar de risico's van belangenverstrengeling. Op verzoek van DNB deed het bestuur een nieuwe systematische risicoanalyse. Op basis daarvan scherpste het fonds enkele procedures

aan. Verder overlegde het bestuur in 2015 verschillende malen met de toezichthouder van het pensioenfonds. In deze overleggen werden ontwikkelingen bij het fonds besproken.

Intern toezicht

Naast het externe toezicht is er ook een intern toezicht. Bij het pensioenfonds wordt dat uitgevoerd door een visitatiecommissie. Deze commissie doet jaarlijks onderzoek naar de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds. Ze heeft daarbij bijzondere aandacht voor de beheersing van risico's en de evenwichtige afweging van belangen. De visitatie over 2015 vond plaats in het eerste kwartaal van 2016. De bevindingen en aanbevelingen van de visitatiecommissie staan in dit jaarverslag.

Nieuwe samenstelling visitatiecommissie

Per 1 oktober 2015 is de heer H. Nijssse teruggetreden als lid van de visitatiecommissie vanwege het bereiken van de maximale termijn. Op 30 juni 2016 eindigt de termijn van de heer D. del Canho. In verband hiermee heeft het bestuur met ingang van 1 april 2016 de heren Q.G. Ligtenstein en E. Verjans tot leden van de visitatiecommissie benoemd.

Het bestuur hecht waarde aan goed toezicht. Ervaring leert dat scherp toezicht het pensioenfonds uitdaagt tot beter functioneren. Wel is een goede maatvoering van belang. Het bestuur constateert de afgelopen jaren een toename van toezicht-activiteiten en daarmee ook een stijging van de kosten van toezicht.

Bestuurlijke thema's

Strategie

In 2015 is gestart met het formuleren van de missie, visie en strategie van het pensioenfonds. Statutair heeft het pensioenfonds als doelstelling het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het grondpersoneel van KLM. In andere documenten is hier nadere invulling aan gegeven door ook ambities te noemen, zoals koopkrachtbehoud, acceptabele risico's en aanvaardbare kosten. Hoewel het bestuur voorheen ten minste jaarlijks aandacht schonk aan de strategie van het pensioenfonds, ontbraken een vastgelegde missie, visie en strategie. Na het doorlopen van een zogenoemde strategiecycclus heeft het bestuur in januari 2016 de missie, visie en strategie vastgelegd in een strategiedocument.

In zijn toekomstvisie heeft het bestuur het pensioenfonds gepositioneerd als de aanbieder van pensioenproducten voor het grond- en cabinepersoneel van de KLM-groep. Het bestuur ziet veel overeenkomsten met het Cabinefonds en is van plan verdere samenwerking te onderzoeken. Dat zal onder meer gebeuren vanuit mogelijke

schaalvoordelen en verlaging van kosten per deelnemer. De strategische thema's voor de komende jaren die het bestuur heeft geadresseerd zijn:

- druk op de ambitie van het pensioenfonds door de aanhoudende lage rente en volatiliteit op de financiële markten;
- het risico van krimp van grondpersoneel;
- verantwoord beleggen (ESG);
- aanvaardbaar kostenniveau;
- langetermijnrelatie met Blue Sky Group.

Deze onderwerpen werkt het fonds in 2016 verder uit in een strategisch plan, als onderdeel van de strategiecycclus.

Bestuurlijke beheersbaarheid

Het pensioenfonds beheert een vermogen van 7,4 miljard euro en heeft 6,8 miljard euro aan financiële verplichtingen. Dit brengt met zich mee dat het pensioenfonds op een professionele en bij de omvang van het vermogen en verplichtingen passende wijze moet worden bestuurd. De wet hanteert als eis dat het bestuur geschikt moet zijn. Dat houdt in dat het bestuur over kennis, vaardigheden en competenties moet beschikken. Daarbij moet het zodanig professioneel zijn dat dat past bij de omvang en aard van de activiteiten. Onderdeel van deze geschiktheidseis is ook dat bestuursleden voldoende beschikbaar zijn voor de functie.

Al verschillende jaren signaleert het bestuur een toename van de bestuurlijke werkzaamheden. Complexiteit van de materie, volatiele financiële markten, veranderend overheidsbeleid en toenemende regelgeving en toezicht leggen een steeds groter beslag op bestuursleden en de fondsorganisatie. Het bestuur is daarom in 2015 gestart met een verkenning van mogelijkheden om de bestuurlijke beheersbaarheid te verbeteren. Daarbij kijkt het zowel naar andere bestuursmodellen als naar het functioneren van het bestaande model. Belangrijke randvoorwaarde in deze verkenning is dat de belanghebbenden, die immers de risicodragers zijn, voldoende vertegenwoordigd blijven in de governance van het pensioenfonds. Dit onderwerp is onderdeel van de in 2015 gestarte strategiecycclus en staat ook in het strategisch plan van het pensioenfonds.

Het bestuur zet de verkenning in 2016 voort. In 2015 leidde de verkenning tot het besluit om het aantal bestuurszetels terug te brengen van twaalf naar tien. Grotere bestuurlijke slagvaardigheid en efficiency zijn de redenen voor deze aanpassing, die per 1 januari 2016 is ingegaan.

Uitvoeringskosten

Kostentoerekening

De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de uitvoering van de pensioenregeling, de communicatie, de bestuursondersteuning en het vermogensbeheer. Naast de eigen kosten van het vermogensbeheer zijn er de kosten van vermogensbeheerders en transactiekosten.

Een deel van de uitvoeringskosten is direct te relateren aan zichtbare activiteiten, zoals het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, het doen van beleggingsstudies, voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed. Daarnaast zijn er kosten die voor het bestuur niet beïnvloedbaar zijn. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het externe toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken. Ook de kosten van het interne toezicht – de wettelijk voorgeschreven jaarlijkse visitatie – en de kosten van de certificerende actuaris en accountant horen hierbij. Verder is regelmatig sprake van nieuwe wetgeving die tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures leidt. De kosten daarvan zijn maar beperkt te beïnvloeden.

De vermogensbeheerkosten worden in belangrijke mate bepaald door de omvang van het vermogen en door transacties die gedaan moeten worden om uitvoering te geven aan het beleggingsbeleid. Voor het bestuur zijn deze zeer beperkt beïnvloedbaar.

De kosten per deelnemer stegen de afgelopen tien jaar van 146 euro naar 184 euro per jaar. De afgelopen drie jaar lijken de kosten wat te dalen, maar dat komt deels doordat verwachte wijzigingen geen doorgang vonden. De stijging over de langere termijn hield met name verband met op elkaar volgende wijzigingen in regelgeving en daaruit voortvloeiende nieuwe arbeidsvoorwaardelijke afspraken en reglementsaanpassingen. Dit had ook gevolgen voor de communicatiekosten, naast investeringen in verbetering van de communicatiekwaliteit. Onderkend wordt dat de pensioenregeling van goede kwaliteit is met verschillende keuzeopties, die bijdragen aan hogere kosten. In absoluut opzicht kent het pensioenfonds een hoog kostenniveau per deelnemer. Vergeleken met fondsen van dezelfde grootte zijn de kosten niet bovengemiddeld.

De kosten die verband houden met toezicht, controle en naleving (compliance) van regelgeving en implementatie van nieuwe wetgeving vormen een steeds groter deel van de uitvoeringskosten. Het bestuur heeft in 2015 getracht de kosten van toezicht en compliance specifiek in kaart te brengen. Hieruit bleek dat circa 25% van de uitvoeringskosten per deelnemer verband houden met toezicht en compliance.

Kostenbeheersing

Het bestuur streeft naar een goede verhouding tussen kosten en resultaten. Om deze doelstelling te realiseren en kosten te beheersen, werkt het bestuur met een jaarlijkse begroting van de uitvoeringskosten. Het jaarlijkse overleg met de uitvoeringsorganisatie over de werkzaamheden en het serviceniveau maakt het mogelijk op onderdelen keuzes te maken. Ook gedurende het jaar kan bijstelling plaatsvinden. Bij besluitvorming vindt een afweging plaats tussen het beoogde doel van een besluit en de kosten van de uitvoering. Vergaande automatisering van processen en toenemende digitalisering van de dienstverlening leiden tot grotere efficiëntie en lagere kosten voor de pensioenuitvoering. Daar staan de wettelijke wijzigingen tegenover, die in de afgelopen jaren juist voor een toename van de uitvoeringskosten hebben gezorgd.

Per kwartaal wordt het bestuur geïnformeerd over de werkelijke kosten ten opzichte van de begroting en de kostenprognose voor het lopende jaar. Om de kosten te kunnen vergelijken, neemt het pensioenfonds periodiek deel aan een benchmarkonderzoek. Voor vermogensbeheer gebeurt dit jaarlijks, voor pensioenuitvoering eenmaal per twee jaar. In dit onderzoek worden kosten afgezet tegen de resultaten en het serviceniveau. Bij een reeks van onderzoeken van CEM Benchmarking naar vermogensbeheerkosten over de jaren heen blijkt het fonds ongeveer op het gemiddelde kostenniveau van zijn type vermogensbeheerder te zitten.

Gedragsregelingen

Code Pensioenfonds

Op het pensioenfonds is de Code Pensioenfonds van toepassing. Dit sectorale normenkader geeft nadere invulling aan de wetgeving voor besturing van pensioenfonds. De Code heeft als doel de governance van pensioenfonds naar een hoger niveau te brengen. In de Code staan 83 normen, die zijn gerangschikt naar verschillende thema's. De normen hebben als doel de discussie tussen fondsorganen over het beleid en de belangenafweging te bevorderen. Ze moeten zo bijdragen aan een stelsel van adequate checks and balances ('good governance').

Bij besluit van 18 december 2013 is de Code Pensioenfonds aangewezen als 'de principes voor goed pensioenfondsbestuur' zoals bedoeld in artikel 33, tweede lid van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfonds de Code moeten uitvoeren. Dat betekent niet dat alle normen strikt moeten worden gevolgd. De Code gaat uit van het zogenoemde 'pas toe of leg uit'-beginsel. Dat wil zeggen dat van normen kan worden afgeweken onder voorwaarde dat deze afwijking wordt gemotiveerd en toegelicht aan belanghebbenden. De normen bieden een handvat voor de dialoog met belanghebbenden (VO) en toezichthouders, waardoor ze bijdragen aan een beter afgewogen beleid.

Uitvoering Code Pensioenfonds

Een groot aantal van de normen van de Code maakte al deel uit van de praktijk bij het pensioenfonds. In enkele gevallen was de naleving niet expliciet vastgelegd. Daarnaast waren er onderwerpen die om verschillende redenen nog niet geregeld waren. Bij de beoordeling heeft het bestuur meegewogen dat verschillende normen een algemeen karakter hebben, gericht op gewenst gedrag. Dat gedrag moet in de praktijk blijken en kan niet door een eenmalige beoordeling of een document worden vastgesteld. Het bestuur neemt deze algemene normen mee in de periodieke bestuursevaluatie.

In 2015 gaf het pensioenfonds invulling aan de volgende nog openstaande normen:

- vastleggen missie, visie en strategie (norm 3);
- opstellen procedure voor besluitvorming in noodsituaties (norm 4);
- nadere uitwerking beleid inzake verantwoord beleggen en rapportage daarover (normen 27 tot en met 29);
- regelingen en procedures voor melding van onregelmatigheden (normen 42 tot en met 44).

Van een aantal normen week het pensioenfonds ook eind 2015 nog af:

- **Periodieke evaluatie van de accountant en actuaris (norm 39)**

Aan deze norm voldoet het pensioenfonds gedeeltelijk. In de praktijk vindt periodiek evaluatie van de accountant en certificerend actuaris plaats. Hiervoor heeft het fonds echter geen vaste procedure opgesteld. Ook heeft het fonds niet voorzien in het informeren van het verantwoordingsorgaan en de visitatiecommissie over de uitkomsten van de evaluatie. Het opstellen van een aanstellings- en evaluatie-procedure voor de accountant en certificerend actuaris kreeg in 2015 geen prioriteit.

- **Benoeming visitatiecommissie (norm 45)**

Volgens de statuten van het fonds benoemt het bestuur de leden van de visitatiecommissie na het horen van het verantwoordingsorgaan. Dit is in lijn met de wet, maar wijkt af van de Code die in norm 45 bepaalt dat het verantwoordingsorgaan een bindend advies geeft over benoeming of ontslag. Deze afwijking heeft een praktische achtergrond, omdat het pensioenfonds met het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel en het Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM een gezamenlijke visitatiecommissie heeft ingesteld. Dit gebeurde onder andere vanwege efficiëntie. Bindende voordrachten van drie verschillende verantwoordingsorganen passen niet goed in deze opzet. Het bestuur heeft toegezegd het verantwoordingsorgaan in een vroegtijdig stadium bij de benoemingsprocedure te betrekken.

- **Zittingsduur (norm 60)**

Op grond van de Code wordt een bestuurslid ten hoogste tweemaal herbenoemd. Dit is ook de hoofdregel in de statuten van het pensioenfonds, maar deze voorzien ook in de mogelijkheid om in bijzondere gevallen een extra herbenoeming te doen. Hierdoor wijkt het pensioenfonds strikt genomen af van de norm. Motivering van het bestuur is dat strikte handhaving van de maximumtermijn in strijd kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Indien dat in het belang van het pensioenfonds is, moet de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder langer te binden.

- **Diversiteit (norm 66)**

Het bestuur heeft nog geen formeel diversiteitsbeleid geformuleerd, maar handelt al wel volgens deze norm. Diversiteit is aandachtspunt geweest bij de werving van kandidaten voor de vacatures per 2016. In de afweging is meegewogen dat het pensioenfonds wel voldoet aan norm 67 (ten minste één vrouw) en naar verwachting in 2016 ook aan norm 68 (minstens één bestuurslid jonger dan 40 jaar).

Gedragscodes

Voor de leden van het bestuur geldt een gedragscode. Deze code heeft tot doel het voorkomen van (de schijn van) belangenverstrengeling en het voorkomen van ongeoorloofde handelingen, zoals koersmanipulatie. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben bestuursleden geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

In het kader van de zelfevaluatie van het risico van belangenverstrengeling heeft het pensioenfonds het beleid voor (melding van) nevenfuncties, privérelaties en privébelangen op onderdelen aangescherpt. Ook is de gedragscode per 1 januari 2016 aangepast.

In 2015 waren er geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer. Bestuursleden hebben de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze staan in een bijlage bij dit verslag.

Mede vanuit de vergunningen op grond van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de door de AFM gestelde eisen. De code omvat ook een insider-regeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling.

De conclusies van de compliance officer van de uitvoeringsorganisatie worden geïntegreerd in de rapportage van de compliance officer van het bestuur.

Melding onregelmatigheden

Begin 2015 stelde het bestuur een incidentenregeling en een klokkenluidersregeling vast. In 2015 waren er geen meldingen op basis van deze regelingen.

Beheerst beloningsbeleid

Voor pensioenfonds is het wettelijk verplicht om een beloningsbeleid te hebben. Dat beleid heeft als doel te voorkomen dat beloningselementen, zoals bonussen, kunnen aanzetten tot het nemen van te grote risico's. Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

- **Beloning van het pensioenfondsbestuur**

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen. Deze tegemoetkoming bedroeg in 2015 (bruto) 6.150 euro per jaar; met de mogelijkheid van verhoging voor enkele specifieke functies tot (bruto) 8.360 of 10.600 euro per jaar. Deze bedragen zijn bij het vaststellen in 2008 afgeleid van de toenmalige SER-regeling voor vacatiegelden. De vergoeding voor werkgeversleden in het bestuur wordt aan KLM uitgekeerd. Het fonds betaalt de vergoeding voor bestuursleden die werken voor werknemersorganisaties aan de betreffende werknemersorganisaties. De vergoeding voor gepensioneerden in het bestuur keert het fonds aan de bestuursleden uit. In overige situaties wordt de beloning aan het bestuurslid zelf betaald. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen. Verder kunnen bestuursleden aanspraak maken op een vaste onkostenvergoeding voor gebruik van privéapparatuur, telefoon- en internetkosten en abonnementen. Ook hebben ze recht op een kilometervergoeding voor de reiskosten voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten. De onkostenvergoeding is in

overeenstemming met de zogenoemde vrijwilligersregeling en bedraagt (bruto) 900 euro per jaar. Voor reiskosten voor het bijwonen van bestuursactiviteiten geldt een vaste kilometervergoeding. Van verdere declaratie van gemaakte kosten is geen sprake.

- **Beloning van externe deskundigen**

Het pensioenfonds zet externen in, bijvoorbeeld voor het voorzitterschap, beleggingsadvies en intern toezicht. Zij krijgen een beloning op basis van marktconforme tarieven en hun urenbesteding. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

In 2015 betaalde het fonds in totaal 129.000 euro aan vergoedingen uit aan bestuursleden en 42.000 euro aan externe deskundigen.

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG). BSG voldoet als financiële onderneming aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2014. Naast een vaste beloning kent BSG een variabele beloning. Deze is gekoppeld aan targets en bedraagt in principe maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is deze niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds.

HOE WIJ COMMUNICEREN

Communicatiebeleid

Doel van de communicatie is behoud van de reputatie van en het vertrouwen in het fonds. Daarnaast moet de communicatie het pensioenbewustzijn van de deelnemers vergroten, opdat zij bewuste pensioenkeuzes kunnen maken.

De communicatielijn 2015-2017 richt zich op het meer centraal stellen van de deelnemers en hun informatiebehoefte. Het gaat erom de deelnemer meer inzicht te geven in de eigen pensioenregeling en (toekomstige) situatie. Het fonds wil de deelnemer stimuleren om hier zelf mee aan de slag te gaan. Dit vraagt om meer differentiatie in communicatie. We maken daarom onderscheid tussen high involved, low involved en not involved deelnemers. Ook heeft het fonds speciale aandacht voor de groepen jongeren, pensioengerechtigden en slapers. Het is van belang dat alle deelnemers toegang hebben tot een digitale omgeving die hun eigen pensioensituatie eenvoudig weergeeft.

Daarnaast streeft het fonds ernaar om de deelnemer te betrekken bij landelijke pensioenontwikkelingen om pensioen in een bredere context te plaatsen. Als dat mogelijk is, vertaalt het fonds de landelijke ontwikkelingen naar de eventuele gevolgen voor het eigen pensioen.

De pensioencommunicatie van het fonds kan worden opgehangen aan drie belangrijke uitgangspunten. De communicatie van het pensioenfonds is:

- Realistisch: de informatie die het pensioenfonds biedt, is eenvoudig en begrijpelijk. Het fonds werkt niet met verborgen lettertjes.*
- Solide: het fonds staat voor degelijkheid en toekomstvastheid. Deskundigheid staat voorop.*
- Betrokken: het Algemeen Pensioenfonds KLM verzorgt het pensioen voor een heel gevarieerde groep mensen. Voor al deze groepen wil het fonds er zijn, zorgvuldig en zorgzaam.*

Uitwerking van het beleid

In het communicatiejaarplan 2015 heeft het fonds de volgende speerpunten benoemd om richting te geven aan de communicatieactiviteiten:

1. In 2015 was er veel aandacht voor communicatie over de nieuwe pensioenregeling. Apart aandachtspunt was de communicatie over de nieuwe netto pensioenregeling. Rondom de nettoregeling lanceerde het fonds een campagne. Hierbij heeft het een brochure ontwikkeld, verschillende (begeleidende) brieven geschreven en de website voorzien van een nettopagina. Verder is de pensioenplanner voorzien van een offerteoptie en is het belteam getraind. In het najaar 2015 gaf het fonds veel aandacht aan de inbedding van de nettoregeling in reguliere communicatie, zoals brochures, de website en individuele brieven vanuit de afdeling pensioenservice. Het fonds was in 2015 op vier KLM-locaties aanwezig met een stand om deelnemers persoonlijk te informeren over hun pensioen. Persoonlijk contact vond ook plaats tijdens de vijf pensioen-in-zichtdagen, die het fonds in 2015 organiseerde en waar in totaal 83 deelnemers aan meededen.
2. Volgens het beleid heeft het fonds de communicatie gedifferentieerd door de verschillende groepen te bedienen via diverse kanalen en middelen. De in 2015 gestarte kanalen Twitter en Facebook zijn met name interessant voor de high involved deelnemers die op de hoogte willen blijven van de ontwikkelingen bij het pensioenfonds. Waarbij Facebook in 2015 ruim boven het doel (500 volgers) scoorde (het vierde kwartaal al meer dan 650 volgers). Het brievenproject om de informatie vooral kort, gelaagd, evenwichtig en met meer inlevingsvermogen aan te bieden, sluit vooral goed aan bij de low involved deelnemers. Zij zijn met name geïnteresseerd in de eigen pensioensituatie. Uiteraard bedient het fonds ook de andere groepen hiermee. Verder analyseerde het fonds Pensioen 1-2-3 en de impact hiervan op de bestaande communicatie van het pensioenfonds. Het pensioenfonds is gestart met de ontwikkeling van Pensioen 1-2-3 voor de communicatie van het fonds. In november 2015 vond de eerste jongerensessie plaats. Deze diende twee doelen. Het eerste was het verhogen van het pensioenbewustzijn binnen deze groep en het tweede het binden aan het fonds van de high involved jongeren met (latente) ambitie voor een rol binnen het pensioenfonds.

In het kader van 'de deelnemer centraal' heeft het fonds bij alle uitingen zoveel mogelijk aangegeven wat de informatie voor de deelnemer betekent. Ook stimuleerde het fonds het gebruik van de 'mijn-omgeving' en communiceerde het evenwichtig bij communicatie van keuzes.

3. In 2015 kregen pensioengerechtigden toegang tot MijnKLMPensioen. Dit gebeurde binnen de doorontwikkeling van digitale communicatie en digitalisering. Ook de start met Facebook en Twitter paste hierbinnen. De blogs en NWSflits zijn gecontinueerd. Eind 2015 had de NWSflits ruim 6.600 abonnees. Daarnaast hebben inmiddels 3.226 deelnemers aangegeven het UPO alleen nog digitaal te willen ontvangen. De doorontwikkeling van MijnKLMPensioen tot een interactief deelnemersportal stond in 2015 evenals de komende jaren op de agenda.
4. Om de samenwerking met KLM HR uit te breiden, bekeek het fonds in het najaar van 2015 hoe de communicatie vanuit de werkgever en pensioencommunicatie vanuit het fonds elkaar kunnen versterken. In 2015 vond het eerste gesprek hierover met de afdelingen communicatie en HR van KLM hierover plaats. Op het intranet van KLM zijn bij verschillende life events links geplaatst naar de website van het pensioenfonds. Verder bekijkt KLM hoe Yammer en KLM4U kunnen worden ingezet voor pensioencommunicatie. Ook is er bij KLM voortaan één aanspreekpunt voor het fonds na de huidige reorganisaties. In 2016 vindt een vervolgesprek plaats.

HOE WIJ DE RISICO'S BEHEERSEN

Pensioen is niet vrij van risico's. De opeenvolgende financiële crises van het afgelopen decennium hebben dat nog eens hardhandig duidelijk gemaakt. Het goed beheersen van deze risico's is een kerntaak van het pensioenfondsbestuur, zoals ook in de Pensioenwet is vastgelegd.

Het pensioenfonds heeft het risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB, opdat de organisatie een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt (artikel 143 Pensioenwet).

DNB definieert integraal risicomanagement (IRM) als het interactieve proces van:

1. het opstellen van de strategie en hieraan gekoppeld het risicoprofiel en de risicobereidheid;
2. het identificeren van risico's;
3. het opstellen en implementeren van het beleid voor risicobeheersing;
4. de uitvoering, monitoring en terugkoppeling van risico's en beheersmaatregelen.

Integraal benadrukt dat het gaat om het managen van alle verschillende risicogebieden in onderlinge samenhang.

Het pensioenfonds doorloopt dit proces continu. Zo zijn en blijven het risicobewustzijn en de beheersing van risico's onderdeel van het bestuurlijke proces. De afzonderlijke onderdelen komen hierna aan bod. Vervolgens wordt de governance rondom IRM besproken.

1. Risicostrategie

De risicostrategie is gerelateerd aan de doelstellingen van het fonds. De doelstellingen bestaan uit drie elementen die tezamen het pensioencontract vormen:

- het pensioenreglement (met daarin opbouw, premiebeleid en pensioenvormen);
- de ambitie van het fonds (waaronder de mate van en voorwaarden voor inflatiecompensatie);
- de risicohouding (zoals investment beliefs).

De beleidsruimte van het fonds wordt bepaald door het wettelijk kader, de inhoud van het pensioencontract en de financiële positie van het fonds op enig moment. Bij een hoge dekkingsgraad kan het fonds meer en andere risico's nemen dan bij een lage(re) dekkingsgraad. De risicobereidheid is de mate van risico die het fonds wil accepteren zonder dat de realisatie van de doelstellingen in gevaar komt.

Met de doelstelling van het fonds kan een aantal uitgangspunten worden geformuleerd. Zo wil het fonds in ieder geval de nominale verplichtingen nakomen, liefst de deelnemers compenseren voor prijsstijgingen en voldoende herstelvermogen hebben. Dat laatste is belangrijk, omdat bij tegenslag het fonds op eigen kracht kan herstellen en zijn doelstelling op langere termijn alsnog kan behalen.

Op basis hiervan neemt het bestuur de nominale en reële dekkingsgraad als uitgangspunt voor de integrale risicomonitoring. Hiermee krijgt het bestuur een goed beeld van de toekomstige koopkrachtontwikkeling van de deelnemers.

2. Risico-identificatie

Het doel van risico-identificatie is inzichtelijk te maken welke risico's het fonds loopt. Enerzijds om na te gaan of er sinds de laatst uitgevoerde risico-inventarisatie nieuwe risico's zijn bijgekomen. Dat is van belang omdat alle risico's (ook de nog niet bekende) uiteindelijk een belemmering kunnen vormen bij het behalen van de strategische doelstellingen van het fonds. Anderzijds om te beoordelen of het huidige beheersingskader adequaat is.

Risico-identificatie draagt bij aan het vergroten van het risicobewustzijn binnen het bestuur en het op gang brengen van het gesprek over risico's. Het uiteindelijke doel is dat er een betere afweging komt over de risico's bij beleidsbesluiten.

De periodieke risico-inventarisatie wordt door het bestuur uitgevoerd, eventueel met ondersteuning van externe deskundigen. Bij de risico-inventarisatie wordt onderscheid gemaakt tussen financiële en niet-financiële risico's.

Financiële risico's zijn risico's die direct betrekking hebben op de financiële positie (beleggingen en verplichtingen) van een pensioenfonds. Het fonds onderscheidt de volgende acht categorieën financiële risico's:

- rentemismatchrisico;
- inflatierisico;
- aandelen- en vastgoedrisico;
- valutarisico;
- tegenpartijrisico en kredietrisico;
- verzekeringstechnische risico's;
- concentratierisico;
- actief risico.

De niet-financiële risico's zijn alle andere risico's. De term 'niet-financiële risico's' wil echter niet zeggen dat de uiteindelijke schade door deze risico's de financiële positie van het fonds niet zal beïnvloeden. Het zegt alleen dat de relatie tussen deze risico's en de financiële positie geen rechtstreekse relatie is. Het fonds onderscheidt zes categorieën niet-financiële risico's:

- uitbestedingsrisico;
- operationeel risico;
- juridisch risico;
- IT-risico;
- omgevingsrisico;
- integriteitrisico.

3. Opstellen en implementeren beheerskader

Het beheerskader wordt vastgesteld op basis van de vastgestelde risicostrategie, de risicobereidheid en de onderkende risico's. Het bestuur kan er ook bewust voor kiezen om risico's niet verder te beheersen, bijvoorbeeld omdat waarschijnlijkheid en omvang relatief gering zijn. Het bestuur heeft voor de belangrijkste risico's de volgende beheersmaatregelen vastgesteld.

Rentemismatchrisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente. De rentegevoeligheid van de beleggingen en de rentegevoeligheid van de verplichtingen zijn namelijk niet gelijk (de zogenaamde duration mismatch). Door een belangrijk deel van de vastrentendewaardenportefeuille te beleggen in langlopende inflation linked obligaties en nominale euro staatsobligaties zorgt het fonds voor een reductie van dit mismatchrisico. Daarnaast zet het pensioenfonds nominale renteswaps in voor een verdere beperking van het mismatchrisico. De vastrentendewaardenportefeuille met de renteswaps dekt het strategische rentemismatchrisico voor circa 47% af, met een bovengrens van circa 52%.¹

Inflatierisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen van de verwachte inflatie.

Het pensioenfonds wil namelijk een waardevast pensioen uitbetalen, inclusief correcties voor inflatie. Ter beperking van dit risico belegt het fonds in inflation linked bonds. Daarnaast kunnen ook de beleggingen in aandelen en vastgoed gezien worden als impliciete beperking van dit risico.

Aandelen- en vastgoedrisico

Het aandelen- en vastgoedrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst dit risico met een goede spreiding binnen de portefeuille (diversificatie).

Hiervoor vindt periodiek een risico-rendementsanalyse plaats van de beleggingsportefeuille.

Valutarisico

Het pensioenfonds belegt ook in buitenlandse waardepapieren, waardoor het fonds gevoelig is voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit risico te beheersen, dekt het fonds alle beleggingen in de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar af naar de euro. Uitzonderingen hierop zijn aandelen in emerging en frontier markets, private equity en emerging market debt in lokale valuta.

Daarnaast ziet het pensioenfonds voor aandelen in ontwikkelde landen de Singapore dollar en Hongkong dollar als posities in de Amerikaanse dollar en dekt het deze als zodanig af. De Nieuw-Zeelandse dollar wordt afgedekt als de Australische dollar.

Het resterende valutarisico in de portefeuille van het fonds is zeer beperkt.

Tegenpartijrisico en kredietrisico

Het pensioenfonds sluit contracten af met tegenpartijen. Daarbij loopt het fonds een risico als deze tegenpartijen hun verplichtingen aan het fonds niet nakomen.

De kredietwaardigheid van de portefeuille is een belangrijke indicator voor de kwaliteit ervan.

De spreiding van de beleggingen in vastrentende waarden is zodanig dat 65% (2014: 67%) een kredietwaardigheid heeft van A of hoger.

Het tegenpartijrisico dat is verbonden aan de inzet van afgeleide financiële instrumenten wordt dagelijks gemonitord en op marktconforme wijze beheerst door het opvragen van onderpand bij bepaalde marktbevingen. Daarnaast maakt het fonds gebruik van verschillende tegenpartijen met een goede reputatie, waardoor dit risico wordt beperkt.

¹ Het bestuur besloot in 2015 geen swaps meer aan te kopen. Hierdoor is de onderkant van de strategische bandbreedte losgelaten. Maandelijks meet het fonds de renteafdekking op basis van de ultimate forward rate (UFR), maar het stuurt niet actief op een streefpercentage.

Verzekeringstechnische risico's

Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de Prognosetafel AG2014 met correcties voor ervaringssterfte. Hierdoor wordt rekening gehouden met toekomstige verbetering van de levensverwachting. Toepassing van deze prognosetafel beperkt het langlevensrisico voor het fonds sterk.

Concentratierisico

Concentratierisico doet zich voor wanneer een groot deel van het belegd vermogen in dezelfde beleggingscategorie, regio, stijl en/of partij is geconcentreerd. Het fonds kiest in haar beleggingsstrategie voor een weloverwogen spreiding.

Er kan zich ook concentratierisico voordoen binnen het deelnemersbestand.

Het deelnemersbestand van het fonds is divers, het aantal deelnemers is groot en is verdeeld over verschillende leeftijdsklassen. Ook hier is het concentratierisico beperkt.

Actief risico

Het fonds bepaalt met asset liability management (ALM) de verdeling van zijn beleggingsportefeuille. Zo mogelijk stelt het fonds voor elke beleggingscategorie en regio binnen deze strategische beleggingsportefeuille een representatieve benchmark vast. De feitelijke beleggingsportefeuille kan afwijken van de strategische beleggingsportefeuille, waarbij zogenaamd actief risico ontstaat.

Het fonds hanteert als maatstaf voor dit actief risico de (ex ante) tracking error.

De tracking error is een maatstaf voor de verwachte spreiding van de rendementsverschillen tussen de werkelijke en de strategische portefeuille. Het actief risico in de beleggingsportefeuille mag niet groter zijn dan de vooraf door het fonds vastgestelde limiet. Hiermee begrenst het fonds het actief risico.

Naast de bovenstaande financiële risico's die het bestuur monitort, kijkt het fonds ook naar de volgende risico's met betrekking tot de beleggingsportefeuille:

- **Risico's van derivaten**

In het strategisch beleid zijn beleggingsrisico's gedefinieerd die het fonds expliciet wil beheersen. Dit betreft het renterisico van de beleggingen ten opzichte van de verplichtingen en het valutarisico van beleggingen in niet-euro-waardepapieren. Voor de beheersing van elk van deze risico's zijn procedures en aspecten van operationele uitvoering vastgelegd. Daarbij is de inzet van derivaten, onder bepaalde regels, toegestaan. Het fonds onderkent dat dit ook risico's met zich meebrengt. In de afspraken met tegenpartijen, de uitvoering van transacties en het beheer van de posities heeft het fonds voorzien.

- **Liquiditeitsrisico**

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen te kunnen voldoen. Deze verplichtingen betreffen voornamelijk de pensioenuitkeringen. Ook ingenomen derivatenposities

en aangegane commitments voor private equity en privaat onroerend goed kunnen echter leiden tot contractuele verplichting tot bijstorting. Het liquiditeitsrisico is nagenoeg afwezig. Dat komt ten eerste doordat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten. Daarnaast bestaat verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille uit liquide vermogenstitels.

De volgende niet-financiële risico's worden onderscheiden:

Uitbestedingsrisico

Het fonds besteedt de pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en het vermogensbeheer uit aan Blue Sky Group. Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van de uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Om dit risico te beheersen, heeft het fonds conform de Pensioenwet beleid vastgesteld voor de beheersing van risico's die samenhangen met de uitbesteding van bedrijfsprocessen. Voor het fonds bestaat het uitbestedingsrisico vooral uit het risico dat Blue Sky Group niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Om dit risico te beheersen zijn duidelijke voorwaarden contractueel vastgelegd en uitgewerkt in een service level agreement (SLA). De uitvoeringsorganisatie legt periodiek verantwoording af over de beheersing van de processen en overlegt hierbij ook een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement' voor de gehele dienstverlening. Deze rapportage beschrijft beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor alle processen die de uitvoeringsorganisatie voor het fonds uitvoert.

Operationeel risico

Operationeel risico treedt op bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten, vanwege niet-afdoende of falende interne processen, menselijk gedrag en systemen of door externe gebeurtenissen. Dit risico wordt beperkt doordat het fonds de hiervoor besproken ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement' van de uitvoerder ontvangt en beoordeelt. Deze rapportage is gecertificeerd door een onafhankelijke accountant.

Juridisch risico

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in en naleving van) wet- en regelgeving en het mogelijk in gevaar komen van de rechtspositie. Dit kan ook gebeuren doordat contractuele bepalingen niet-afdwingbaar of niet-correct gedocumenteerd zijn.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Dit omvat het risico dat het fonds niet of niet-tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving onderkent. Daardoor kan het wet- en regelgeving op onderdelen overtreden. Daarnaast omvat het compliancerisico ook het risico dat interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen, niet wordt nageleefd. Beheersing hiervan vindt plaats door het maken van afspraken in de SLA met Blue Sky Group over de inrichting en naleving van compliance door de uitvoeringsorganisatie. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

IT-risico

Dit is het risico dat bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet-continu of onvoldoende beveiligd worden ondersteund door IT. Het risico kan zich voordoen als bijvoorbeeld de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegesneden op de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan het IT-risico optreden bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).

Informatietechnologie is een belangrijk speerpunt van het fonds. Het audit committee van het fonds heeft IT periodiek op de agenda staan en beoordeelt de inrichting van IT voor het fonds op basis van de door de uitvoerder verstrekte ISAE 3402-rapportage (zie hiervoor). Belangrijke onderdelen hiervan zijn de beschrijving van de IT en de IT-processen en de bevindingen van de externe accountant hierbij.

Omgevingsrisico

Het omgevingsrisico is het risico door veranderingen van buiten het pensioenfonds op het gebied van concurrentieverhoudingen, belanghebbenden, reputatie en ondernemingsklimaat. Het fonds is zich bewust van een toename van dit risico door recente ontwikkelingen. Zo liggen pensioenfondsen de laatste jaren onder een vergrootglas en moeten zij zich verantwoorden over kosten, governance, beleggingsbeleid, etc. Het fonds anticipeert op nieuwe ontwikkelingen en is transparant (bij zowel de afweging van belangen als het vastleggen van besluiten). Hierdoor kan het risico van veranderingen van buiten door het pensioenfonds tijdig opgepakt worden.

Integriteitrisico

Onder integriteitrisico wordt het risico verstaan dat het fonds niet integer handelt. Het pensioenfonds beheerst dit risico door het continu bewaken en eventueel bijstellen van het beleid en de transparantie bij uitingen naar belanghebbenden. Daarnaast heeft het fonds een integriteitbeleid vastgesteld. Hierin geeft het fonds zijn visie op integriteit en onderscheidt het diverse situaties waarin integriteit een rol speelt. Ook beschrijft het fonds welke standpunten het bij die situaties inneemt. Tenslotte legt het integriteitbeleid de maatregelen vast om te voorkomen dat de reputatie van het fonds wordt geschaad.

4. Uitvoering en monitoring

Het bestuur beoordeelt periodiek of de inrichting van het risicomanagement afdoende is. Door het gevoerde beleid langs de meetlat te leggen, kan het bestuur aflezen of het risico dat het fonds bij het betreffende beleid loopt, binnen de vooraf vastgestelde grenzen valt. Het fonds beoordeelt het integrale risicomanagement langs twee lijnen. Enerzijds worden de onderkende risicocategorieën gekwantificeerd met het maximale dekingsgraadverlies dat door het risico kan ontstaan binnen een periode van één jaar met 97,5% zekerheid. Vervolgens worden deze risico's opgeteld, zodat het integrale risico op fondsniveau zichtbaar wordt.

Een nadeel van deze methode is dat de interpretatie van de cijfers niet alleen lastig is, maar vaak ook gevaarlijk. Er bestaat nog steeds een kans dat er een grotere daling plaatsvindt. Vandaar dat het fonds ook scenarioanalyse toepast. Aan de hand van extreme, maar realistische, scenario's wordt bepaald of het fonds zijn doelstellingen kan behalen. De kans op het optreden van deze extreme situaties wordt niet vastgesteld, maar er wordt nadruk gelegd op de consequenties van de extreme scenario's. Zo wordt inzichtelijk waar het pensioenfonds kwetsbaar is, zonder te verzanden in een discussie over de hoogte van de kans dat het scenario zich voordoet.

De periodieke monitoring vindt plaats met de IRM-dashboardrapportage. Deze kan het fonds ook gebruiken bij belangrijke beleidsbeslissingen. Het fonds vergelijkt dan de situatie dat het besluit niet wordt genomen met de situatie dat het besluit wel wordt genomen. Het kan zo de kosten en baten van de implementatie afzetten tegen de verandering in risico's, zowel per categorie als in totaal. Op basis hiervan maakt het fonds een expliciete afweging of de reductie in risico de extra kosten rechtvaardigt.

Governance

Om IRM te laten slagen, moet ook de governance (als een van de bouwstenen van risicomanagement) in orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur, de auditcommissie, de risicomanagementcommissie (RMC), de toezichthouders, de uitvoerder en overige belanghebbenden betrokken. Juist omdat er meerdere partijen zijn betrokken, is de (vastlegging van de) rolverdeling van groot belang.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Dit betekent voldoende functiescheiding om te voorkomen dat een orgaan van het fonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en vereisten opgesteld. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het fonds moet praktisch werkbaar zijn. Hierbij spelen mee de omvang van het bestuur, het aanwezig zijn van andere (al dan niet verplichte) fondsorganen en de minimale tijdsbesteding die je aan functies als vereiste kan en moet stellen.

De governance rondom IRM is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan wordt een risico-inventarisatie uitgevoerd, waarmee de onderkende risico's in beeld zijn. Voor deze risico's worden beheersingsmaatregelen getroffen. De verantwoordelijkheid voor elk(e) risico/beheersing deelt het bestuur toe aan commissies en werkgroepen. Risico's die niet kunnen worden toebedeeld, worden bewaakt door de RMC. Het bestuur is en blijft 'eigenaar' en eindverantwoordelijke voor de risicobeheersing.
- De commissies/werkgroepen rapporteren ten minste tweemaal per jaar op vaste momenten hun risicoperceptie aan de RMC. Doordat leden van de RMC vertegenwoordigd zijn in de diverse commissies en werkgroepen kunnen zij als verbindings-schakel fungeren. Vanuit deze terugkoppeling kan het risicobeleid van het fonds worden bijgestuurd. De RMC rapporteert vervolgens in de bestuursvergadering aan het voltallige bestuur. Op basis van de bespreking in het bestuur kan de risico-beheersing worden bijgestuurd.

- De uitvoeringsorganisatie stelt periodiek een integrale risicorapportage op (het IRM-dashboard), onder verantwoordelijkheid van de risicomanager van het fonds. Hierin ziet het bestuur in één oogopslag:
 - of het beleid overeenstemt met de vooraf gemaakte afspraken over risicobereidheid;
 - hoeveel risico het fonds loopt;
 - hoe het risico zich verhoudt tot het risico in een vorige periode;
 - wat de belangrijkste risicofactoren zijn.

Verbeteringen in systeem risicomanagement 2015

Ook in 2015 voerde het fonds verbeteringen door in het systeem van risicomanagement. De belangrijkste wijzigingen ten opzichte van 2014 zijn:

- Nieuw vastgestelde parameters voor de scenarioanalyse. Deze parameters zijn aangepast naar aanleiding van de marktontwikkelingen en de daardoor veranderde visie op extreme, maar realistische scenario's. De belangrijkste aanpassing hierin was de verlaging van de rente in het terugvalscenario.
- Doorvoering van het nFTK in het risicodashboard. Dit heeft onder andere geleid tot een veel hogere inschatting van het kredietrisico en verandering van de methodiek voor bepaling van de hoogte van actief risico.
- Verbetering van het model voor inflatierisico. Hiervoor heeft het fonds een historische analyse verricht. Op basis daarvan is de methodiek aangepast.
- Verbetering van de indeling van niet-financiële risico's. Het fonds heeft een matrix opgesteld. Hiermee kan het vanuit verschillende invalshoeken naar niet-financiële risico's kijken. Ook heeft het zo beter zicht op welke gebieden er veel en weinig risico's zijn onderkend.

BEVINDINGEN VISITATIECOMMISSIE

De Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM heeft het wettelijke interne toezicht ingevuld door middel van een jaarlijkse visitatie en heeft daartoe een visitatiecommissie benoemd. De taak van de visitatiecommissie is toezicht houden op het beleid van het bestuur en de algemene gang van zaken in het pensioenfonds. De visitatiecommissie ziet in het bijzonder toe op een adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

In 2015 heeft een evaluatie van de eerste jaarlijkse visitatie plaatsgevonden. Dat heeft geleid tot afspraken met het bestuur over een andere aanpak van de visitatie in de komende jaren. Inzet is om de visitatie meer te laten aansluiten op de lopende bestuurscyclus. Zo heeft de visitatiecommissie aan het einde van een jaar het onderzoek al uitgevoerd en kan de aandacht worden gericht op de rapportage en verantwoording. Bijkomend voordeel is dat eventuele feedback of aanbevelingen op een eerder moment kunnen worden gegeven. Verder zou het verantwoordingsorgaan expliciet betrokken worden bij het opstellen van het visitatieplan. Teneinde deze omslag per 2016 te realiseren, was het voornemen om de visitatie over 2015 vroeger uit te voeren. Zo zou vanaf begin 2016 al kunnen worden meegedraaid met de bestuurscyclus. Helaas is dit voornemen niet gerealiseerd. De vele dossiers die in 2015 speelden, alsmede de daarmee verband houdende werkdruk bij het pensioenfonds en de uitvoeringsorganisatie zijn oorzaak van de ontstane vertraging.

De visitatiecommissie heeft de visitatie in de maanden maart en april van 2016 uitgevoerd. Beperking daarbij was dat er tot april 2016 nog sprake was van een vacature. Met ingang van 1 april 2016 zijn de heren Q.G. Ligtenstein en R. Verjans benoemd. Met benoeming van twee leden is niet alleen de bestaande vacature vervuld, maar ook proactief ingespeeld op de vacature die per 1 juli zal ontstaan.

Door de relatief late start heeft de visitatiecommissie zich moeten beperken in de opzet van de visitatie en ervoor gekozen de aandacht te richten op een aantal cruciale thema's. Gezien het grote aantal (complexe) onderwerpen waarmee pensioenfonds worden geconfronteerd en de hoge wettelijke eisen en maatschappelijke verwachtingen, heeft de commissie zich primair gericht op de bestuurlijke beheersbaarheid, met als thema de grenzen van het bestuur. Daarnaast heeft de commissie aandacht besteed aan de strategie van het pensioenfonds, de evenwichtige belangenafweging en de naleving van de Code Pensioenfonds.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden op basis van dossieronderzoek en interviews met bestuursleden, voorzitter, voorzitter beleggingsadviescommissie, het verantwoordingsorgaan en functionarissen van de uitvoeringsorganisatie. Op basis hiervan heeft de visitatiecommissie bevindingen en aanbevelingen geformuleerd, die hieronder samengevat worden weergegeven. Het volledige rapport van bevindingen is opvraagbaar bij het bestuur.

Bevindingen en aanbevelingen

Grenzen van het bestuur

Er is reden voor toenemende zorg over de bestuurlijke beheersbaarheid bij pensioenfondsen. Oorzaken hiervan zijn onder meer de groeiende complexiteit en de omvang van het bestuurswerk. Dit zet ook druk op de continuïteit van het bestuur. Ervaren bestuursleden met grote kennis en kunde kunnen ook niet zomaar gelijkwaardig vervangen worden. Deze ontwikkelingen spelen ook bij het pensioenfonds.

De toenemende bestuurlijke last ziet de visitatiecommissie als een risico voor de continuïteit van het pensioenfonds. Het bestuur deelt deze zorg en houdt zich hier al langere tijd mee bezig. Het bestuur blijkt bereid de gangbare bestuurlijke werkwijze, alsook de samenstelling van het bestuur, aan een herziening te onderwerpen. Dit komt ook terug in de recent geformuleerde toekomstvisie en strategie van het pensioenfonds.

De visitatiecommissie beveelt aan prioriteit te geven aan de problematiek van bestuurlijke beheersbaarheid en tijdslijnen en mijlpalen vast te stellen voor de verschillende stappen ter verbetering hiervan, inclusief besluitvorming en implementatie.

In 2015 heeft DNB een onderzoek uitgevoerd naar de beheersing van het beleggingsproces. De visitatiecommissie constateert dat het bestuur de opvolging van de bevindingen voortvarend en met ambitie heeft aangepakt. De visitatiecommissie begrijpt dat het bestuur de countervailing power en regie op het gebied van vermogensbeheer wenst te versterken en onderkent dat instelling van een fondseigen beleggingscommissie een oplossing biedt. Wel wijst de commissie op het risico van verdere bestuurlijke complexiteit van een nieuwe commissie naast de al bestaande ALM-commissie, audit commissie, beleggingsadviescommissie en risicomanagementcommissie.

De visitatiecommissie beveelt het bestuur daarom aan de efficiëntie en effectiviteit van dit nieuwe stelsel goed te monitoren en een evaluatiemoment met beoordelingscriteria te bepalen.

Onderdeel van bestuurlijke beheersbaarheid is ook een helder beeld ten aanzien van verantwoordelijkheden, taken en benodigde geschiktheid. Voor 2016 staat actualisering van het geschiktheidsplan op de bestuurlijke agenda. Waar de doelstelling van de nieuwe commissie beleggingszaken onder meer is om de countervailing power van het bestuur te versterken, vraagt de visitatiecommissie aandacht voor voldoende specifieke beleggingsdeskundigheid binnen het bestuur en de commissie. In aanvulling op de gewenste aandacht voor beleggingsdeskundigheid en competenties adviseert de visitatiecommissie een screening van eventuele andere benodigde deskundigheidsterreinen uit te voeren, bijvoorbeeld ten aanzien van IT.

Bestuurlijke beheersbaarheid houdt ook adequate naleving van wet- en regelgeving in. De visitatiecommissie beveelt aan om nadere invulling te geven aan de bestuursverantwoordelijkheid voor compliance in samenspraak met de nieuwe manager risk & compliance van de uitvoeringsorganisatie. De thans bestaande compliancetoets richt

zich met name op de vastlegging van voorschriften in fondsdocumentatie en geeft daardoor maar een gedeeltelijk beeld.

Risicomanagement

De visitatiecommissie constateert dat het bestuur, mede door het beleggings-onderzoek, het integrale risicomanagement (IRM) op een hoger plan heeft gebracht. Er is een IRM-document opgesteld en de governance is versterkt door inrichting van een formele bestuurscommissie, met een aangescherpte opdracht en taken. Deze commissie wordt vanaf medio 2016 ondersteund door een risicomanager van de uitvoeringsorganisatie, die een directe lijn heeft naar het bestuur. Met deze acties is invulling gegeven aan de professionalisering van de risicomanagementfunctie. Verder is het risicomanagement, aan de hand van de dashboardrapportage, een vast onderdeel geworden van de bestuurscyclus. De frequentie van bespreking van het dashboard in het bestuur (tweemaal per jaar) vindt de visitatiecommissie relatief laag. Het al enkele jaren bestaande voornemen om het risicodashboard te gebruiken bij zwaarwichtige besluiten heeft nog geen invulling gekregen. Verder merkt de visitatiecommissie op dat de risicoparagraaf, die standaard in beslisnotities is opgenomen, niet tot nauwelijks aansluit bij de IRM-kaders en kwalitatief zeer wisselend is. Een andere observatie is dat de focus sterk op financiële risico's ligt, waarbij het vooral om dekingsgraad effecten gaat. Van een vastgestelde risicobereidheid op niet-financiële onderwerpen is naar de mening van de visitatiecommissie nog geen sprake.

De visitatiecommissie adviseert om risicobeheersing, inclusief de niet-financiële risico's, expliciet onderdeel te maken van de besluitvorming en dit op een gestructureerde wijze vorm te geven, bijvoorbeeld door inzet van het IRM-dashboard en kwalitatieve verbetering van de risicoparagraaf in beslisdocumenten. Verder wordt geadviseerd niet-financiële risico's voldoende aandacht te geven, onder andere door de risicobereidheid ter zake aan te geven.

Strategie

De visitatiecommissie constateert dat het bestuur in 2015 aandacht heeft besteed aan de strategie van het pensioenfonds. Dit heeft geresulteerd in een document waarin de toekomstvisie en strategie zijn vastgelegd, alsmede de inbedding van de strategie in de bestuurskalender.

De visitatiecommissie is van mening dat het strategiedocument goed gestructureerd en voldoende volledig is. Het kenmerkt zich door een zelfkritische reflectie en adresseert fundamentele thema's en duidelijke strategische issues. In het opgenomen strategisch plan worden duidelijke acties benoemd. Wat in dit plan ontbreekt zijn tijdlijnen en mijlpalen. Bovendien is nog geen prioritering aangebracht.

De visitatiecommissie adviseert het bestuur om het strategisch plan op korte termijn nader in te vullen en meer concreet te maken.

Evenwichtige belangenafweging

De visitatiecommissie heeft de evenwichtige belangenafweging door het bestuur met name getoetst aan de besluitvorming over de implementatie van het nFTK, in het

bijzonder de bepaling en vastlegging van de risicohouding. Constatering is dat het bestuur de implementatie van het nFTK gestructureerd en tijdig heeft aangepakt. Onderdeel van de gekozen projectmatige aanpak was een gefaseerde communicatie met zowel het verantwoordingsorgaan als met de arbeidsvoorwaardelijke partijen voor het grondpersoneel. Het bestuur heeft de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het verantwoordingsorgaan tijdig om inbreng respectievelijk advies gevraagd, mede op basis van een door het bestuur opgesteld 'fall back scenario'. De visitatiecommissie is van mening dat het bestuur waar nodig en mogelijk de regie heeft genomen en proactief heeft gehandeld. Dat naast wisseling van schriftelijke stukken ook overleg met vertegenwoordigers van het arbeidsvoorwaardelijk overleg heeft plaatsgevonden acht de visitatiecommissie van toegevoegde waarde. De commissie stelt vast dat in het bestuur ook expliciet aandacht is gegeven aan de evenwichtige belangenafweging. De visitatiecommissie heeft geen onderzoek gedaan naar andere bestuursbesluiten. Indruk, mede op basis van de interviews, is dat het bestuur zich bewust is van het belang van een evenwichtige belangenafweging. Uit screening van bestuursstukken blijkt wel dat evenwichtige belangenafweging vaak niet expliciet geadresseerd wordt in notities. Naar de mening van de visitatiecommissie zou het proces van evenwichtige belangenafweging kunnen worden bevorderd indien dat wel het geval is. De visitatiecommissie adviseert om de opzet van beslisdocumenten zo in te richten dat evenwichtige belangenafweging een standaardelement is, zoals thans ook geldt voor uitvoeringsconsequenties, financiële gevolgen en risicomanagement, en toe te zien dat ook materiële invulling aan deze vaste onderdelen wordt gegeven.

Code Pensioenfondsen

De Code Pensioenfondsen wordt op de meeste onderdelen nageleefd. Bij enkele normen heeft het bestuur ervoor gekozen af te wijken en deze afwijkingen ook voldoende gemotiveerd. Het opstellen van een diversiteitsbeleid staat nog expliciet open. Dat lijkt met name een kwestie van prioriteitstelling. Overigens voldoet het pensioenfonds materieel wel aan de diversiteitsnorm dat in het bestuur ten minste één vrouwelijke bestuurder zitting heeft. Naar verwachting zal in 2016 ook een bestuurder, die jonger dan 40 jaar is, toetreden. Overigens zou de invulling van diversiteit zich niet moeten beperken tot geslacht en leeftijd, maar ook gericht moeten zijn op het belang van verschillende invalshoeken, vaardigheden en competenties binnen het bestuur (meervoudig perspectief). De visitatiecommissie adviseert om het element diversiteit onderdeel te maken van de profielschets en het geschiktheidsplan.

Interactie met het verantwoordingsorgaan

Beleving van de visitatiecommissie is dat relatie tussen het bestuur en het verantwoordingsorgaan goed is. De gewijzigde opzet van het overleg en de meer informele tussentijdse interactie tussen bestuur en verantwoordingsorgaan worden wederzijds gewaardeerd. Enig punt van aandacht is dat de informatievoorziening niet altijd naar wens verloopt, overigens niet door onwil. In de visie van de visitatiecommissie is communicatie een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Het bestuur moet zich bewust zijn van en alert zijn op de informatie die naar het verantwoordingsorgaan moet. Maar het verantwoordingsorgaan kan ook zelf om informatie vragen en onderwerpen proactief adresseren.

De visitatiecommissie adviseert het bestuur om met het verantwoordingsorgaan de taak en verantwoordelijkheid van het verantwoordingsorgaan te bespreken en op basis daarvan de informatie-uitwisseling uit te werken. Dit kan eventueel worden vastgelegd in een informatieprotocol, mede als richtlijn voor het bestuurssecretariaat.

Vooruitblik visitatie 2016

De visitatiecommissie is voornemens om in mei te starten met de invulling van de visitatie 2016. Kern van de nieuwe opzet is dat het interne toezicht meer gespreid over het jaar plaatsvindt en aansluit bij de bestuurscyclus. De visitatiecommissie zal het verantwoordingsorgaan in een vroegtijdig stadium betrekken. Dit is van belang omdat het verantwoordingsorgaan zijn oordeel mede baseert op de bevindingen van het interne toezicht en de visitatiecommissie ook verantwoording aflegt over het uitgevoerde toezicht aan het verantwoordingsorgaan. Dat laat onverlet dat de visitatiecommissie met het bestuur overlegt over het visitatieplan en een efficiënte uitvoering daarvan.

Leidraad voor de visitatie 2016 vormt de jaarplanning en beleidskalender van het bestuur. Op basis daarvan wil de visitatiecommissie onderwerpen selecteren en tussentijdse contactmomenten plannen. Vooral nog is de visitatiecommissie voornemens de aandacht in 2016 in ieder geval te richten op:

1. Concretisering en opvolging strategisch plan, met als primair aandachtspunt de aanpak van de bestuurlijke beheersing en continuïteit;
2. Functioneren bestuurlijk proces ten aanzien van beleggingen en eventuele veranderingen daarin;
3. Functioneren risicobeheersing;
4. Communicatie met deelnemers en pensioengerechtigden.

Daarnaast zal de visitatiecommissie de concretisering van adviezen en aanbevelingen volgen.

Amstelveen, mei 2016

P.D. Eenshuistra (voorzitter)

D. del Canho

Q.G. Ligtenstein

R. Verjans

REACTIE BESTUUR

Het bestuur heeft kennis genomen van het rapport van de visitatiecommissie en spreekt zijn waardering uit voor de wijze waarop de commissie, ook gegeven de gesignaleerde aanloopproblemen, de visitatie over 2015 heeft uitgevoerd.

De door de visitatiecommissie benoemde thema's en aanbevelingen worden herkend en hebben de aandacht. Het bestuur zal na afronding van het jaarverslag de aanbevelingen nader bespreken en ook de visitatiecommissie informeren over eventuele acties. De voorgenomen nieuwe opzet van de jaarlijkse visitatie biedt goede mogelijkheden om hier al gedurende 2016 invulling aan te geven.

VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN

Oordeel verantwoordingsorgaan verslagjaar 2015

Het verantwoordingsorgaan geeft een oordeel over het door het bestuur in 2015 gevoerde beleid en beleidskeuzes voor de toekomst. Het verantwoordingsorgaan heeft hiertoe beschikking gekregen over de stukken die het verantwoordingsorgaan noodzakelijk achtte voor de uitvoering van haar taken. Aanvullend heeft het verantwoordingsorgaan overleg gehad met onder meer specialisten van de uitvoeringsorganisatie, bestuursleden en de visitatiecommissie.

Oordeel

Op basis van de verstrekte informatie komt het verantwoordingsorgaan tot een positief oordeel over de wijze waarop het bestuur heeft gehandeld. Het bestuur heeft in voldoende mate op een evenwichtige wijze gehandeld in het belang van de belanghebbenden.

Ontwikkelingen in 2015

In 2015 heeft het fonds het nieuwe financiële toetsingskader (nFTK) volledig geïmplementeerd en is er opvolging gegeven aan nieuwe fiscale wet- en regelgeving. Het bestuur heeft er voor gekozen om het bestaande beleid zo veel mogelijk te continueren.

De uitvoeringsovereenkomst is aangepast op het nFTK en in de ABTN is de kwantitatieve en kwalitatieve risicohouding opgenomen. Het bestuur heeft de risicohouding afgestemd met de werknemersorganisaties en met het verantwoordingsorgaan. De uitgangspunten en resultaten van de aanvangshaalbaarheidstoets zijn gedeeld met het verantwoordingsorgaan.

De aftopping van het maximale pensioengevende salaris heeft een beperkt effect op het fonds. Het besluit om een nettoregeling uit te gaan voeren zorgt voor extra werkdruk voor het bestuur.

Een aantal processen heeft onder grote tijdsdruk plaatsgevonden waardoor er niet altijd voldoende tijd is geweest voor reflectie door het verantwoordingsorgaan met het bestuur. Ondanks deze constatering is het verantwoordingsorgaan van mening dat het bestuur in control is.

ALM

Het bestuur heeft verschillende ALM doorrekeningen uitgevoerd. Mede op basis van deze doorrekeningen is het bestuur tijdig tot besluitvorming gekomen met betrekking tot het vaststellen van de risicohouding en invulling van het nFTK.

Communicatie

Het fonds maakt gebruik van veel beschikbare media zoals De Focus, Facebook, Twitter en een website. Indien noodzakelijk worden ook mailings via een persoonlijke brief verzonden. Hiervan is onder andere gebruik van gemaakt bij de introductie van de

nettoregeling. Het verantwoordingsorgaan is positief over het initiatief om via Young KLM in contact te komen met de jongere deelnemers van het fonds.

De nettoregeling zorgt voor extra communicatie over een afwijkende regeling aan een specifieke doelgroep.

Het verantwoordingsorgaan hecht er waarde aan dat het communicatiebeleid periodiek wordt geëvalueerd en dat de effectiviteit van de communicatie wordt vastgesteld.

Beleggingsbeleid

Het jaar 2015 was een matig beleggingsjaar met een rendement van 0,9%. Daarnaast heeft de lage stand van de rente die gehanteerd moet worden voor het berekenen van de verplichtingen er voor gezorgd dat de pensioenverplichtingen verder zijn toegenomen. Vanaf 1 januari 2015 hanteert het fonds de beleidsdekkingsgraad welke 111,1% is per eind december 2015 en dat is lager dan de wettelijk vereiste dekkingsgraad van 124,3%. Het fonds bevindt zich in een reservetekort en heeft een herstelplan ingediend op 1 april 2016.

Het verantwoordingsorgaan stelt vast dat het bestuur voldoende aandacht heeft voor het strategisch- en operationeel beleggingsbeleid. Waar nodig wordt het beleggingsbeleid aangepast en het verantwoordingsorgaan ziet duidelijk dat het bestuur goed omgaat met het altijd aanwezige spanningsveld tussen risico en rendement.

Begin 2015 heeft de DNB een on-site beleggingsonderzoek uitgevoerd bij het fonds wat resulteerde in een aantal bevindingen. Zomer 2015 is het bestuur een project gestart om verbeteringen door te voeren. Het verantwoordingsorgaan constateert dat het bestuur, via het projectteam, de bevindingen, gestructureerd en voortvarend heeft opgepakt en deels ook al heeft doorgevoerd. De laatste bevindingen worden naar verwachting in 2016 afgerond en/of doorgevoerd. Het oplossen van de verbeterpunten heeft al geleid tot betere vastleggingen en inrichting rondom het beleggingsbeleid.

Integraal Risicomanagement

Uit het beleggingsonderzoek van DNB is naar voren gekomen dat het integraal risicomanagement beter geborgd diende te worden. De werkgroep risicomanagement is met ingang van 2016 omgezet in een bestuurscommissie met meer externe en onafhankelijke ondersteuning. Het verantwoordingsorgaan is van mening dat de risicoafweging bij besluitvorming meer aandacht mag krijgen.

REACTIE BESTUUR

Het bestuur heeft in de gezamenlijke vergadering met het verantwoordingsorgaan van 27 mei 2016 kennis genomen van het verslag en het oordeel van het verantwoordingsorgaan. Het bestuur onderschrijft de observaties van het verantwoordingsorgaan ten aanzien van samenwerking, risicomanagement en actuele ontwikkelingen in de pensioenomgeving.

Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn oordeel over het door het bestuur gevoerde beleid en de afgegeven adviezen.

2015

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

JAARREKENING

BALANS PER 31 DECEMBER (na resultaatbestemming)

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa	2015	2014
Beleggingen voor risico pensioenfondsen		
• Vastgoed ¹	770,0	788,7
• Aandelen ²	2.612,5	2.911,2
• Vastrentende waarden ³	3.905,1	3.667,5
• Derivaten ⁴	166,2	291,8
Totaal beleggingen voor risico pensioenfondsen	7.453,8	7.659,2
Beleggingen voor risico deelnemers ⁵	0,7	-
Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen ⁶	0,3	0,3
Deelnemingen ⁷	4,3	3,6
Vorderingen en overlopende activa ⁸	40,2	53,7
Liquide middelen ⁹	0,3	1,0
Totaal activa	7.499,6	7.717,8
Passiva		
Stichtingskapitaal en reserves ¹⁰		
• Overige reserves	620,8	974,3
Technische voorzieningen		
• Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfondsen ¹¹	6.770,6	6.361,7
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers ¹²	0,7	-
Derivaten ⁴	81,7	354,3
Schulden en overlopende passiva ¹³	25,8	27,5
Totaal passiva	7.499,6	7.717,8

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 88 tot en met 100.

REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten	2015	2014
Premies voor risico pensioenfonds ¹⁴	150,8	163,8
Premies voor risico deelnemers ¹⁵	0,7	-
Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds, per saldo ¹⁶	- 0,6	0,4
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
• Pensioenopbouw ¹⁷	- 178,7	- 177,2
• Indexering ¹⁸	0,6	- 9,2
• Rentetoevoeging ¹⁹	- 10,6	- 19,8
• Wijziging rekenrente ²⁰	50,0	- 1.091,0
• Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten ²¹	146,6	145,3
• Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo ²²	0,6	- 0,6
• Wijziging actuariële grondslagen ²³	- 417,5	12,3
• Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen ²⁴	0,1	12,5
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	- 408,9	- 1.127,7
Pensioenuitkeringen ²⁵	- 143,2	- 143,9
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers ²⁶	- 0,7	-
Herverzekeringen ²⁷	-	-
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds ²⁸	- 4,5	- 4,6
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers ²⁹	-	-
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	- 406,4	- 1.112,0

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

Directe beleggingsopbrengsten ³⁰	23,4	30,3
Indirecte beleggingsopbrengsten ³⁰	30,1	871,4
Kosten van vermogensbeheer ³⁰	- 5,5	- 5,0
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten ³¹	4,9	5,1
Totaal beleggingsresultaat voor risico pensioenfonds	52,9	901,8
Totaal beleggingsresultaat voor risico deelnemers ³²	-	-
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	52,9	901,8
Resultaat	- 353,5	- 210,2

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 118 tot en met 132.

KASSTROOMOVERZICHT

(bedragen in miljoenen euro's)

Kasstroom uit pensioenactiviteiten	2015	2014
Ontvangen premies voor risico pensioenfonds	162,7	171,2
Ontvangen premies voor risico deelnemers	0,7	-
Ontvangen waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds	1,4	1,3
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico pensioenfonds	- 143,0	- 144,4
Ontvangen uitkeringen herverzekering	-	0,1
Betaalde waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds	- 2,1	- 0,8
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds	- 4,2	- 5,0
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	15,5	22,4

Kasstroom uit beleggingsactiviteiten

Verkopen beleggingen voor risico pensioenfonds	1.760,1	1.999,1
Verkopen en afwikkeling derivaten voor risico pensioenfonds	- 568,7	140,8
Directe beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds	22,2	29,8
Aankopen beleggingen voor risico pensioenfonds	- 1.220,8	- 2.189,3
Aankopen beleggingen voor risico deelnemers	- 0,6	-
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	- 7,2	- 1,9
Betaalde kosten van vermogensbeheer voor risico pensioenfonds	- 5,3	- 4,7
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfonds	4,2	4,4
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico deelnemers	- 0,1	-
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	- 16,2	- 21,8
Mutatie liquide middelen	- 0,7	0,6

TOELICHTING ALGEMEEN

Activiteiten

Het doel van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan voornamelijk werknemers en oud-werknemers in een grondfunctie met een onder de KLM-cao vallend dienstverband.

Pensioenregeling

Ouderdomspensioen

Deelnemers geboren op of na 1 januari 1950 en deelnemers die na 31 december 2005 tot het pensioenfonds zijn toegetreden vallen onder de middelloonregeling met voor de pensioenopbouw tot en met 31 december 2013 de standaardpensioenleeftijd van 65 jaar (reglement 2006). Voor de pensioenopbouw vanaf 1 januari 2014 is de standaardpensioenleeftijd verhoogd naar 67 jaar. Zij kunnen binnen bepaalde grenzen kiezen wanneer zij met pensioen gaan, met als vroegst mogelijke pensioenleeftijd 55 jaar. Naar keuze van de deelnemer kan het ouderdomspensioen gedeeltelijk ingaan (deeltijdspensioen). Het ouderdomspensioen is gebaseerd op het gemiddelde salaris en het aantal deelnemersjaren. De pensioenopbouw bedraagt vanaf 1 januari 2015 voor ieder deelnemersjaar 1,895% van de netto pensioengrondslag, zoals die geldt op 1 januari van het betreffende jaar. Over de jaren 2013 en 2014 werd 2,15% van de netto pensioengrondslag opgebouwd. Daarvoor bedroeg de pensioenopbouw 2,25%. Met ingang van 1 januari 2015 is het pensioengevend salaris gemaximeerd op EUR 100 duizend. De hoogte van de franchise wordt jaarlijks aangepast aan de algemene loonontwikkeling in de KLM-cao, waarbij de franchise niet lager wordt vastgesteld dan het fiscale minimum gelijk aan 10/7 van de AOW-uitkering voor gehuwden.

Voor deelnemers geboren vóór 1 januari 1950 en die op 31 december 2005 deelnemer waren in het pensioenfonds geldt een eindloonregeling met als standaardpensioenleeftijd 63 jaar (reglement 2002). Vanaf 1 april 2015 wordt onder dit reglement geen pensioen meer opgebouwd, omdat op deze datum de laatste hieronder vallende deelnemers zijn gepensioneerd.

Nabestaandenpensioen

Nabestaandenpensioen geldt voor de nagelaten partner van een deelnemer en bedraagt 70% van het ouderdomspensioen dat tot het moment van overlijden is opgebouwd.

Facultatief nabestaandenpensioen is een extra dekking die ervoor zorgt dat het nabestaandenpensioen bij overlijden 70% van het bereikbare ouderdomspensioen bedraagt. De verzekering voor deelnemers met een samenlevingscontract vangt aan op het moment waarop KLM een samenlevingsverband erkent. De deelnemer en de partner kunnen gezamenlijk van deze verzekering afzien. Daarnaast kunnen deelnemers zich via het pensioenfonds vrijwillig verzekeren voor het Anw-hiaat. Het Anw-hiaatpensioen

voorziet in een aanvullende uitkering aan de nagelaten partner van een deelnemer of pensioengerechtigde.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of bij het volgen van een opleiding waarvoor recht op studiefinanciering bestaat tot de 27-jarige leeftijd. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 20% van het (bereikbare) ouderdomspensioen.

Arbeidsongeschiktheidspensioen

Arbeidsongeschiktheidspensioen gaat in geval van volledige en duurzame arbeidsongeschiktheid (arbeidsongeschiktheid meer dan 80%) na twee jaar arbeidsongeschiktheid (ziekte) in. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid (tussen 35% en 80%) gaat het pensioen in wanneer de loongerelateerde WGA-uitkering op grond van de Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA) eindigt en de WGA-vervolguitkering ingaat. De deelnemer ontvangt dit pensioen zolang de arbeidsongeschiktheid duurt, maar uiterlijk tot de normpensioendatum. De maximering van het pensioengevend salaris per 1 januari 2015 geldt niet voor het arbeidsongeschiktheidspensioen.

De pensioenopbouw bij volledige arbeidsongeschiktheid wordt voor 80% en premievrij voortgezet. Bij gedeeltelijke arbeidsongeschiktheid geldt een premievrije opbouw naar rato van de mate van arbeidsongeschiktheid.

Nettopensioen

De netto pensioenregeling is ingevoerd per 1 januari 2015 naar aanleiding van de fiscale maximering van het pensioengevend salaris op EUR 100 duizend per dezelfde datum. Deelname aan deze regeling is op vrijwillige basis. De ingelegde premies zijn fiscaal niet aftrekbaar. Over de pensioenuitkeringen in de toekomst wordt geen loonheffing ingehouden c.q. is geen inkomstenbelasting verschuldigd.

De netto pensioenregeling is gedeeltelijk een beschikbare-premieregeling. De hoogte van de premie is afhankelijk van de hoogte van het pensioengevend salaris en is gelijk aan de fiscaal maximale premie op basis van een leeftijdsafhankelijke staffel. De fiscaal maximale premie is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De premies (onder aftrek van kosten en risicopremie overlijden) worden belegd in aandelenbeleggingsfondsen en obligatiebeleggingsfondsen volgens het zogenoemde life-cycle-principe. Hierbij wordt bij het naderen van de pensioendatum een steeds groter deel van de premie belegd in obligaties en wordt een deel van de aandelenbeleggingen verruild voor obligatiebeleggingen. Op pensioendatum wordt het opgebouwde pensioenkapitaal aangewend voor de aankoop van ouderdomspensioen (en eventueel nabestaandenpensioen) bij een verzekeraar naar keuze van de deelnemer. Voor het opgebouwde pensioenkapitaal geldt een vrijstelling voor de inkomstenbelasting (box 3). De hoogte van het pensioen dat kan worden ingekocht is voornamelijk afhankelijk van het behaalde rendement op de beleggingen en de marktrente op pensioendatum.

De netto pensioenregeling is gedeeltelijk ook een risicoverzekering, namelijk voor het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum. Hiervoor wordt een risicopremie betaald, die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd van de deelnemer. Bij overlijden worden een nabestaandenpensioen en een wezenpensioen toegekend gelijk aan 1,313% respectievelijk 0,263% van het gemiddeld verdiende salaris boven EUR 100 duizend.

In verband met de over de uitkeringen in te houden loonheffing (verschuldigde inkomstenbelasting) worden de uitkeringen gebruteerd uitgaande van 52% belastingheffing. Het nabestaandenpensioen en wezenpensioen worden vastgesteld in de veronderstelling dat de deelnemer tot de pensioendatum zou hebben deelgenomen.

Regeling deelnemers KLM Health Services

De ouderdomspensioenregeling is een voorwaardelijk geïndexeerde middelloonregeling. De pensioenopbouw bedraagt met ingang van 1 januari 2015 per jaar van deelneming 1,895% van de pensioengrondslag. Over 2014 bedroeg de pensioenopbouw 2,1% van de pensioengrondslag. In de periode daarvoor bedroeg de jaarlijkse pensioenopbouw 2,0%. Met ingang van 1 januari 2015 bedraagt het pensioengevend salaris maximaal EUR 100 duizend. De pensioenleeftijd is 67 jaar voor de pensioenopbouw vanaf 1 januari 2014 en was 65 jaar voor de pensioenopbouw in de periode daarvoor.

De pensioenregeling kent een facultatief nabestaandenpensioen dat het risico van overlijden van de deelnemer vóór het bereiken van de pensioenleeftijd dekt. Deze vrijwillige verzekering zorgt ervoor dat het nabestaandenpensioen in dat geval 65% van het bereikbare ouderdomspensioen bedraagt. Bij ingang van het ouderdomspensioen bestaat eenmalig de keuze van omzetting van een deel van het ouderdomspensioen in nabestaandenpensioen.

Het wezenpensioen bedraagt per gerechtigd kind 20% van het bereikbare ouderdomspensioen. Het wezenpensioen wordt uitgekeerd tot het bereiken van de leeftijd van 18 jaar of de leeftijd van 23 jaar indien een opleiding wordt gevolgd waarvoor recht op studiefinanciering bestaat.

Het arbeidsongeschiktheidspensioen gaat in na een periode van twee jaar arbeidsongeschiktheid (ziekte). Het pensioen wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid voortduurt, maar uiterlijk tot het bereiken van de pensioenleeftijd. Het maximum pensioengevend salaris van EUR 100 duizend geldt niet voor het arbeidsongeschiktheidspensioen.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde pensioenrechten van deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de algemene loonronde volgens de cao voor het grondpersoneel van KLM.

Verder streeft het pensioenfonds ernaar de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten van gewezen deelnemers jaarlijks aan te passen aan de ontwikkeling van de geschoonde prijsindex.

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden. Het bestuur besluit jaarlijks over de toekenning van indexering.

Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, maar de indexering wordt op een zodanig niveau vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters, met uitzondering van de loonontwikkeling die wordt gelijk verondersteld aan de prijsontwikkeling.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist eigen vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan maximaal een vijfde deel van het bedrag dat beschikbaar is voor inhaalindexering hiervoor worden aangewend.

Financiering en premie

De financiering in 2015 is gebaseerd op een doorsneepremie (exclusief opslag voor termijnbetaling) van 21,5% (2014: 21,9%) van de premiegrondslag. De premiegrondslag is gelijk aan 12,96 maal het maandsalaris. De doorsneepremie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,0% (2014: 1,0%) in geval van verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen. De premie wordt verder verhoogd met een leeftijdsafhankelijke bijdrage in geval van verzekering van het Anw-hiaat. De deelnemersbijdrage met betrekking tot verplichte onderdelen van de pensioenregeling is begrepen in de doorsneepremie. De totale premie wordt verminderd met de vrijkomende premie als gevolg van de maximering van het pensioengevend salaris op EUR 100 duizend. Voor 2015 is deze premiereductie vastgesteld op EUR 4,6 miljoen.

Deelnemers aan de netto pensioenregeling betalen een premie die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd. De premie is gelijk aan de fiscaal maximale premie, die is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De premie bedraagt 4,6% van het pensioengevend salaris boven EUR 100 duizend voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 14,0% voor een 64-jarige deelnemer. De premie wordt verhoogd met een kostenopslag en een risicopremie overlijden.

De premie over 2015 ten behoeve van de regeling van KLM Health Services bedraagt (exclusief opslag voor termijnbetaling) 16,3% (2014: 16,2%) van de premiegrondslag.

Deze doorsneepremie wordt verhoogd met een deelnemersbijdrage van 1,2% (2014: 1,2%) in geval van verzekering van het facultatief nabestaandenpensioen.

Het pensioenfonds kent een overschotten- en tekortenbeleid.

De premiekortinggrens wordt vastgesteld op basis van de hoogste van a) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van een reële marktrente, b) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van een vaste rekenrente van 2,0% en c) de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de door De Nederlandsche Bank (DNB) vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur vermeerderd met het vereist eigen vermogen. Eén zesde deel van het aldus bepaalde overschot wordt jaarlijks aangewend voor premiekorting. Er wordt echter pas korting verleend nadat een eventuele achterstand in de indexering is ingehaald.

Het bedrag beschikbaar voor premiekorting wordt verdeeld tussen KLM en de deelnemers in de verhouding 80%-20%. Voor de deelnemers is de premieaanpassing in enig jaar ten opzichte van het voorgaande jaar gemaximeerd op twee procentpunten. Het eventuele meerdere wordt toegevoegd aan de reserve toekomstige premiekortingen voor deelnemers.

Indien de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds lager is dan de dekkingsgraad volgens de in de Pensioenwet vastgelegde solvabiliteitseisen, wordt door middel van premiebetaling de dekkingsgraad weer op het vereiste niveau gebracht binnen de daartoe in de Pensioenwet gestelde termijn van 10 jaar. Op grond van overgangsrecht is deze termijn in 2015 nog 12 jaar en in 2016 nog 11 jaar. Het uitgangspunt is dat slechts herstellpremie wordt gevraagd indien de natuurlijke herstelkracht van het pensioenfonds naar verwachting onvoldoende is.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De bedragen in de jaarrekening luiden in euro's.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in

mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruik gemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening.

Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsopbrengsten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsopbrengsten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsopbrengsten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde op balansdatum of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaarde van de

onderliggende activa en verplichtingen. De marktwaarde is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2015	2014	2013
Amerikaanse dollar	1,0863	1,2101	1,3779
Canadese dollar	1,5090	1,4016	1,4640
Australische dollar	1,4931	1,4787	1,5402
Japanse yen	130,676	145,079	144,829
Britse pond	0,7371	0,7761	0,8320
Zwitserse frank	1,0874	1,2024	1,2255
Zweedse kroon	9,1582	9,4726	8,8500

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds rechtstreeks participeert, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien onderliggende aandelen niet-beursgenoteerd zijn of indien de koersvorming niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van een of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor een of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen. Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valuta-product, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt gebruik van de volgende derivaten: valutaswaps, valuta-termijncontracten, aandelenputopties, aandelenfutures, interest rate swaps en obligatiefutures.

Een valutaswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om een bedrag in een bepaalde valuta te ruilen tegen een gelijkwaardig bedrag in een andere valuta met de verplichting om de betrokken valuta weer terug te ruilen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers. Bij een langlopende valutaswap worden gedurende de looptijd ook rentestromen uitgewisseld. Bij een kortlopende valutaswap worden geen rentestromen uitgewisseld, maar wordt het renteverskil verrekend in de termijnkoers.

Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Een putoptie op aandelen is een contract waarbij de koper het recht heeft om een overeengekomen aantal aandelen te verkopen gedurende een vooraf vastgestelde periode tegen een vooraf vastgestelde prijs. De onderliggende waarde kan ook een aandelenindex zijn. Tegenover het recht van de koper staat een verplichting van de verkoper. Voor het recht betaalt de koper een prijs (optiepremie).

Een aandelenfuture is een op een beurs verhandelbaar termijncontract met verplichte levering van aandelen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde prijs. Naast futures met als onderliggende waarde een specifiek aandeel bestaan ook aandelenindexfutures. Dit zijn futures met als onderliggende waarde een bepaalde aandelenindex. Het verschil tussen het niveau van de aandelenindex dat is vastgelegd in het futurecontract en het werkelijke niveau van de index wordt afgerekend (cash settlement).

Een interest rate swap of renteswap is een contract waarbij wordt overeengekomen om gedurende een vooraf vastgestelde periode rentestromen in dezelfde valuta te ruilen. Bij de meeste renteswaps wordt een variabele rente geruild tegen een vaste rente. De variabele rente is gebaseerd op de geldmarktrente, waarbij als referentie Euribor of Eonia wordt gehanteerd. De vaste rente is meestal gebaseerd op de marktrente van staatsobligaties.

Een obligatiefuture is een op een beurs verhandelbaar termijncontract met verplichte levering van fictieve staatsobligaties op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde prijs. Veel voorkomende obligatiefutures in de Europese handel zijn Bundfutures. De onderliggende waarde van een Bundfuture is een fictieve Duitse staatsobligatie met een looptijd van 10 jaar. Het verschil tussen de prijs van de obligatie die is vastgelegd in het futurecontract en de werkelijke prijs wordt afgerekend (cash settlement).

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen.

Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen

Herverzekeringscontracten worden opgenomen voor de actuarieel bepaalde contante waarde van de verzekerde uitkeringen, volgens de grondslagen van het pensioenfonds, onder aftrek van een eventuele waardevermindering, indien deze naar verwachting duurzaam is.

Deelnemingen

Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid. De geamortiseerde kostprijs komt in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuariel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers.

De voorziening met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen is de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen aan bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers, nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. Voor nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers wordt een voorziening opgenomen ter grootte van (maximaal) tweemaal de in de jaarpremie begrepen opslag voor het risico van arbeidsongeschiktheid.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente volgens actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2014 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Towers Watson model 2014 (ongewijzigd);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw tweeënhalve jaar (ongewijzigd);
- excassokosten 2,0% van de voorziening (ongewijzigd).

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2015 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,7% worden afgeleid (2014: 1,9%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast door de onderliggende éénjaarsforwardrente te extrapoleren naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde ultimate forward rate (UFR). In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de forwardrente wordt gemiddeld met de UFR.

In 2015 heeft DNB twee wijzigingen in de rentetermijnstructuur doorgevoerd. Tot 1 januari 2015 werd op de marktrente voor looptijden tot en met 20 jaar een driemaandsmiddeling toegepast, die per 1 januari 2015 is vervallen. Daarnaast is per 15 juli 2015 de UFR-methodiek gewijzigd. Tot deze datum was de UFR vastgesteld op een vaste rente van 4,2% (reële rente 2,2% en verwachte inflatie 2,0%). Vanaf deze datum wordt de UFR vastgesteld op basis van de werkelijke maandelijkse 20-jaarsforwardrentes in de voorgaande 10 jaar. De eerste wijziging is naar de stand primo verslagjaar in de voorziening pensioenverplichtingen verwerkt en de tweede wijziging is ultimo verslagjaar in de voorziening verwerkt. De veranderingen zijn in de jaarrekening verwerkt als schattingswijzigingen (wijziging actuariële grondslagen).

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premiereregeling als onderdeel van de netto pensioenregeling. De voorziening wordt gewaardeerd op de balanswaarde van de daarmee samenhangende beleggingen.

Schulden

Schulden worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs, die in het algemeen overeenkomt met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt. De verplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschiktheidspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode. De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie in de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers is gelijk aan het saldo van de ingelegde premies, de ingehouden kosten, het beleggingsresultaat en de waardeoverdrachten aan verzekeraars.

Herverzekeringen

Herverzekeringsuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

TOELICHTING OP DE BALANS

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Vastgoed	2015	2014
Beursgenoteerd	366,4	470,0
Niet-beursgenoteerd	403,6	318,7
Totaal	770,0	788,7

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

Winkels	238,2	252,4
Kantoren	197,3	194,6
Bedrijfsruimten	90,9	71,6
Woningen	131,8	138,4
Overig	111,8	131,7
Totaal	770,0	788,7

De samenstelling naar regio is als volgt:

Europa	399,8	432,2
Verenigde Staten	219,0	243,3
Azië	151,2	113,2
Totaal	770,0	788,7

De volgende (onderliggende) beleggingen maken meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

Altera Vastgoed Sector Winkels	42,2	43,4
Unibail-Rodamco	26,5	50,3

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 10,0 miljoen (2014: EUR 7,1 miljoen).

Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 11,4 miljoen (2014: EUR 7,5 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

2 Aandelen	2015	2014
Beursgenoteerd	2.532,3	2.877,1
Niet-beursgenoteerd (private equity)	80,2	34,1
Totaal	2.612,5	2.911,2

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

Financiële instellingen	863,5	712,9
Informatietechnologie	268,4	344,4
Energie	90,6	158,3
Telecommunicatie	113,4	144,3
Consument cyclisch	300,9	340,5
Consument defensief	251,1	300,8
Industrie	264,6	291,0
Basismaterialen	128,4	167,0
Gezondheidszorg	235,7	292,3
Nutsbedrijven	95,9	159,7
Totaal	2.612,5	2.911,2

De samenstelling naar regio is als volgt:

Europa	905,6	911,9
Verenigde Staten	728,8	842,5
Canada	81,6	114,9
Japan	259,5	254,9
Overig Pacific	108,1	106,7
Opkomende markten	528,9	680,3
Totaal	2.612,5	2.911,2

Het pensioenfonds heeft niet belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen

bedraagt totaal EUR 125,5 miljoen (2014: EUR 123,2 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 134,0 miljoen (2014: EUR 130,3 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

3 Vastrentende waarden	2015	2014
Staatsobligaties	2.243,8	2.586,1
Ondernemingsobligaties	1.146,6	814,1
Totaal beursgenoteerde obligaties	3.390,4	3.400,2
Hypothecaire leningen (woninghypotheken)	259,2	243,7
Overige onderhandse leningen	231,7	2,6
Banktegoeden in rekening-courant	23,8	21,0
Totaal	3.905,1	3.667,5

De specificatie naar rentetype is als volgt:

Inflation linked	1.334,6	1.324,6
Vaste rente	2.546,7	2.321,9
Variabele rente	23,8	21,0
Totaal	3.905,1	3.667,5

Een deel van de onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) heeft een variabele rente. Door middel van rentederivaten wordt deze variabele rente omgezet in een vaste rente.

De resterende looptijd gebaseerd op de contractuele aflossingsdata is als volgt:

Korter dan 1 jaar	300,2	289,8
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	841,9	542,3
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.174,1	1.082,6
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	823,3	954,0
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	470,3	535,2
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	198,1	120,2
Langer dan 40 jaar	97,2	143,4
Totaal	3.905,1	3.667,5

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

	2015	2014
AAA-rating	1.676,1	1.538,1
AA-rating	643,1	649,9
A-rating	212,1	265,8
BBB-rating	484,0	572,8
Lagere rating dan BBB	599,3	372,6
Geen rating	290,5	268,3
Totaal	3.905,1	3.667,5

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 259,2 miljoen (2014: EUR 243,7 miljoen) hebben geen rating en zijn dan ook begrepen in het deel van de portefeuille vastrentende waarden zonder rating. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een tweetal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA.

De samenstelling naar regio is als volgt:

Europa	2.030,9	1.904,1
Verenigde Staten	1.011,3	972,3
Opkomende markten	642,6	692,8
Overig	220,3	98,3
Totaal	3.905,1	3.667,5

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

Staatsobligaties Duitsland	616,1	506,9
Staatsobligaties Frankrijk	445,6	429,0
Staatsobligaties Verenigde Staten	369,9	375,1
AeAM Dutch Mortgage Fund	197,8	184,9

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Van de vastrentende waarden heeft een bedrag van EUR 20,1 miljoen (2014: EUR 15,8 miljoen) betrekking op saldi op margin accounts die worden aangehouden in verband

met derivatenposities. De saldi op deze bankrekeningen staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

Een deel van de onderliggende obligatieportefeuille met een totale marktwaarde van EUR 30,3 miljoen (2014: EUR 193,1 miljoen) is gestort in een gesepareerd depot als zekerheid voor derivaten met een negatieve marktwaarde. Deze obligaties staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

4 Derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	Activa	Passiva	Totaal
2015			
Valutaderivaten	47,4	- 23,3	24,1
Aandelenderivaten	6,8	- 0,2	6,6
Rentederivaten	112,0	- 58,2	53,8
Totaal	166,2	- 81,7	84,5
2014			
Valutaderivaten	43,2	- 352,5	- 309,3
Aandelenderivaten	15,1	-	15,1
Rentederivaten	233,5	- 1,8	231,7
Totaal	291,8	- 354,3	- 62,5

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	2015		2014	
	Contract- omvang	Markt- waarde	Contract- omvang	Markt- waarde
Valutaswaps en valutatermijncontracten				
Gekocht	417,5	8,1	409,6	29,7
Verkocht	3.836,6	16,0	4.028,1	- 339,0
Aandelenindexopties (average price putoptie)				
Gekocht	350,0	5,4	527,0	11,3
Aandelenfutures				
Gekocht	56,2	1,4	86,5	3,8
Verkocht	11,1	- 0,2	-	-
Interest rate swaps				
Gekocht	977,5	53,9	569,0	233,5
Obligatiefutures				
Verkocht	56,4	- 0,1	91,0	- 1,8

Valutaderivaten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken.

Als gekocht aangeduide interest rate swaps zijn zogenoemde receiver swaps, waarbij een vaste rente wordt ontvangen en een variabele rente wordt betaald. Door middel van de interest rate swaps wordt het rentemismatchrisico verkleind.

De aandelenputopties betreffen average price putopties (putopties op een wereldwijd mandje met aandelen, waarbij de waarde op expiratedatum gelijk is aan nihil of het positieve verschil tussen de uitoefenprijs en de gemiddelde prijs gedurende een bepaalde periode). De aandelenputopties dienen ter afdekking van het aandelenmarktrisico.

De aandelenfutures betreffen Eurostoxx 50 futures (future op een index die is samengesteld uit een mandje met de 50 belangrijkste aandelen in de eurozone) en S&P 500 futures (future op een index die is samengesteld uit een mandje met de 500 belangrijkste Amerikaanse aandelen). De obligatiefutures betreffen Bundfutures (future op een mandje met de 10 meest recente tienjarige Duitse staatsleningen). Door middel van de

futures wordt op efficiënte wijze een long positie of een short positie in de onderliggende waarden ingenomen. Deze contracten zijn afgesloten in het kader van een tactische assetallocatiebeslissing. De waardeveranderingen van de futures worden dagelijks afgerekend, zodat de waarde per balansdatum gering is.

De valutaswaps, valutatermijncontracten, aandelenputopties en interest rate swaps zijn niet-beursgenoteerde contracten. De aandelenfutures en obligatiefutures zijn beursgenoteerde contracten.

Alle valutaderivaten en futures hebben een looptijd korter dan een jaar.

De looptijden van de gekochte aandelenputopties zijn als volgt:

	2015		2014	
	Contract- omvang	Markt- waarde	Contract- omvang	Markt- waarde
Looptijd tot april 2015	–	–	177,0	0,4
Looptijd tot april 2016	190,0	5,3	190,0	8,3
Looptijd tot april 2017	160,0	0,1	160,0	2,6
Totaal	350,0	5,4	527,0	11,3

De portefeuille gekochte interest rate swaps is als volgt samengesteld naar looptijden:

	2015		2014	
	Contract- omvang	Markt- waarde	Contract- omvang	Markt- waarde
Korter dan 10 jaar	–	–	–	–
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	240,0	28,4	280,0	115,3
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	720,2	26,8	289,0	118,2
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	17,3	– 1,3	–	–
Langer dan 40 jaar	–	–	–	–
Totaal	977,5	53,9	569,0	233,5

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde van de derivatenportefeuille:

	2015	2014
Goldman Sachs	71,6	82,3
Morgan Stanley	50,7	48,3
Royal Bank of Scotland	26,0	104,3
Barclays Bank	6,6	29,6
UBS	1,7	11,8

Voor derivatencontracten met een positieve marktwaarde zijn zekerheden verkregen tot een bedrag van totaal EUR 128,8 miljoen (2014: EUR 151,8 miljoen). Voor derivatencontracten met een negatieve marktwaarde zijn zekerheden gegeven tot een bedrag van totaal EUR 30,3 miljoen (2014: EUR 193,1 miljoen).

5 Beleggingen voor risico deelnemers

Vastgoed	0,1	–
Aandelen	0,2	–
Vastrentende waarden	0,3	–
Overig	0,1	–
Totaal	0,7	–

De beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden bestaan geheel uit participaties in beleggingsinstellingen (Blue Sky beleggingsfondsen). De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december 2015, die begin januari 2016 zijn belegd.

6 Herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen

Onder herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen is de gekapitaliseerde waarde van twee herverzekeringscontracten opgenomen.

Verzekering op risicobasis	0,2	0,2
Garantiecontract	0,1	0,1
Totaal	0,3	0,3

De mutaties kunnen als volgt worden weergegeven:

	2015	2014
Balanswaarde begin van het jaar	0,3	0,4
Uitkeringen herverzekering	-	- 0,1
Balanswaarde eind van het jaar	0,3	0,3

De verzekering op risicobasis betreft ingegane verzekeringsuitkeringen, die Pensioenfonds KLM Health Services in het verleden in het kader van de collectieve waardeoverdracht aan het pensioenfonds heeft gecedeerd. De betreffende herverzekeringsovereenkomst is beëindigd.

Het garantiecontract is een aflopend herverzekeringscontract. De nominale pensioenverplichtingen zijn herverzekerd, zodat de indexering van de pensioenrechten en pensioenen voor rekening van het pensioenfonds komt. Het beleggingsrisico en de verzekeringstechnische risico's zijn volledig overgedragen. Er is geen winstdelingsregeling met de verzekeraar overeengekomen.

Het herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen heeft voor het grootste deel een langlopend karakter.

7 Deelnemingen

Onder deelnemingen is opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V., statutair gevestigd in Amstelveen.

Totaal	4,3	3,6
---------------	------------	------------

De mutaties zijn als volgt:

Balanswaarde begin van het jaar	3,6	2,4
Kapitaalstorting	0,5	1,0
Resultaat	0,2	0,2
Balanswaarde eind van het jaar	4,3	3,6

8 Vorderingen en overlopende activa	2015	2014
Werkgevers	37,1	46,5
Af te wikkelen beleggingstransacties	–	3,9
Bronbelastingen	2,7	2,5
Overige vorderingen en overlopende activa	0,4	0,8
Totaal	40,2	53,7

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

9 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

Banktegoeden in rekening-courant	0,3	1,0
Totaal	0,3	1,0

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 120,0 miljoen (2014: EUR 45,0 miljoen).

Passiva

	Bestem- mings- reserves	Overige reserves	Totaal
10 Stichtingskapitaal en reserves			
2015			
Stand begin van het jaar	–	974,3	974,3
Resultaat	–	– 353,5	– 353,5
Stand eind van het jaar	–	620,8	620,8
2014			
Stand begin van het jaar	18,8	1.165,7	1.184,5
Resultaat	– 18,8	– 191,4	– 210,2
Stand eind van het jaar	–	974,3	974,3

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

De bestemmingsreserves betroffen de reserve overgangsmaatregel 3. De bestemmingsreserve is in 2014 vervallen naar aanleiding van de (versnelde) afwikkeling van de overgangsregeling.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 107 tot en met 117.

**11 Voorziening pensioenverplichtingen
voor risico pensioenfonds**

	2015		2014	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
Actieve deelnemers	14.308	3.706,7	14.654	3.482,5
Arbeidsongeschikte deelnemers	673	221,4	736	220,8
Gewezen deelnemers	8.103	578,5	8.161	530,2
Ingegaan ouderdomspensioen	6.262	1.726,7	6.063	1.609,6
Ingegaan nabestaandenpensioen	2.816	398,3	2.828	388,3
Ingegaan wezenpensioen	161	6,3	155	5,6
Totaal pensioenuitkeringen	32.323	6.637,9	32.597	6.237,0
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)		132,7		124,7
Totaal	32.323	6.770,6	32.597	6.361,7

De voorziening pensioenverplichtingen met betrekking tot arbeidsongeschikte deelnemers bestaat uit:

	2015	2014
Opgebouwde pensioenrechten	153,2	153,6
Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	28,9	31,0
Ingegaan arbeidsongeschiktheidspensioen	26,8	27,8
Zieke deelnemers en nog niet gemelde arbeidsongeschikte deelnemers	12,5	8,4
Totaal	221,4	220,8

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2015	2014
Korter dan 1 jaar	165,1	159,2
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	713,9	684,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	994,5	944,6
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	2.063,9	1.975,8
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.600,8	1.515,1
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	862,8	773,7
Langer dan 40 jaar	369,6	309,3
Totaal	6.770,6	6.361,7

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

Stand begin van het jaar	6.361,7	5.234,0
Pensioenopbouw actieve deelnemers	175,5	175,6
Opslag pensioenuitvoeringskosten	3,2	1,6
Inkomende waardeoverdrachten	1,8	1,2
Uitgaande waardeoverdrachten	- 2,4	- 0,6
Rentetoevoeging	10,6	19,8
Wijziging rekenrente	- 50,0	1.091,0
Indexering	- 0,6	9,2
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	- 143,7	- 143,8
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	- 2,9	- 1,5
Wijziging actuariële grondslagen	417,5	- 12,3
Actuariële resultaten	- 0,1	- 12,5
Stand eind van het jaar	6.770,6	6.361,7

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2015 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,7% worden afgeleid. Ultimo 2014 was de afgeleide rekenrente 1,9%.

12 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de netto pensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling die is ingevoerd per 1 januari 2015 voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het maximum van EUR 100 duizend.

De mutaties kunnen als volgt worden weergegeven:

	2015	2014
Stand begin van het jaar	-	-
Inleg premies	0,7	-
Beleggingsresultaat	-	-
Stand eind van het jaar	0,7	-

Het beleggingsresultaat voor risico deelnemers bedraagt negatief EUR 22 duizend (2014: nihil).

13 Schulden en overlopende passiva

Kredietinstellingen	-	4,4
Werkgevers	14,1	11,6
Waardeoverdrachten	-	0,1
Pensioenuitkeringen	8,3	7,9
Belastingen en premies sociale verzekeringen	2,8	3,0
Overige schulden en overlopende passiva	0,6	0,5
Totaal	25,8	27,5

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Overige informatie

Beleggingen

De totale beleggingsportefeuille voor risico pensioenfondsen bedraagt EUR 7.374,5 miljoen (2014: EUR 7.306,8 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2015	2014
Vastgoed	770,0	788,7
Aandelen	2.612,5	2.911,2
Vastrentende waarden	3.905,1	3.667,5
Derivaten activa	166,2	291,8
Derivaten passiva	- 81,7	- 354,3
Totaal exclusief vorderingen en schulden	7.372,1	7.304,9
Vorderingen en overlopende activa	2,8	6,6
Schulden	- 0,4	- 4,7
Totaal	7.374,5	7.306,8

De beleggingen voor risico deelnemers bedragen totaal EUR 0,7 miljoen (2014: nihil) en zijn als volgt samengesteld:

Vastgoed	0,1	-
Aandelen	0,2	-
Vastrentende waarden	0,3	-
Totaal beleggingsfondsen	0,6	-
Overig	0,1	-
Totaal	0,7	-

De overige beleggingen betreffen de ingelegde premies van de maand december 2015, die begin januari 2016 zijn belegd.

Marktwaaarde beleggingen voor risico pensioenfondsen

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe markt-noteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoel worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten, zoals interest rate swaps, valutaswaps en valutatermijncontracten, betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Tot deze categorie worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens.

Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties conform voor deze sectoren geldende waarderingsrichtlijnen. Hiertoe worden ook woninghypotheken en over-the-counter aandelenopties gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe marktnotering	Afgeleide marktnotering	Waarderings- modellen en -technieken	Totaal
2015				
Vastgoed	366,4	–	403,6	770,0
Aandelen	2.459,3	73,0	80,2	2.612,5
Vastrentende waarden	3.171,2	474,7	259,2	3.905,1
Derivaten activa	1,4	159,4	5,4	166,2
Derivaten passiva	– 0,3	– 81,4	–	– 81,7
Totaal	5.998,0	625,7	748,4	7.372,1

2014				
Vastgoed	470,0	–	318,7	788,7
Aandelen	2.809,9	67,2	34,1	2.911,2
Vastrentende waarden	3.207,8	216,0	243,7	3.667,5
Derivaten activa	3,8	276,7	11,3	291,8
Derivaten passiva	– 1,8	– 352,5	–	– 354,3
Totaal	6.489,7	207,4	607,8	7.304,9

Marktwaaarde beleggingen voor risico deelnemers

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe marktnotering	Afgeleide marktnotering	Waarderings- modellen en -technieken	Totaal
2015				
Vastgoed	0,1	-	-	0,1
Aandelen	0,2	-	-	0,2
Vastrentende waarden	0,2	0,1	-	0,3
Overig	0,1	-	-	0,1
Totaal	0,6	0,1	-	0,7

2014

Vastgoed	-	-	-	-
Aandelen	-	-	-	-
Vastrentende waarden	-	-	-	-
Overig	-	-	-	-
Totaal	-	-	-	-

Mutaties beleggingen voor risico pensioenfondsen

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2015				
Balanswaarde begin van het jaar	788,7	2.911,2	3.667,5	7.367,4
Aankopen	110,2	207,3	903,3	1.220,8
Verkopen	-237,0	-744,0	-775,2	-1.756,2
Waardeveranderingen	108,1	238,0	106,7	452,8
Mutatie deposito's en liquiditeiten			2,8	2,8
Balanswaarde eind van het jaar	770,0	2.612,5	3.905,1	7.287,6

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2014				
Balanswaarde begin van het jaar	494,3	2.629,6	2.992,8	6.116,7
Aankopen	257,5	965,0	966,8	2.189,3
Verkopen	- 80,7	- 1.091,6	- 830,7	- 2.003,0
Waardeveranderingen	117,6	408,2	532,3	1.058,1
Mutatie deposito's en liquiditeiten			6,3	6,3
Balanswaarde eind van het jaar	788,7	2.911,2	3.667,5	7.367,4

De mutaties in de portefeuille valutaderivaten (valutaswaps en valutatermijncontracten) zijn als volgt:

	2015	2014
Balanswaarde begin van het jaar	- 309,3	144,9
Verkopen en afwikkeling, per saldo	649,2	- 146,5
Waardeveranderingen	- 315,8	- 307,7
Balanswaarde eind van het jaar	24,1	- 309,3
Derivaten activa	47,4	43,2
Derivaten passiva	- 23,3	- 352,5
Per saldo	24,1	- 309,3

De mutaties in de portefeuille aandelenderivaten zijn als volgt:

	Putopties	Futures	Totaal
2015			
Balanswaarde begin van het jaar	11,3	3,8	15,1
Verkopen en afwikkeling, per saldo	-	3,1	3,1
Waardeveranderingen	- 5,9	- 5,7	- 11,6
Balanswaarde eind van het jaar	5,4	1,2	6,6
Derivaten activa	5,4	1,4	6,8
Derivaten passiva	-	- 0,2	- 0,2
Per saldo	5,4	1,2	6,6

	Putopties	Futures	Totaal
2014			
Balanswaarde begin van het jaar	23,0	0,6	23,6
Verkopen en afwikkeling, per saldo	- 0,1	- 0,1	- 0,2
Waardeveranderingen	- 11,6	3,3	- 8,3

Balanswaarde eind van het jaar	11,3	3,8	15,1
---------------------------------------	-------------	------------	-------------

Derivaten activa	11,3	3,8	15,1
Derivaten passiva	-	-	-

Per saldo	11,3	3,8	15,1
------------------	-------------	------------	-------------

De mutaties in de portefeuille rentederivaten zijn als volgt:

	Interest rate swaps	Futures	Totaal
2015			
Balanswaarde begin van het jaar	233,5	- 1,8	231,7
Verkopen en afwikkeling, per saldo	- 86,1	2,5	- 83,6
Waardeveranderingen	- 94,5	- 0,8	- 95,3
Verandering lopende rente	1,0		1,0

Balanswaarde eind van het jaar	53,9	- 0,1	53,8
---------------------------------------	-------------	--------------	-------------

Derivaten activa	112,0	-	112,0
Derivaten passiva	- 58,1	- 0,1	- 58,2

Per saldo	53,9	- 0,1	53,8
------------------	-------------	--------------	-------------

2014			
Balanswaarde begin van het jaar	95,5	0,3	95,8
Verkopen en afwikkeling, per saldo	-	5,9	5,9
Waardeveranderingen	137,3	- 8,0	129,3
Verandering lopende rente	0,7		0,7

Balanswaarde eind van het jaar	233,5	- 1,8	231,7
---------------------------------------	--------------	--------------	--------------

Derivaten activa	233,5	-	233,5
Derivaten passiva	-	- 1,8	- 1,8

Per saldo	233,5	- 1,8	231,7
------------------	--------------	--------------	--------------

Mutaties beleggingen voor risico deelnemers

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal
2015				
Balanswaarde begin van het jaar	-	-	-	-
Aankopen	0,1	0,2	0,3	0,6
Verkopen	-	-	-	-
Waardeveranderingen	-	-	-	-
Balanswaarde eind van het jaar	0,1	0,2	0,3	0,6

2014

Balanswaarde begin van het jaar	-	-	-	-
Aankopen	-	-	-	-
Verkopen	-	-	-	-
Waardeveranderingen	-	-	-	-
Balanswaarde eind van het jaar	-	-	-	-

Investerings- en stortingsverplichtingen	2015	2014	Maximale looptijd
Vastgoed	80,0	31,7	2 jaar
Private equity	129,7	73,1	7 jaar
Totaal	209,7	104,8	

Voorwaardelijke verplichtingen

De actuariële waarde van de indexeringsachterstand bedraagt EUR 150,0 miljoen (2014: EUR 129,7 miljoen).

De door actieve deelnemers opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de loonindex heeft betrekking op het volgende jaar:

Jaar	Loonindex	Toegekend	Verschil
1 januari 2012	3,0%	1,5%	1,5%

De door gewezen deelnemers en pensioengerechtigden opgelopen indexeringsachterstand ten opzichte van de prijsindex heeft betrekking op de volgende jaren:

Jaar	Afgeleide prijsindex	Toegekend	Vershil
1 januari 2016	0,4%	0,0%	0,4%
1 januari 2015	0,7%	0,4%	0,3%
1 januari 2014	0,9%	0,5%	0,4%
1 januari 2013	2,0%	1,0%	1,0%
1 januari 2012	2,3%	1,2%	1,1%

Jaarlijks neemt het bestuur een besluit over de indexering van de pensioenrechten, inclusief de inhaal van de ontstane indexeringsachterstand.

Het pensioenfonds vormt met Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, Blue Sky Group Holding B.V. en dochtermaatschappijen (BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.), Stichting Pensioenfonds Blue Sky Group, Eagle Fund Beheer B.V. en de Blue Sky beleggingsfondsen een fiscale entiteit voor de omzetbelasting en is hoofdelijk aansprakelijk voor de daaruit voortvloeiende belastingverplichtingen.

Risicobeheer

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen volgens de solvabiliteitstoets van DNB bedraagt EUR 922,8 miljoen (2014: tekort EUR 246,2 miljoen):

	2015	2014
Vereiste buffers		
• Rentemismatchrisico	392,9	354,3
• Vastgoedrisico en aandelenrisico	1.094,0	948,1
• Valutarisico	243,4	259,6
• Commodityrisico	-	-
• Kredietrisico	332,5	146,2
• Verzekeringstechnisch risico	213,1	201,5
• Liquiditeitsrisico	-	-
• Concentratierisico	-	-
• Operationeel risico	-	-
• Actief risico	65,1	-
Totaal	2.341,0	1.909,7
Diversificatie van risico's	-797,4	-689,2
Totaal vereist eigen vermogen	1.543,6	1.220,5
Aanwezig eigen vermogen	620,8	974,3
Tekort	922,8	246,2

Het vereist eigen vermogen van EUR 1.543,6 miljoen (2014: EUR 1.220,5 miljoen) is gebaseerd op de feitelijke beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar. De aldus berekende nominale dekkingsgraad bedraagt 109,2% (2014: 115,3%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de totale pensioenverplichtingen (risico pensioenfondsen en risico deelnemers). De met het vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 122,8% (2014: 119,2%).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de strategische beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 1.647,0 miljoen (2014: EUR 1.184,8 miljoen). Het hierbij behorende vermogenstekort bedraagt EUR 1.026,2 miljoen (2014: tekort EUR 210,5 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 124,3% (2014: 118,6%).

Het minimaal vereist eigen vermogen komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,2% (2014: 104,3%) en bedraagt EUR 285,9 miljoen (2014: EUR 270,8 miljoen).

Per 1 januari 2015 is het nieuwe FTK (nFTK) van kracht. De regels ter bepaling van het vereist eigen vermogen in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB zijn verzwakt. Als gevolg daarvan is het vereist eigen vermogen ten opzichte van vorig jaar gestegen.

Verder is met de invoering van het nFTK de zogenoemde beleidsdekkingsgraad geïntroduceerd, gedefinieerd als de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden. De beleidsdekkingsgraad ultimo verslagjaar bedraagt 111,1%.

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op de door middel van de maandstaten aan DNB gerapporteerde dekkingsgraden. Dit houdt in dat deze zijn berekend op basis van de door DNB voorgeschreven maandelijkse rentetermijnstructuur. Vanaf januari is de driemaandsmiddeling niet meer toegepast. In juli is tevens de wijziging in de UFR-methodiek doorgevoerd.

De beleidsdekkingsgraad is in het kader van het nFTK bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt op kwartaalbasis vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. De beleidsdekkingsgraad wordt ook gebruikt voor de evaluatie van een eventueel herstelplan. Op basis van bedoelde toetsing wordt ook vastgesteld of een tekortsituatie is opgelost en een herstelplan kan worden beëindigd.

De ontwikkeling van de nominale dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2015	2014
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	115,3%	122,3%
Premies	- 0,9%	- 0,3%
Pensioenuitkeringen	0,4%	0,6%
Indexering pensioenrechten	0,0%	- 0,2%
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	0,9%	- 21,1%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	0,6%	16,7%
Wijziging actuariële grondslagen	- 7,1%	0,3%
Overige oorzaken	0,0%	- 3,0%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	109,2%	115,3%

Het pensioenfonds heeft naar aanleiding van het nFTK en ingevolge artikel 138 van de Pensioenwet in 2015 een geactualiseerd herstelplan bij DNB ingediend. Het herstelplan is goedgekeurd door DNB. In het herstelplan is uitgewerkt hoe het pensioenfonds binnen de wettelijke termijn van 12 jaar weer beschikt over het strategisch vereist eigen vermogen getoetst aan de beleidsdekkingsgraad. Volgens het herstelplan wordt binnen 12 jaar de tekortsituatie opgelost. De belangrijkste bron voor herstel van de dekkings-

graad is het verwachte overrendement (verschil tussen het behaalde rendement op de beleggingen en de benodigde rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen). Gedurende de eerste jaren van de looptijd van het herstelplan kan het pensioenfonds naar verwachting niet volledig indexeren. Hierbij volgt het pensioenfonds het reguliere sturingsbeleid overeenkomstig de wettelijke eisen (het zogenoemde toekomstbestendig indexeren).

De ontwikkeling van de dekkingsgraad ten opzichte van de prognose in het herstelplan is als volgt:

	2015		2014	
	Realisatie	Herstelplan	Realisatie	Herstelplan
Nominale dekkingsgraad begin van het jaar	115,3%	115,3%	122,3%	119,5%
Premies	- 0,9%	- 0,9%	- 0,3%	- 0,9%
Pensioenuitkeringen	0,4%	0,2%	0,6%	0,5%
Indexering pensioenrechten	0,0%	- 0,4%	- 0,2%	- 1,2%
Wijziging rekenrente pensioenverplichtingen	0,9%	0,0%	- 21,1%	0,0%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	0,6%	4,7%	16,7%	3,4%
Wijziging actuariële grondslagen	- 7,1%	- 5,0%	0,3%	0,0%
Overige oorzaken	0,0%	0,2%	- 3,0%	- 0,1%
Nominale dekkingsgraad eind van het jaar	109,2%	114,1%	115,3%	121,2%

Het over 2015 behaalde rendement van 0,9% is achtergebleven bij het in het herstelplan verwachte rendement van 4,5%. Verder is per 15 juli 2015 de UFR-methodiek veranderd, waarmee in het herstelplan geen rekening is gehouden. Dit zijn de belangrijkste oorzaken die ertoe hebben geleid dat de dekkingsgraad ultimo 2015 van 109,2% lager is dan de in het herstelplan verwachte dekkingsgraad van 114,1%.

De vergelijkende cijfers over 2014 hebben betrekking op het vorige herstelplan.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is daarmee gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden. Hierbij wordt zoveel mogelijk gewerkt

met obligaties van de hoogst beschikbare kredietwaardigheid. De looninflatie wordt gelijk verondersteld aan de prijsinflatie.

De reële dekkingsgraad bedraagt 81,1% (2014: 85,8%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van 0,3% (2014: 0,5%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2015	2014
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	85,8%	83,3%
Premies	- 0,9%	- 1,2%
Pensioenuitkeringen	- 0,2%	- 0,3%
Indexering pensioenrechten	0,5%	0,7%
Wijziging rekenrente rentedeel	0,9%	- 15,4%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	0,1%	12,2%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	0,5%	11,3%
Wijziging actuariële grondslagen	- 5,5%	0,2%
Overige oorzaken	- 0,1%	- 5,0%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	81,1%	85,8%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

Met de invoering van het nFTK is een hiervan afwijkende wettelijke definitie van de reële dekkingsgraad geïntroduceerd, waarbij rekening wordt gehouden met een verwacht toekomstig overrendement. De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 90,4% (2014: niet van toepassing).

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteits-toets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vast-rentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt voor een deel beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode. Het rentemismatchrisico wordt verder afgedekt door middel van interest rate swaps.

De effectiviteit van de afdekking door middel van omvang en samenstelling van de portefeuille obligaties en interest rate swaps tezamen bedraagt ultimo 2015 ongeveer 47% (2014: ongeveer 50%). Deze effectiviteit is gebaseerd op de strategische afdekking. Op basis van de feitelijke afdekking bedraagt de effectiviteit ultimo 2015 ongeveer 48% (2014: ongeveer 45%).

Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methode voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties, de interest rate swaps als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2015 ongeveer 33% (2014: ongeveer 28%).

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden, de portefeuille interest rate swaps, de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2015	2014
Vastrentende waarden (op basis van marktrente)	9	10
Interest rate swaps (op basis van marktrente)	16	17
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	18	18
Mismatch bij renteschok van 0,01%	10	10
Mismatch bij renteschok van 1,0%	11	11

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 procentpunt. Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 0,9 procentpunt. Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 11 procentpunten (2014: ongeveer 12 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2014: ongeveer 13 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 14 procentpunten (2014: ongeveer 15 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 14 procentpunten (2014: ongeveer 16 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastgoed. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 10% (2014: ongeveer 11%) uit van de totale beleggingen.

Een waardedaling van de vastgoedbeleggingen met 30% resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ruim 3 procentpunten (2014: bijna 4 procentpunten). Een waardestijging van deze beleggingen met 30% daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkingsgraad met ruim 3 procentpunten (2014: bijna 4 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost aandelen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 35% (2014: ongeveer 40%) uit van de

totale beleggingsportefeuille. Het aandelenrisico wordt door middel van aandelen-indexopties (gekohte average price putopties) afgedekt. De effectiviteit van de afdekking bedraagt ultimo verslagjaar minder dan 5% (2014: minder dan 5%).

Een waardedaling van de aandelenportefeuille met 30% resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 11 procentpunten (2014: ongeveer 13 procentpunten). Een waardestijging van de portefeuille aandelen met 30% resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 12 procentpunten (2014: ongeveer 14 procentpunten).

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vastrentende waarden	Totaal	Valuta- afdekking	Netto positie
2015						
Euro	306,7	440,5	2.033,6	2.780,8	3.419,1	6.199,9
Amerikaanse dollar	223,6	850,1	1.201,4	2.275,1	- 2.139,4	135,7
Canadese dollar	-	81,1	56,3	137,4	- 139,3	- 1,9
Australische dollar	30,4	75,1	147,6	253,1	- 266,8	- 13,7
Japanse yen	57,4	189,5	-	246,9	- 247,1	- 0,2
Britse pond	49,0	269,6	121,7	440,3	- 445,1	- 4,8
Zwitserse frank	11,5	105,8	0,1	117,4	-	117,4
Zweedse kroon	18,5	48,3	117,1	183,9	- 181,4	2,5
Overige valuta's	72,9	552,5	227,3	852,7	-	852,7
Totaal	770,0	2.612,5	3.905,1	7.287,6	-	7.287,6

2014

Euro	346,2	402,1	1.795,5	2.543,8	3.618,5	6.162,3
Amerikaanse dollar	260,1	947,2	1.187,6	2.394,9	- 2.161,1	233,8
Canadese dollar	-	114,3	62,1	176,4	- 173,7	2,7
Australische dollar	20,6	91,4	158,3	270,3	- 256,6	13,7
Japanse yen	38,4	177,6	-	216,0	- 218,4	- 2,4
Britse pond	54,4	312,3	282,2	648,9	- 643,7	5,2
Zwitserse frank	16,8	108,4	-	125,2	-	125,2
Zweedse kroon	14,8	40,2	114,9	169,9	- 165,0	4,9
Overige valuta's	37,4	717,7	66,9	822,0	-	822,0
Totaal	788,7	2.911,2	3.667,5	7.367,4	-	7.367,4

Het valutarisico op beleggingen in Amerikaanse dollars, Canadese dollars, Australische dollars, Japanse yens, Britse ponden en Zweedse kronen wordt afgedekt tegen de euro door middel van valutaswaps en valutatermijncontracten. Posities in andere valuta's worden niet afgedekt. Dit betreft voornamelijk valuta's van opkomende landen.

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 43% (2014: ongeveer 42%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 16% (2014: ongeveer 18%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2014 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale obligatieportefeuille vermeld. Duitse, Franse en Amerikaanse staatsleningen en een beleggingsfonds dat belegt in woninghypotheken maken gezamenlijk ongeveer 42% (2014: ongeveer 41%) uit van de totale obligatieportefeuille. De actiefpost derivaten heeft voor ongeveer 94% (2014: ongeveer 95%) betrekking op vijf (2014: vijf) tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 4% (2014: ongeveer 8%) van de marktwaarde van de obligatieportefeuille. Voor de derivatenposities zijn voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402-type II-rapportage wordt overgelegd. Het operationeel risico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogens-titels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan. Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico. De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2015 tussen 0,4% en 0,6% bewogen (2014: tussen 0,6% en 1,7%), waarmee binnen de hiervoor

gestelde limiet van 2,5% is gebleven. In de standaardtoets van DNB wordt met ingang van 1 januari 2015 rekening gehouden met het actief risico. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt.

Naast de in de solvabiliteitstoets onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen. Het indexeringsrisico wordt verkleind door belegging in zogenoemde inflation linked obligaties.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend (ook wel aangeduid als de toeslagruimte). Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 81,1% (2014: 85,8%).

TOELICHTING REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

14 Premies voor risico pensioenfonds	2015	2014
Werkgeversdeel vóór korting	120,9	128,9
Premiekorting	-	- 9,0
Werkgeversdeel	120,9	119,9
Werknemersdeel	29,8	31,4
FVP	-	0,1
Totaal premie basispensioenregeling	150,7	151,4
Premie netto pensioenregeling	0,1	-
Premie werkgever overgangsmaatregel 3	-	12,4
Totaal	150,8	163,8

De premie van de basispensioenregeling is gebaseerd op een doorsneepremiebeleid. Afhankelijk van de vermogenspositie bij aanvang van het verslagjaar wordt premiekorting verleend. Extra premie wordt gevraagd indien het pensioenfonds naar verwachting niet op basis van natuurlijke herstelkracht tijdig, dat wil zeggen binnen de wettelijke hersteltermijn, over het (strategisch) vereist eigen vermogen beschikt.

De premie netto pensioenregeling heeft betrekking op de risicoverzekering (het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum) als onderdeel van de netto pensioenregeling. Dit is een vrijwillige regeling die is ingevoerd per 1 januari 2015 voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het maximum van EUR 100 duizend.

De premie inzake overgangsmaatregel 3 over 2014 bestaat uit de premiekorting van EUR 9,0 miljoen die is verleend en die KLM hiervoor heeft ingezet. Daarnaast heeft KLM additioneel een bedrag van EUR 3,4 miljoen gestort.

De feitelijke premie, inclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling) van EUR 0,7 miljoen (2014: nihil), bedraagt EUR 151,5 miljoen (2014: EUR 151,4 miljoen).

De kostendekkende premie volgens artikel 130 van de Pensioenwet bedraagt EUR 214,2 miljoen (2014: EUR 171,8 miljoen). De kostendekkende premie is als volgt samengesteld:

	2015	2014
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	165,5	130,7
Inleg beschikbare-premieregeling	0,7	-
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	13,2	11,6
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	1,6	3,2
Solvabiliteitsopslag	33,2	26,3
Totaal	214,2	171,8

De feitelijke premie wordt jaarlijks getoetst aan een gedempte kostendekkende premie. Voor de bepaling van deze gedempte kostendekkende premie wordt een rekenrente van 3,4% (2014: 3,4%) gehanteerd.

De gedempte kostendekkende premie bedraagt EUR 150,6 miljoen (2014: EUR 157,9 miljoen) en is als volgt samengesteld:

Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	113,3	119,5
Inleg beschikbare-premieregeling	0,7	-
Toegezegde indexering	-	-
Risicopremies overlijden en invaliditeit	11,7	11,1
Pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	1,6	3,2
Solvabiliteitsopslag	23,3	24,1
Totaal	150,6	157,9

De feitelijke premie, inclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), wordt getoetst aan de gedempte kostendekkende premie. De feitelijke premie is EUR 0,9 miljoen hoger (2014: EUR 6,5 miljoen lager) dan de gedempte kostendekkende premie.

15 Premies voor risico deelnemers

De premies voor risico deelnemers hebben betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de netto pensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling die is ingevoerd per 1 januari 2015 voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het maximum van EUR 100 duizend.

Totaal	0,7	-
---------------	------------	----------

16 Waardeoverdrachten

Hieronder is opgenomen het saldo van inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen en uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen.

	2015	2014
Inkomende waardeoverdrachten	1,4	1,3
Uitgaande waardeoverdrachten	- 2,0	- 0,9
Saldo	- 0,6	0,4

17 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar.

Pensioenopbouw actieve deelnemers	175,5	175,6
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	3,2	1,6
Totaal	178,7	177,2

Van de pensioenopbouw over 2014 heeft een bedrag van EUR 35,2 miljoen betrekking op de inkoop van pensioenrechten uit hoofde van overgangsmaatregel 3.

18 Indexering

Onder indexering is de toegekende indexering (toeslagverlening) per 1 januari van het volgende jaar opgenomen.

Actieve en arbeidsongeschikte deelnemers	- 0,6	-
Gewezen deelnemers en pensioengerechtigden	-	9,2
Totaal	- 0,6	9,2

De pensioenrechten van de deelnemers aan de middelloonregeling zijn per 1 januari 2016 en 1 januari 2015 niet verhoogd. De ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten zijn per 1 januari 2016 evenmin verhoogd (1 januari 2015: verhoging 0,4%).

De negatieve indexering van EUR 0,6 miljoen in het verslagjaar betreft de vrijval van de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers als gevolg van de verhoging (indexering) van de franchise per 1 januari 2016.

19 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2015	2014
Totaal	10,6	19,8

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van 0,2% (2014: 0,4%).

20 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

Totaal	50,0	- 1.091,0
---------------	-------------	------------------

Het totale effect van de verandering in de rentetermijnstructuur van DNB in 2015 bedraagt negatief EUR 367,5 miljoen, waarvan een bedrag van totaal EUR 417,5 miljoen is opgenomen onder wijziging actuariële grondslagen.

De afgeleide rekenrente is in 2015 gedaald van 1,9% tot 1,7% en in 2014 gedaald van 2,8% tot 1,9%.

21 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

Onttrekking pensioenuitkeringen	143,7	143,8
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	2,9	1,5
Totaal	146,6	145,3

22 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Hieronder zijn opgenomen de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten en de onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot uitgaande waardeoverdrachten.

	2015	2014
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	- 1,8	- 1,2
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	2,4	0,6
Saldo	0,6	- 0,6

23 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

Rekenrente (rentetermijnstructuur DNB)	- 417,5	-
Levensverwachting	-	74,6
Excassokosten	-	- 62,3
Totaal	- 417,5	12,3

Het effect van de wijziging van de rekenrente is als volgt samengesteld:

Afschaffing driemaandsmiddeling marktrente	- 286,9	-
Wijziging UFR-methodiek	- 130,6	-
Totaal	- 417,5	-

In 2015 heeft DNB twee wijzigingen in de rentetermijnstructuur doorgevoerd. Tot 1 januari 2015 werd op de marktrente voor looptijden tot en met 20 jaar een driemaandsmiddeling toegepast, die per 1 januari 2015 is vervallen. Daarnaast is per 15 juli 2015 de UFR-methodiek gewijzigd. Tot deze datum was de UFR vastgesteld op een vaste rente van 4,2%. Vanaf deze datum wordt de UFR vastgesteld op basis van de werkelijke maandelijks 20-jaarsforwardrentes in de voorgaande 10 jaar. De eerste wijziging is naar de stand primo verslagjaar in de voorziening pensioenverplichtingen verwerkt en de tweede wijziging is naar de stand ultimo verslagjaar in de voorziening verwerkt.

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2015	2014
Overgang op prognosetafels AG 2014	-	4,8
Wijziging correctiefactoren	-	69,8
Totaal	-	74,6

Ultimo 2014 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

Ultimo 2014 is de voorziening voor toekomstige excassokosten verhoogd van 1,0% tot 2,0% van de pensioenverplichtingen.

24 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

Actuariële resultaten, per saldo	0,1	12,5
Totaal	0,1	12,5

25 Pensioenuitkeringen

Ouderdomspensioen	105,3	106,3
Nabestaandenpensioen	33,4	33,2
Wezenpensioen	0,7	0,6
Arbeidsongeschiktheidspensioen	3,5	3,3
Totaal periodieke pensioenuitkeringen	142,9	143,4
Totaal afkopen pensioenen	0,3	0,5
Totaal	143,2	143,9

26 Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de netto pensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling die is ingevoerd per 1 januari 2015 voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het maximum van EUR 100 duizend.

	2015	2014
Inleg premies	0,7	–
Beleggingsresultaat	–	–
Totaal	0,7	–

Het beleggingsresultaat voor risico deelnemers bedraagt negatief EUR 22 duizend (2014: nihil).

27 Herverzekeringen

Uitkeringen herverzekering	–	0,1
Mutatie herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen	–	– 0,1
Totaal	–	–

28 Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de regelingen ouderdomspensioen, nabestaandenpensioen, wezenpensioen, arbeidsongeschiktheidspensioen en de risicoverzekering als onderdeel van de netto pensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	4,6	4,7
Overige kosten	0,8	0,8
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	5,4	5,5
Toegerekend aan vermogensbeheer	– 0,9	– 0,9
Totaal	4,5	4,6

29 Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de beschikbare-premie-regeling als onderdeel van de netto pensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioen-regeling die is ingevoerd per 1 januari 2015 voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het maximum van EUR 100 duizend. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen.

Totaal	–	–
---------------	----------	----------

De kosten over het verslagjaar bedragen EUR 27 duizend (2014: nihil).

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

30 Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen

De beleggingsopbrengsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Prijs- verandering	Valuta- verandering	Totaal
2015				
Vastgoed	10,6	77,6	30,5	118,7
Aandelen	-	76,6	161,4	238,0
Aandelenderivaten	-	- 11,6	-	- 11,6
Vastrentende waarden	0,1	14,8	91,9	106,8
Rentederivaten	12,7	- 95,3	-	- 82,6
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	23,4	62,1	283,8	369,3
Valutaderivaten			- 315,8	- 315,8
Totaal vóór kosten	23,4	62,1	- 32,0	53,5
Kosten van vermogensbeheer				- 5,5
Totaal				48,0

2014				
Vastgoed	9,3	86,5	31,1	126,9
Aandelen	-	234,7	173,5	408,2
Aandelenderivaten	-	- 8,3	-	- 8,3
Vastrentende waarden	-	435,8	96,5	532,3
Rentederivaten	21,0	129,3	-	150,3
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	30,3	878,0	301,1	1.209,4
Valutaderivaten	-	-	- 307,7	- 307,7
Totaal vóór kosten	30,3	878,0	- 6,6	901,7
Kosten van vermogensbeheer				- 5,0
Totaal				896,7

De directe beleggingsopbrengsten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valuta-koersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valuta-veranderingen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten (aandelenderivaten, rentederivaten en valutaderivaten) zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2015	2014
Beheer beleggingen	2,9	2,6
Advies	1,5	1,3
Overig	0,2	0,2
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	4,6	4,1
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	0,9	0,9
Totaal	5,5	5,0

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten fondsen	Toe- en uittreed- vergoeding
2015			
Vastgoed	5,1	1,1	0,3
Aandelen	14,1	7,3	1,8
Vastrentende waarden	8,0	11,0	4,7
Totaal beleggingsfondsen	27,2	19,4	6,8
Aandelenderivaten	–	–	–
Rentederivaten	–	0,2	0,2
Valutaderivaten	–	1,1	1,1
Totaal	27,2	20,7	8,1

	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten fondsen	Toe- en uittreed- vergoeding
2014			
Vastgoed	3,9	0,8	0,4
Aandelen	9,0	6,3	2,2
Vastrentende waarden	5,3	10,8	3,1
Totaal beleggingsfondsen	18,2	17,9	5,7
Aandelenderivaten	-	-	-
Rentederivaten	-	0,1	0,1
Valutaderivaten	-	0,7	0,7
Totaal	18,2	18,7	6,5

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

31	Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfonds	2015	2014
	Resultaat deelnemingen	0,2	0,2
	Opslag termijnbetaling	4,8	5,5
	Totaal overige baten	5,0	5,7
	Rentelasten	- 0,1	- 0,6
	Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
	Totaal	4,9	5,1

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt nihil (2014: nihil) en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 1 duizend (2014: nihil) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 1 duizend (2014: nihil).

32 Beleggingsresultaat voor risico deelnemers

Het beleggingsresultaat voor risico deelnemers bedraagt negatief EUR 22 duizend (2014: nihil).

	Direct	Waarde- verandering	Totaal
2015			
Vastgoed	-	- 2	- 2
Aandelen	-	- 13	- 13
Vastrentende waarden	-	- 7	- 7
Totaal	-	- 22	- 22
2014			
Vastgoed	-	-	-
Aandelen	-	-	-
Vastrentende waarden	-	-	-
Totaal	-	-	-

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2015	2014
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	92,3	- 209,0
Resultaat op premies	- 31,5	- 18,8
Resultaat op waardeoverdrachten	-	- 0,2
Resultaat op pensioenuitkeringen	0,5	- 0,1
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	2,0	2,3
Wijziging actuariële grondslagen	- 417,5	12,3
Actuariële resultaten	0,1	12,5
Resultaat op indexering	0,6	- 9,2
Overig resultaat	-	-
Resultaat voor risico pensioenfondsen	- 353,5	- 210,2
Resultaat voor risico deelnemers	-	-
Totaal	- 353,5	- 210,2

Resultaat op beleggingen en verplichtingen	2015	2014
Resultaat beleggingen voor risico pensioenfonds		
exclusief vastrentende waarden en interest rate swaps	119,9	307,7
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	14,9	435,8
Resultaat interest rate swaps	- 81,9	158,3
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	52,9	901,8
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
Totaal resultaat beleggingen voor risico pensioenfonds	52,9	901,8
Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen	- 10,6	- 19,8
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	50,0	- 1.091,0
Totaal	92,3	- 209,0

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. Het rendement op de totale beleggingsportefeuille over 2015 bedraagt 0,9% tegen 14,0% over 2014. De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is in 2015 gebaseerd op een rekenrente van 0,2% (2014: 0,4%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2015 gedaald van 1,9% tot 1,7% en in 2014 gedaald van 2,8% tot 1,9%.

Resultaat op premies

Premies	150,8	163,8
Beschikbaar voor administratiekosten	- 4,2	- 5,6
Beschikbaar voor excassokosten	- 2,6	- 1,4
Beschikbaar voor pensioenopbouw	144,0	156,8
Pensioenopbouw actieve deelnemers	- 175,5	- 175,6
Totaal	- 31,5	- 18,8

Resultaat op waardeoverdrachten	2015	2014
Inkomende waardeoverdrachten	1,4	1,3
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	- 1,8	- 1,2
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	- 0,4	0,1
Uitgaande waardeoverdrachten	- 2,0	- 0,9
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	2,4	0,6
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	0,4	- 0,3
Totaal	-	- 0,2

Resultaat op pensioenuitkeringen

Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	143,7	143,8
Werkelijke pensioenuitkeringen	- 143,2	- 143,9
Beschikbaar uit herverzekeringsdeel voorziening pensioenverplichtingen	-	- 0,1
Werkelijke uitkeringen herverzekering	-	0,1
Totaal	0,5	- 0,1

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	6,8	7,0
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	- 3,2	- 1,6
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	2,9	1,5
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	6,5	6,9
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	- 4,5	- 4,6
Totaal	2,0	2,3

Wijziging actuariële grondslagen	2015	2014
Rekenrente (rentetermijnstructuur DNB)	- 417,5	-
Levensverwachting	-	74,6
Excassokosten	-	- 62,3
Totaal	- 417,5	12,3

In 2015 heeft DNB twee wijzigingen in de rentetermijnstructuur doorgevoerd. Tot 1 januari 2015 werd op de marktrente voor looptijden tot en met 20 jaar een driemaandsmiddeling toegepast, die per 1 januari 2015 is vervallen. Daarnaast is per 15 juli 2015 de UFR-methode gewijzigd. Tot deze datum was de UFR vastgesteld op een vaste rente van 4,2%. Vanaf deze datum wordt de UFR vastgesteld op basis van de werkelijke maandelijkse 20-jaarsforwardrentes in de voorgaande 10 jaar. De eerste wijziging is naar de stand primo verslagjaar in de voorziening pensioenverplichtingen verwerkt en de tweede wijziging is naar de stand ultimo verslagjaar in de voorziening verwerkt.

Ultimo 2014 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

Ultimo 2014 is de voorziening voor toekomstige excassokosten verhoogd van 1,0% tot 2,0% van de pensioenverplichtingen.

Actuariële resultaten

Sterfte	1,6	11,6
Arbeidsongeschiktheid	0,9	-
Flexibele keuzemogelijkheden	- 2,4	- 0,9
Overig	-	1,8
Totaal	0,1	12,5

Op sterfte is een winst geboekt van EUR 1,6 miljoen (2014: winst EUR 11,6 miljoen), bestaande uit een winst op het kortlevenrisico van EUR 1,6 miljoen (2014: verlies EUR 2,1 miljoen) en een resultaat op het langlevensrisico van nihil (2014: winst EUR 13,7 miljoen).

In het resultaat op het kortlevenrisico is een winst begrepen van EUR 0,1 miljoen (2014: nihil) uit hoofde van de risicoverzekering als onderdeel van de netto pensioenregeling.

Resultaat op indexering	2015	2014
Beschikbaar uit premies	-	-
Toegekende indexering	0,6	- 9,2
Totaal	0,6	- 9,2

De negatieve indexering van EUR 0,6 miljoen in het verslagjaar betreft de vrijval van de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers als gevolg van de verhoging (indexering) van de franchise per 1 januari 2016.

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement (resultaat op beleggingen en verplichtingen).

Overig resultaat

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-	-
Resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers	-	-
Totaal	-	-

Het resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers bedraagt nihil (2014: nihil) en betreft het verschil tussen de kostenopslag in de premies van EUR 27 duizend (2014: nihil) en de werkelijke kosten van EUR 27 duizend (2014: nihil).

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt nihil (2014: nihil) en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 1 duizend (2014: nihil) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 1 duizend (2014: nihil).

Resultaat voor risico deelnemers

Premies	0,7	-
Beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	-	-
Beschikbaar voor inleg	0,7	-
Beleggingsresultaat	-	-
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen	- 0,7	-
Totaal	-	-

Overige informatie

Verbonden partijen

De aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever), de bestuursleden en de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.) worden aangemerkt als verbonden partijen.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 78 en 79.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM en Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel). De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 71% (2014: ongeveer 77%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de voorzitter) bedraagt totaal EUR 129 duizend (2014: EUR 123 duizend).

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountantshonoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 49 duizend (2014: EUR 49 duizend) en hebben volledig betrekking op de controle van de jaarrekening en de jaarstaten DNB.

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Amstelveen, 10 juni 2016

Bestuur

OVERIGE GEGEVENS

BESTEMMING VAN HET RESULTAAT

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht.

ACTUARIËLE VERKLARING

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Opdracht

Door Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM te Amstelveen is aan Mercer (Nederland) B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een Actuariële Verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2015.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Mercer (Nederland) B.V. beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Mercer (Nederland) B.V. wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 13,5 miljoen (0,2% van de TV). Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 62,0 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met de balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 waaraan niet wordt voldaan omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Het pensioenfonds is bij de vaststelling van de kostendekkende premie voor boekjaar 2015 uitgegaan van de in 2014 geldende wet- en regelgeving.

Op basis van de uitkomsten van de uitgevoerde (aanvangs)haalbaarheidstoets in 2015 concludeer ik dat er sprake is van de verwachting dat het pensioenresultaat circa 97% bedraagt. Op basis van de beleidsdekkingsgraad op de balansdatum en de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad zal het pensioenfonds echter naar verwachting op de korte termijn niet in staat zijn om (een volledige) uitvoering aan het toeslagbeleid te kunnen geven.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 10 juni 2016

Drs. K. Kusters-van Meurs AAG
verbonden aan Mercer (Nederland) B.V.

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Verklaring over de jaarrekening 2015

Oordeel

Naar ons oordeel geeft de jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM per 31 december 2015 en van het resultaat over 2015, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2015 van Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM (de Stichting) te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2015;
2. de staat van baten en lasten over 2015; en
3. de toelichting met een overzicht van de belangrijke grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assuranceopdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Controleaanpak

Samenvatting

Goedkeurende controleverklaring

Materialiteit

Materialiteit van EUR 62 miljoen, 0,8% van het pensioenvermogen

Kernpunten

- *Schattingonzekerheid in de waardering van beleggingen*
- *Schattingonzekerheid in de waardering van de technische voorzieningen*

Materialiteit

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 62 miljoen. Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen per 31 december 2015 (0,8%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de beleidsdekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het Bestuur afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde verschillen boven de EUR 3,1 miljoen rapporteren, alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsopbrengsten die is verstrekt door BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en informatie over de technische voorzieningen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen die andere onafhankelijke accountants uitvoeren op de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V. in de specifiek daarvoor opgestelde (ISAE 3402-type II) rapportage.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen en het bespreken van de beheersomgeving bij de dienstverleners met vertegenwoordigers van de dienstverleners. Op basis daarvan evalueren wij, en bespreken wij met de andere onafhankelijke accountant, de in de ISAE 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2015 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses uitgevoerd waarbij wij de uitkomsten van directe beleggingsopbrengsten, premiebijdragen en uitkeringen hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben met deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen, mutaties in de pensioen-administratie, premiebijdragen en uitkeringen met brondocumentatie bij de dienstverleners onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -opbrengsten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de technische voorzieningen, premiebijdragen en uitkeringen verkregen.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening.

De kernpunten van onze controle hebben wij met het Bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Schattingonzekerheid in de waardering van beleggingen

Omschrijving

De beleggingen zijn een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op marktwaarde. Uit de paragraaf 'Marktwaarde beleggingen' op pagina 101 tot en met 103 bij de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 1.374 miljoen (19%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaarde voor deze beleggingen is complex(er) en bevat subjectieve schattings-elementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen.

In de toelichting op pagina 81 tot en met 83 geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. Tevens zijn hier de gehanteerde waarderingsmethoden en belangrijke veronderstellingen voor waardering van de beleggingen uiteengezet, inclusief onzekerheden.

Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad vormde de waardering van beleggingen met behulp van schattingen een kernpunt in onze controle.

Onze aanpak

Voor individueel significante beleggingen, waarvoor de waardering tot stand komt met behulp van schattingen, maken wij gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de ISAE 3402-type II-rapportage. Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering van, en toereikende beoordeling op periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op afgeleide marktnoteringen en andere geschikte waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken. De waardering van over-the-counter derivaten hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderungen vergeleken met zelfstandig verkregen openbare marktinformatie van onafhankelijke bronnen.

De waardering van directe en indirecte participaties in vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de onderliggende beleggingen worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken. Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormde onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze observatie

Wij hebben vastgesteld dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij hebben eveneens geconstateerd dat de toelichtingen op de beleggingen adequaat zijn.

De waardering van beleggingen is op evenwichtige wijze bepaald overeenkomstig de gehanteerde waarderingsgrondslagen en methodieken.

Schattingonzekerheid in de waardering van de technische voorzieningen

Omschrijving

De technische voorzieningen zijn een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De waardering van de technische voorziening komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt tegen de marktrente (rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB). Hierbij maken wij ook gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de uitvoeringsorganisatie en die onderdeel zijn van de ISAE 3402-type II-rapportage.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariel deskundigen.

Het bestuur heeft in de toelichting op pagina 84 en 85 de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de technische voorzieningen opgenomen. In de paragraaf “Risicobeheer” (risicoparagraaf) is de gevoeligheid van de berekening van de technische voorzieningen voor schattingen uiteengezet, inclusief onzekerheden.

Gezien complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de technische voorzieningen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad vormde de waardering van de technische voorzieningen een kernpunt in onze controle.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben afstemming gehad met de certificerend actuaris over de te volgen controleaanpak, de attentiepunten bij de controle en de uitkomsten van de controle.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaris.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het resultaat in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van onze werkzaamheden hebben wij gebruik gemaakt van een eigen actuaris.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormde onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze observatie

Wij vinden de waardering van de technische voorzieningen evenwichtig en de toelichting toereikend.

Verantwoordelijkheden van het Bestuur voor de jaarrekening

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening alsmede voor het opstellen van het bestuursverslag, beiden in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het Bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het Bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsels moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de onderneming haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controle-opdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle fouten en fraude ontdekken.

Voor een nadere beschrijving van onze verantwoordelijkheid ten aanzien van een controle van de jaarrekening verwijzen wij naar de website van de Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) www.nba.nl/standaardteksten-controle-verklaring.

Verklaring betreffende overige door wet- of regelgeving gestelde vereisten

Verklaring betreffende het bestuursverslag en de overige gegevens

Wij vermelden op basis van de wettelijke verplichtingen onder Titel 9 Boek 2 BW (betreffende onze verantwoordelijkheid om te rapporteren over het bestuursverslag en de overige gegevens):

- dat wij geen tekortkomingen hebben geconstateerd naar aanleiding van het onderzoek of het bestuursverslag, voor zover wij dat kunnen beoordelen, overeenkomstig Titel 9 Boek 2 BW is opgesteld, en of de door Titel 9 Boek 2 BW vereiste overige gegevens zijn toegevoegd;
- dat het bestuursverslag, voor zover wij dat kunnen beoordelen, verenigbaar is met de jaarrekening.

Amstelveen, 10 juni 2016
KPMG Accountants N.V.

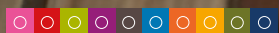
F.M. van den Wildenberg RA

2015

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

BIJLAGEN

BIJLAGEN

PERSONALIA (STAND PER 10 JUNI 2016)

Bestuur

Voorzitter

ir. E.H. Kok

Benoemd door de werknemers

drs. J. van den Brink, M. Raaijmakers, mr. drs. H.W. de Roos

Benoemd door de KLM

mr. P.J.M. Jansen, drs. A.R. de Jong RC (vicevoorzitter), R. Kies,
mw. drs. G.E. van der Landen, drs. M.P.A. Stienen

Benoemd door de pensioengerechtigden

drs. H.A. Essenberg, G.K.R. Lagendaal (vicevoorzitter)

Toehoorders

mw. K. Pronk BEc, Z. Boufangacha LLM

Secretaris

drs. E.J.J. Voorhoeve

Directeur

drs. B.A.A.M. van der Stee

Compliance officer

ir. E.H. Kok

Adviserend actuaris

mw. drs. P.M.M. Silven-Keijzer AAG

Beleggingsadviescommissie

Voorzitter

J. de Wit

Leden

drs. S. Bartlema, mw. drs. M. van Beusekom, prof. dr. D. Brounen en dr. C.L. Dert

Vertegenwoordigers van het bestuur

mw. drs. G.E. van der Landen, drs. H.A. Essenberg, drs. A.R. de Jong RC,
G.K.R. Lagendaal

Verantwoordingsorgaan

Benoemd door de werknemers

C.H.M. Hoogeveen, E. Zwart, N. van der Plas, mw. drs. A.N. Mees, H. Bosscher,
M.A. Berkhemer

Benoemd door KLM

M.J. Besseling RA, mw. K. Pronk BEc

Benoemd door de pensioengerechtigden

drs. ing. J. Schaatsbergen (voorzitter), P.A. van Gent, F.H. Reder, W.J.T. Stijnman

Visitatiecommissie

drs. D. del Canho, drs. P.D. Eenshuistra (voorzitter), Q.G. Ligtenstein en mr. R. Verjans

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

MERCER (Nederland) B.V.

Uitvoeringsorganisatie

Blue Sky Group Holding B.V., Amstelveen (BSG Asset Management B.V.,
BSG Fund Management B.V., BSG Pension Management B.V.)

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR

ir. E.H. Kok

Functie in het bestuur:	Onafhankelijk voorzitter (vanaf 2011)
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Oiko Credit Nederland Fonds, lid raad van toezicht PUM, voorzitter Stichting Symbolisch Theater

drs. J. van den Brink

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2004)
Voordragende organisatie:	FNV
Functie:	Bestuurder FNV
Relevante nevenfuncties:	–

drs. H. A. Essenberg

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2010)
Voordragende organisatie:	Vereniging van Gepensioneerden der KLM (VG KLM)
Functie:	Pensioengerechtigd
Laatste functie bij KLM:	Executive Vice President Passenger Business
Relevante nevenfuncties:	–

mr. P.J.M. Jansen

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2012)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Manager pensions & insurable benefits
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, bestuurslid Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

drs. A.R. de Jong RC

Functie in het bestuur:	Vicevoorzitter (vanaf 2009)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Senior Vice President Internal Audit & Organization
Relevante nevenfuncties:	Vicevoorzitter Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, vicevoorzitter Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, lid financiële adviescommissie Stichting Sport Service Noord-Holland, lid financiële adviescommissie VVE 'Op Zuid'

R. Kies

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2008)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Hoofd accounting en fulfillment Transavia
Relevante nevenfuncties:	–

G.K.R. Lagendaal

Functie in het bestuur: Vicevoorzitter (vanaf 2001)
Voordragende organisatie: Vereniging van gepensioneerden der KLM
Functie: Pensioengerechtigd
Laatste functie bij KLM: Contractmanager E&M Engine Services
Relevante nevenfuncties: –

mw. drs. G. E. van der Landen

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2008)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Controller KLM Engineering & Maintenance
Relevante nevenfuncties: –

M. Raaijmakers

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2013)
Voordragende organisatie: De Unie
Functie: Pensioenadviseur De Unie
Relevante nevenfuncties: Bestuurslid Pensioenfonds voor de Woningcorporaties, bestuurslid VUT-fonds voor de Woningcorporaties, bestuurslid Bedrijfstak-pensioenfonds voor de Groothandel in Levensmiddelen, bestuurslid Pensioenfonds voor Personeelsdiensten

H.W. de Roos

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2014)
Voordragende organisatie: Vereniging Hoger KLM Personeel (VHKP)
Functie: Senior Vice President Strategy & Corporate Development (AFKL)
Relevante nevenfuncties: Member Supervisory board SkyTeam

M.P.A. Stienen

Functie in het bestuur: Lid (vanaf 2012)
Voordragende organisatie: KLM
Functie: Vice President Industrial Relations & Strategic HR
Relevante nevenfuncties: –

DEELNEMERSBESTAND

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

	Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantallen per einde vorig verslagjaar	14.654	8.161
Bij wegens		
• Indiensttreding	134	–
• Herindiensttreding	13	–
• Uitdiensttreding	–	240
• Toekenning pensioen	–	–
• Revalidatie	60	4
• Overige oorzaken	–	2
Af wegens		
• Invaliditeit	54	3
• Overlijden	24	26
• Toekenning ouderdomspensioen	235	158
• Uitdiensttreding	240	–
• Beëindiging wezenpensioen	–	–
• Revalidatie	–	–
• Herindiensttreding	–	13
• Emigratie/afkoop/overdracht	–	104
• Overige oorzaken	–	–
Aantal per einde verslagjaar	14.308	8.103

Pensioengerechtigden

Ouderdoms- pensioen 6.063	Nabestaanden- pensioen 2.828	Wezen- pensioen 155	Arbeids- ongeschiktheids- pensioen 736	Totaal pensioen- gerechtigden 9.782
-	-	-	-	-
-	-	-	-	-
-	-	-	-	-
441	169	36	57	703
-	-	-	-	-
-	-	-	-	-
-	-	-	-	-
241	176	-	8	425
-	-	-	48	48
-	-	-	-	-
-	-	26	-	26
-	-	-	64	64
-	-	-	-	-
1	5	4	-	10
-	-	-	-	-
6.262	2.816	161	673	9.912

ONTWIKKELINGEN 2006-2015

	2015	2014	2013	2012
Aantal deelnemers	14.308	14.654	14.629	14.833
• Mannen	10.590	10.876	10.853	11.009
• Vrouwen	3.718	3.778	3.776	3.824
Aantal gewezen deelnemers	8.103	8.161	8.302	8.368
• Mannen	4.757	4.789	4.890	4.943
• Vrouwen	3.346	3.372	3.412	3.425
Aantal gepensioneerden	9.912	9.782	9.777	9.804
Ouderdomspensioen	6.262	6.063	6.051	6.017
• Mannen	4.775	4.649	4.692	4.702
• Vrouwen	1.487	1.414	1.359	1.315
Nabestaandenpensioen	2.816	2.828	2.878	2.934
Wezenpensioen	161	155	161	172
Arbeidsongeschiktheidspensioen	673	736	687	681
• Mannen	436	478	447	438
• Vrouwen	237	258	240	243
(bedragen in EUR miljoenen)				
Premies				
Feitelijke premie	152	151	170	198
Kostendeckende premie	214	172	191	205
Gedempte kostendeckende premie	151	158	162	
Pensioenuitkeringen	143	144	146	146
Pensioenuitvoeringskosten				
per deelnemer (bedragen in euro's)	184	189	196	186
Voorziening pensioenverplichtingen	6.771	6.362	5.234	5.359

2011	2010	2009	2008	2007	2006
15.238	15.064	15.297	15.858	15.778	16.032
11.327	11.230	11.522	11.911	11.908	12.112
3.911	3.834	3.775	3.947	3.870	3.920
8.425	8.626	8.422	8.328	8.102	7.751
4.992	5.111	5.087	5.014	4.872	4.670
3.433	3.515	3.335	3.314	3.230	3.081
9.618	9.528	9.338	9.207	9.099	8.879
5.862	5.724	5.540	5.344	5.211	4.996
4.619	4.544	4.441	4.316	4.247	4.136
1.243	1.180	1.099	1.028	964	860
2.960	2.982	2.951	2.950	2.925	2.897
170	176	170	174	181	171
626	646	677	739	782	815
401	414	438	488	526	552
225	232	239	251	256	263
157	156	182	96	47	153
161	156	174	135	155	
145	139	133	124	118	110
198	220	228	170	169	146
4.922	4.173	3.675	3.554	2.723	2.961

ONTWIKKELINGEN 2006-2015 (VERVOLG)

	2015	2014	2013	2012
Beleggingen				
Vastgoed	770	789	494	503
Aandelen	2.613	2.911	2.630	2.462
Vastrentende waarden	3.905	3.668	2.993	2.860
Overig	87	- 61	267	398
Totaal	7.375	7.307	6.384	6.223
Rendement				
Vastgoed	9,6%	15,5%	6,9%	14,6%
Aandelen	3,0%	10,6%	18,2%	16,5%
Vastrentende waarden	- 0,9%	12,6%	- 7,5%	13,9%
Totaalrendement	0,9%	14,0%	2,0%	14,8%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	7,1%	9,0%	9,7%	4,3%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	5,2%	6,6%	6,4%	7,7%
Dekkingsgraad				
Nominale dekkingsgraad	109,2%	115,3%	122,3%	116,5%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	124,3%	119,2%	118,8%	116,5%
Reële dekkingsgraad	81,1%	85,8%	83,3%	74,8%
Wettelijke reële dekkingsgraad	90,4%			
Maatstaf toeslagverlening*				
Loonindex	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Prijsindex	0,40%	0,70%	0,90%	2,00%
Toekenningspercentage maatstaf	0,0%	50,0%	50,0%	50,0%

* Toeslagen per 1 januari volgend op het verslagjaar.

2011	2010	2009	2008	2007	2006
------	------	------	------	------	------

459	462	341	318	397	528
2.240	2.205	2.054	1.552	2.155	2.233
2.655	2.317	2.188	2.210	2.321	2.084
65	167	67	-182	125	60

5.419	5.151	4.650	3.898	4.998	4.905
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

0,1%	16,5%	4,9%	- 24,6%	- 11,5%	32,5%
- 9,2%	11,9%	31,7%	- 42,5%	6,7%	17,8%
11,8%	9,2%	8,8%	3,8%	2,5%	- 0,7%
4,9%	9,9%	17,7%	- 20,8%	3,4%	11,0%

2,1%	3,3%	4,2%	3,3%	11,1%	8,3%
------	------	------	------	-------	------

5,2%	4,4%	3,6%	3,7%	7,2%	8,2%
------	------	------	------	------	------

109,2%	122,0%	124,8%	107,8%	181,6%
--------	--------	--------	--------	--------

117,4%	117,0%	121,6%	120,0%	124,0%
72,6%	80,3%	80,4%	82,3%	122,0%

3,03%	0,00%	1,25%	3,02%	3,53%	1,76%
2,30%	1,40%	0,40%	2,50%	1,50%	1,30%
50,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

JAA

RV

ERS

LAG

20

Algemeen Pensioenfonds KLM

COLOFON

Uitgegeven door Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

Coördinatie & tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen

Fotografie Don Wijns, Amsterdam

Ontwerp Frissewind in communicatie en design, Amsterdam

Realisatie Domani B.V., Weesp

Druk Drukkerij Aeroprint, Ouderkerk aan de Amstel

1

5

Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM
Postbus 123 | 1180 AC Amstelveen
Prof. E.M. Meijerslaan 1 | 1183 AV Amstelveen
E pensioenservice@klmgrondfonds.nl
T 020 426 62 10

klmgrondfonds.nl en facebook.com/klmgrondfonds